

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

ISSN 1105-6630

ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Δρ. Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

8

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΓΚΟΥΛΗΣ:

Η διαμόρφωση της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1833-1932).

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ:

Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Απόστ. Τσαρουχά.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΑΝΑΚΗΣ:

Η Επανάσταση του 1897, το Μητροπολιτικό Ζήτημα και η Εκκλησία της Κρήτης.

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ:

Η Εκπαίδευση στην περιοχή Ελασσόνας (1912-1914).

ΣΤΑΘΗΣ ΤΣΙΟΥΜΕΛΑΣ:

Ιδεολογικοί αντίπαλοι του Διαφωτισμού.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:

«Στο μεγάλο μου δάσκαλο Ιωάννη Κακριδή».

ΑΝΤ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ: Βιβλιοπαρουσίαση

(Γ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ - Α. ΒΑΒΑΛΙΔΗΣ - Π. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗΣ - Ν. ΤΕΝΤΑΣ - Δ. ΦΙΛΙΑΣ).

ΒΕΡΟΙΑ 1999-2000

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

ISSN 1105-6630

ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Δρ. Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

8

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΓΚΟΥΛΗΣ:

Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ:

Διδάκτορας Ιστορίας / Διδάκτορας Ιστορίας της Εκπαίδευσης
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης – Φιλόλογος, Ιστορικός - Καθηγητής.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΑΝΑΚΗΣ:

Αν. Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ:

Αν. Καθηγήτρια Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΣΤΑΘΗΣ ΤΣΙΟΥΜΕΛΑΣ:

Φιλόλογος – Καθηγητής Μ.Ε.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:

Φιλόλογος – Καθηγητής Μ.Ε.

ΒΕΡΟΙΑ 1999-2000

Ιδιοκτησία - Έκδοση
Διεύθυνση - Σύνταξη
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

Στοιχειοθεσία - Σελιδοποίηση
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

Εκτύπωση
ΑΦΟΙ Χ. ΚΑΙ Χ. ΠΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ
Βιβλιοδεσία
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

ISSN 1105 - 6630

© 2000

ΕΤΟΣ Θ'-Ι' ΤΟΜΟΣ 2 ΤΕΥΧΟΣ 8

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ

Στο χώρο της Ιστορίας
της Φιλολογίας και της Λογοτεχνίας
περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου
Έτος ίδρυσης 1991

Υπεύθυνος Έκδοσης και Σύνταξης: ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ, Διδάκτορας Παιδαγωγικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στη Νεότερη Ιστορία / Διδάκτορας Θεολογίας Α.Π.Θ. στην Παιδαγωγική - Ιστορία της Εκπαίδευσης, Φιλόλογος, Ιστορικός - Καθηγητής. Διεύθυνση: Εδέσσης 11, 59100 Βέροια (τηλ. 0331-62497). Copyright πρωτοδημοσιευμένων κειμένων: «Αναζητήσεις»-© "Α".

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ - Το περιοδικό δεν έχει εμπορικό χαρακτήρα και διανέμεται δωρεάν. Αποτελεί ιδιωτική έκδοση, αποστέλλεται σε ερευνητές, σε βιβλιοθήκες και σε επιστημονικά ιδρύματα και διακινείται από συνεργάτες και φίλους. Όπου βρίσκεται σε βιβλιοπωλεία, διανέμεται δωρεάν σε μελετητές και συγγραφείς με σχετικά με το περιοδικό ενδιαφέροντα.

Εξώφυλλο: Βωβούσα - Η παλιά γέφυρα (σημερινή φωτογραφία - 1997).

Ιωάννης Β. Κογκούλης

ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1833-1932 ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Οι κυριότεροι παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εκπαίδευσης της περιόδου 1833-1932 στη Μέση Εκπαίδευση συνοψίζονται σε τρεις: Ο πρώτος σχετίζεται με την ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική παράδοση που διατηρήθηκε και κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας. Ο δεύτερος αναφέρεται στις επιδράσεις που δέχτηκαν οι Έλληνες διανοούμενοι κυρίως από το διαφωτισμό της Δύσης, τις οποίες και μετέφεραν στον ελληνικό χώρο. Ο τρίτος αφορά στην οργάνωση της εκπαίδευσης γύρω από την κλασική παιδεία.

α) Η Ελληνορθόδοξη εκπαιδευτική παράδοση

Είναι γνωστό ότι ένα από τα μέσα με τα οποία η Εκκλησία από την αρχή περιέβαλε τον κόσμο ήταν η διδασκαλία. Ο Χριστός απευθυνόμενος στους μαθητές είπε το «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη... διδάσκοντες αυτούς τηρείν πάντα όσα ενετείλάμην υμίν»¹. Ο ίδιος ο θεάνθρωπος Ιησούς Χριστός αναδείχτηκε το πρότυπο δασκάλου και παιδαγωγού της ανθρωπότητας. Στους ακροατές του προκαλούσε θαυμασμό και έκπληξη, αφού η διδασκαλία του είχε και έχει κάτι το μοναδικό, το έγκυρο, το νέο, το αιώνιο. Ο λόγος του αποτελεί «ρήμα ζωής αιωνίου», που οδηγεί τον ακροατή στην πίστη, τη γνώση και, κατ' επέκταση, τη σωτηρία.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας για το κοσμοσωτήριο έργο του θεανθρώπου Ιησού Χριστού, η λύτρωση και η σωτηρία του ανθρώπου ετελέστηκαν από τον Κύριο με βάση το τρισό του αξίωμα, ως αρχιερέως, προφήτου και βασιλέως. Το προφητικό αξίωμα του Χριστού σχετίζεται με τη διδασκαλία και το κήρυγμα. Η διδα-

σκαλία του είναι συνδεδεμένη κατά αμεσότατο τρόπο με το πρόσωπό του, αφού όλος του ο βίος είναι η έκφραση του διδακτικού του έργου.

Το διδακτικό έργο του θεανθρώπου Ιησού Χριστού ασκεί η Εκκλησία, της οποίας κεφαλή είναι ο Κύριος και ζωοποιός δύναμη το Άγιο Πνεύμα.

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν γίνεται φανερό ότι η αγωγή στο χριστιανισμό στηρίζεται σε θεανθρώπινη βάση². Ο σκοπός της ταυτίζεται με το σκοπό της ζωής και είναι η ομοίωση του ανθρώπου με το Χριστό. Αυτό δικαιολογεί και το γεγονός ότι η χριστιανική αγωγή δέχτηκε καθετί το γνήσια ανθρώπινο. Δέχτηκε λ.χ. το λόγο από την αρχαία φιλοσοφία. Εδώ στράφηκε μόνο εναντίον κάθε παγανιστικού στοιχείου. Από την άποψη αυτή ο λόγος του Μ. Βασιλείου π.χ. προς τους νέους μπορεί να θεωρηθεί και ως αποτρεπτικός από τα παγανιστικά στοιχεία της αρχαίας παιδείας. Δέχτηκε επίσης ό,τι μπορεί να βοηθήσει στη μελέτη και γνώση της φύσης. Έτσι οικειοποιήθηκε το trivium και το quatrivium.

1. Ματθ. 25, 18.

2. Πρβλ. Ι. Κογκούλη, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 138.

Στη θεανθρώπινη βάση στηρίχτηκε η αγωγή σ' όλη τη Ρωμαϊκή περίοδο. Αυτή αποτελούσε κριτήριο θεώρησης του κόσμου και της ζωής. Αυτός ήταν και ο λόγος που στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης ουδέποτε συγκρούστηκαν επιστήμη και θεολογία. Αντίθετα μάλιστα η σχέση τους ήταν λειτουργική. Με πολλή άνεση σ' όλη τη Ρωμαϊκή περίοδο διδασκόταν η γραμματική, η ρητορική, η φιλοσοφία, η αριθμητική, η γεωμετρία, η μουσική και η αστρονομία³, τα μαθήματα δηλαδή που αποτελούσαν το *trivium* και το *quadrivium*.

Η παράδοση αυτή, γνήσια ορθόδοξη, συνεχίστηκε, στο μέτρο του δυνατού, και κατά του χρόνου της τουρκοκρατίας. Έτσι οργανώθηκε όσο ήταν δυνατό κυρίως η στοιχειώδης εκπαίδευση με τα «κοινά σχολεία» και σε κάποιο βαθμό η Μέση⁴. Μάλιστα η παράδοση αυτή συντέλεσε να παρατηρηθούν στο σκλαβωμένο ελληνικό έθνος και αναγεννητικές προσπάθειες καθαρά γηγενείς. Μια απ' αυτές σχετίζεται με το πρόσωπο του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Στην προτροπή του τα παιδιά να μαθαίνουν τα «ιερά γράμματα»⁵ διαβλέπει κανείς όχι μόνο τη διάσωση της οργανικής ενότητας πίστης και γνώσης, αλλά και την προβολή της μ' ένα νέο, απλό αλλά και ανανεωτικό τρόπο. Στα αχνάρια του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού βάδισε και ο Άγιος Νικόδημος ο Αγειορίτης,

καθώς και το κίνημα των κολυβάδων. Όλες αυτές οι κινήσεις είχαν καθαρά ορθόδοξο πατερικό υπόβαθρο και επηρέασαν τις εκπαιδευτικές προσπάθειες κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας.

Στη διατήρηση της ελληνορθόδοξης παράδοσης κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας συνέβαλε και το γεγονός ότι ο φυσικός φορέας της εκπαίδευσης του υπόδουλου έθνους ήταν η Εκκλησία⁶. Μάλιστα έχει πολύ μεγάλη σημασία το γεγονός ότι όχι μόνο η τουρκική εξουσία, αλλά και διάφοροι άλλοι φορείς, όπως λ.χ. η αυτοδιοίκηση κ.λπ., θεωρούσαν ως αυτονόητη την άσκηση της παιδείας από την Εκκλησία⁷.

Στα σχολεία της Μέσης εκπαίδευσης, στους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας, διδασκόνταν τα ίδια μαθήματα, όπως ακριβώς στα ρωμαϊκά ελληνορθόδοξα. Στα σχολεία αυτά η θρησκευτική αγωγή προσφερόταν πρώτα μέσω της γραμματικής, αφού η γραμματική περιλάμβανε και αποσπάσματα έργων ποιητών και συγγραφέων με θρησκευτικό περιεχόμενο. Δεύτερο, προσφερόταν μέσω της φιλοσοφίας, η οποία και θεωρείτο θεραπευτική της θεολογίας, και τρίτο αυτοτελώς⁸.

Ο Παρανίκας μάς πληροφορεί ότι κατά τον Ελλάδα στα σχολεία αυτά, εκτός των άλλων μαθημάτων, διδασκόταν θεολογία πλήρης, ενώ κατά το Γεώργιο Κωνσταντίνου διδασκόνταν τα έργα του Αγίου Ιωάννη

3. Πρβλ. Ι. Αναστασίου, *Η κατάσταση της Παιδείας εις το Βυζάντιον κατά την διάρκειαν του θ' αιώνου*, Ανατ. εκ του εορτίου τόμου Κυρίλλου και Μεθοδίου επί τη 1100 ετηρίδι, Θεσσαλονίκη, 1966, σ. 45.

4. Βλ. S. Derwisis, *Die Geschichte des Griechischen Bildungswesen in der neueren Zeit mit besonderer Berücksichtigung der Einflüsse der deutschen Pädagogik*, Frankfurt 1976, σ. 127.

5. Βλ. Κ. Κώνστα, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήναι 1973, σ. 123.

6. Για τον ιδιαίτερο ρόλο της Εκκλησίας στην εκπαίδευση του ελληνικού έθνους μεταξύ των άλλων βλ. Ν. Ζαχαρόπουλου, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1976, όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία. Επίσης βλ. και P. Xochellis, *Das Moderne Griechische Elementarschule der Gegenwart in Gegenüberstellung zur Bayerischen Volksschule*, München 1960, σ. 10 κ.ε.

7. Βλ. Κ. Δημαρά, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, Αθήνα 1977, σ. 6.

8. S. Derwisis, *όπ. παρ.* σ. 129.

του Δαμασκηνού και θεολογικά αποσπάσματα από συγγράμματα ανατολικών πατέρων⁹.

Από το 17ο αιώνα, εκτός από τα σχολεία που λειτούργησαν στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, ιδρύθηκαν αρκετά σχολεία σε διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως λ.χ. στα Γιάννενα, το Μέτσοβο, τη Μοσχόπολη, την Αθήνα, τα Αμπελάκια, τη Ζαγορά, τη Θεσσαλονίκη, την Κοζάνη, την Κωνσταντινούπολη, την Κυδωνία, τη Σμύρνη, τη Χίο κ.α.¹⁰. Στα προγράμματα των παραπάνω σχολείων συμπεριλαμβάνονταν και η θεολογία ως ξεχωριστό μάθημα. Βέβαια δεν έχουμε μαρτυρίες για τις ώρες διδασκαλίας και τις τάξεις στις οποίες διδασκόταν. Πάντως είναι αξιοπρόσεκτος ο τίτλος του μαθήματος· δε γίνεται λόγος για θρησκευτικά ή κατήχηση ή ιερά, αλλά για το μάθημα της Θεολογίας.

β) Ο δυτικός Διαφωτισμός

Το θεανθρώπινο πνεύμα που εκφράζεται στη διδασκαλία της Εκκλησίας, η οποία αποτελεί θεανθρώπινο καθίδρυμα, και στο οποίο, όπως προαναφέραμε, στηρίχτηκε σε όλη της τη διαδρομή η ορθόδοξη αγωγή, στη Δύση αναλύθηκε κατά τους νεότερους

χρόνους στα δυο επιμέρους στοιχεία· το ανθρωπινό και το θείο. Το πρώτο εκπροσώπησε ο ανθρωπισμός και αργότερα ο ορθολογισμός του Διαφωτισμού, ενώ το δεύτερο ο προτεσταντισμός¹¹.

Συνέχεια του ανθρωπισμού της Αναγέννησης αποτελεί ο δυτικός Διαφωτισμός, ο οποίος παρουσιάζεται το 17ο και 18ο αιώνα¹². Την εποχή αυτή συναντάμε βασικά δυο κινήσεις· τον ευσεβισμό και τον ορθολογισμό. Ο ευσεβισμός παρουσιάστηκε ως εκκλησιαστική, ενώ ο ορθολογισμός ως εξωεκκλησιαστική κίνηση.

Οι δύο αυτές κινήσεις δεν άφησαν ανεπηρέαστο το χώρο της εκπαίδευσης. Έτσι στόχος της αγωγής στη μια περίπτωση ήταν η διαμόρφωση του καλού χριστιανού, ενώ στην άλλη του καλού πολίτη. Ο ευσεβισμός τόνιζε ιδιαίτερα το συναίσθημα και την πίστη, ενώ ο ορθολογισμός τη λογική, τη γνώση, την κατανόηση. Κοινό σημείο και των δύο κινήσεων ήταν η στροφή στην πρακτική εκπαίδευση, που συμπεριλάμβανε τη μητρική γλώσσα, την αριθμητική, τη γεωγραφία και τις φυσικές επιστήμες.

Ο ευσεβισμός άσκησε σοβαρή επίδραση στο κεφάλαιο της εκλογής της ύλης. Έτσι το διδακτικό υλικό πλουτίστηκε με την τόνωση της βιβλικής ιστορίας, την ανάγνωση της Αγίας Γραφής και τη διδασκαλία των εκκλησιαστικών ασμάτων. Φρόντισε μάλιστα να εισαχθεί στα σχολεία η διδασκαλία της βιβλικής ιστορίας, καθώς επίσης και η ανάγνωση της Βίβλου. Στο σημείο αυτό μεταξύ των δύο αντιπροσώπων του ευσεβισμού, του Spener και του Francke, εκφράστηκε κάποια διαφωνία. Ο πρώτος προτι-

9. Μ. Παρανίκας, *Σχεδιάγραμμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των Γραμμάτων από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι των αρχών της 19ης εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 204. Τα συνηθισμένα ονόματα των σχολείων της Μέσης εκπαίδευσης κατά την τουρκοκρατία ήταν: Σχολή, Γυμνάσιο φιλολογικό, Φροντιστήριο, Μουσείο, Ελληνομουσείο, Λύκειο, Ακαδημία (βλ. σχ. G. Chasiotis, *L'instruction publique ches les Grées*, Paris 1880, σ. 14).

10. St. M. Bourlotos, *Die Entwicklung des Griechischen Erziehungs-Schulwesens, set der Einnahme Konstantinopels*, Jena 1916, σ. 43-44.

11. Βλ. αναλυτικότερα Α. Γουσίδου, *Η Ομιλητική εν Ελλάδι κατά τον 19ον αιώνα υπό το πρίσμα της Θεανδρικής αρχής*, Θεσσαλονίκη, 1970, σ. 25.

12. Όπ. παρ. σ. 26 κ.ε.

μούσε για τα σχολεία μόνο την Κ. Διαθήκη, ενώ ο δεύτερος όλη τη Βίβλο¹³.

Ιδιαίτερα προβλήματα στη θρησκευτική αγωγή δημιούργησε ο ορθολογισμός. Μετά την Αναγέννηση παρατηρείται απομάκρυνση των εκπαιδευτικών θεωριών από τη σχολαστική παράδοση. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι η γνώση επιτυγχάνεται με τη λογική και το πείραμα. Οι ανακαλύψεις οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι τα φυσικά γεγονότα είναι αποτέλεσμα φυσικών μηχανικών νόμων και όχι υπερφυσικές αναγκαιότητες, όπως τα θεωρούσε η σχολαστική θεολογία. Έτσι η επιστημονική σκέψη ανεξαρτοποιείται από την κηδεμονία της σχολαστικής θεολογίας. Μάλιστα μεταξύ αυτών παρατηρείται σημαντική αντιπαράθεση, αφού πολλοί από τους επιστήμονες της εποχής εκείνης αντιμετώπισαν την Ιερά Εξέταση και πληθώρα άλλων ταπεινώσεων.

Η νέα επιστημονική μέθοδος αρνήθηκε κάθε είδους γενική αρχή, η οποία δεν προέρχεται από το πείραμα, τις μετρήσεις, την παρατήρηση. Για τον άνθρωπο οι διαφωτιστές πιστεύουν ότι είναι μέρος της φύσης. Επομένως η γνώση του ανθρώπου είναι γι' αυτόν μια βαθμίδα της γνώσης της φύσης¹⁴. Το λογικό είναι για το φωτισμένο άνθρωπο, ότι η θεία χάρη για το χριστιανό. Οι διαφωτιστές δίνουν σπουδαία θέση στη φιλοσοφία και την εκπαίδευση, αφού δέχονται την πλαστικότητα της ανθρώπινης φύσης.

Ο ορθολογισμός με την υπερτίμηση της αξίας του ανθρώπινου λόγου απέρριπτε κάθε υπερφυσικό στοιχείο. Περιοριζόταν σε όσες θρησκευτικές ιδέες μπορούν να εξηγηθούν με τη λογική. Τις υπερφυσικές αλήθειες της Βίβλου είτε τις απέρριπτε είτε προσπαθούσε να τις εξηγήσει αλληγορικά¹⁵.

13. Βλ. Π. Τρεμπέλα, *Κατηχητική*, Αθήναι 1931, σ. 90.

14. Χ. Γιανναρά, *Ο Αγγλικός εμπειρισμός και ο Γαλλικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1976, σ. 23.

Τα παραπάνω φανερώνουν ότι ο ευσεβισμός και ο ορθολογισμός, όπως ήταν φυσικό, στη θρησκευτική αγωγή διαφοροποιήθηκαν. Ο ευσεβισμός τόνιζε την καλλιέργεια της ευσέβειας και την προσευχή, ενώ ο ορθολογισμός έθετε στο κέντρο της ηθικής τα λογικά προβλήματα. Έτσι στις δυο αυτές κινήσεις διαπιστώνουμε τον υπερτονισμό στο χώρο της εκπαίδευσης του ενός από τα δύο στοιχεία, του θείου ή του ανθρώπινου.

Εκπρόσωποι του ευσεβισμού θεωρούνται και ο Ρατίχιος και ο Κομένιος. Ο δεύτερος δεχόταν ότι η ευσέβεια και η ηθικότητα στόχευαν στη μόρφωση πρακτικών χριστιανών¹⁶. Ως διδακτικά βιβλία προτιμούσε την κατήχηση και τις βιβλικές ιστορίες¹⁷.

Το δυτικό Διαφωτισμό γνώρισαν οι Έλληνες διανοούμενοι της Δύσης. Οι περισσότεροι από τους καθηγητές των σχολείων σπούδασαν στα γνωστά δυτικά κέντρα της εποχής εκείνης, όπως λ.χ. στη Βενετία, τη Φλωρεντία, τη Ρώμη, την Πάδοβα, τη Βιέννη κ.α.¹⁸. Μάλιστα από τα γνωστότερα ονόματα, αυτών που διατέλεσαν καθηγητές στα προαναφερθέντα κέντρα είναι του Ευγένιου Βούλγαρη, του Νικηφόρου Θεοτόκη, του Ιωσήπου Μοισιόδακα, του Αθανασίου Ψαλίδα, του Βενιαμίν Λεσβίου κ.ά. Όλοι αυτοί ήρθαν σε άμεση επαφή με το δυτικό Διαφωτισμό και κυρίως το γερμανικό, ο οποίος και συνέβαλε στην ανάπτυξη του ελληνικού Διαφωτισμού¹⁹.

15. W.Durant, *Ιστορία της φιλοσοφίας*, μετ. Ν. Κ. Παπαρρόδου, Αθήνα 1975, σ. 350.

16. E.Volkmen, *Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes*, Habes-schwerdt 1891, σ. 60.

17. Βλ. *Biblische Geschichte*, στο *Lexikon der Pädagogik*, εκδ. από E.M.Rolf, τ. Ιος, Freiburg 1913-1917, σ. 498.

18. Πρβλ. Ι. Ρίζου-Νερουλή, *Ιστορία των γραμμάτων κατά τους νεωτέρους Έλληνες*, Αθήναι 1870, σ. 51 κ.ε.

Ως προς το τελευταίο, παρατηρούμε ότι, εκτός από τις σπουδές αρκετών Ελλήνων σε διάφορα γερμανικά πανεπιστήμια, έχουμε και τις μεταφράσεις πολλών γερμανικών βιβλίων στα ελληνικά. Μεταξύ των μεταφράσεων αυτών συμπεριλαμβάνονται και αρκετά παιδαγωγικά έργα²⁰. Επίσης σε πολλές γερμανικές πόλεις αναπτύχθηκαν ελληνικές κοινότητες. Στις κοινότητες αυτές με την άδεια των γερμανικών αρχών λειτούργησαν ελληνικά κοινοτικά ή ιδιωτικά σχολεία.

Οι Έλληνες όμως διαφωτιστές, σ' αντίθεση με τους δυτικούς, διακρίνονταν για τη μετριοπάθεια και τη σύνεση και δε διανοήθηκαν να περάσουν στην ελληνική πραγματικότητα τον αμιγή δυτικό Διαφωτισμό²¹. Βέβαια στο χώρο της εκπαίδευσης κατέβαλαν προσπάθειες τονισμού της πρακτικής διάστασης της χριστιανικής διδασκαλίας με ανάλογο περιορισμό του μεταφυσικού χαρακτήρα της παιδείας²². Το τελευταίο σχετίζεται και με την υποτονικότητα που παρουσίαζαν αναφορικά με την ορθόδοξη παράδοση και την τάση τους να καταδικάζουν τα ελληνικά ήθη και έθιμα ως βαρβαρότητα²³.

Όλα τα παραπάνω στο χώρο της εκπαίδευσης ερμηνεύονται ως μια διατάραξη της

θεανθρώπινης βάσης, στην οποία ανέκαθεν στηρίχτηκε η ορθόδοξη παιδεία. Αυτό αποτέλεσε την αφετηρία παρεξηγήσεων και παρερμηνειών αναφορικά με τη θέση και το σκοπό της χριστιανικής αγωγής στο χώρο της εκπαίδευσης.

γ) Η κλασική παιδεία

Διάφορες κινήσεις και φιλοσοφικά ρεύματα οδήγησαν στην αρχή του 19ου αιώνα στην εδραίωση του ανθρωπιστικού γυμνασίου, στο οποίο παρατηρήθηκε σημαντική ενασχόληση με τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά. Σ' αυτό συνέβαλε ιδιαίτερα ο ιδεαλισμός. Ο Καντ, ο Φίχτε, ο Χέγκελ κ.ά., από διαφορετική σκοπιά ο καθένας, ενίσχυσαν την ανάπτυξη του κλασικού πνεύματος. Γερμανοί ελληνιστές, όπως ο F.A. Wolf, δεν έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το μάθημα των θρησκευτικών²⁴.

Το ανθρωπιστικό ή κλασικό γυμνάσιο επιβλήθηκε στο δικό μας εκπαιδευτικό σύστημα κατά την υπό εξέταση περίοδο. Συγκεκριμένα λίγο πριν από την επανάσταση του 1821 και πολύ περισσότερο μετά απ' αυτήν στον ελλαδικό χώρο συναντούμε δύο παραδόσεις: Η πρώτη ήταν η λόγια, η κλασική, η οποία στήριζε το ιδεώδες της στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Η δεύτερη ήταν η λαϊκή ελληνορθόδοξή μας παράδοση.

Η πρώτη παράδοση υποστηρίχτηκε από τους λογίους, τις βαυαρικές κυβερνήσεις, μερικούς από τους εκπροσώπους της Εκκλησίας και από άλλους παράγοντες, που είχαν συμφέρον προκειμένου να διατηρήσουν στον κρατικό μηχανισμό κάποια θέση²⁵.

Η υποστήριξη της κλασικής παράδοσης

19. Για τον ελληνικό διαφωτισμό σε σχέση με την ελληνική εκπαίδευση βλ. N.Terzis, *Die reformpädagogische Bewegung Griechelands zwischen Traditionalismus und Modernisierung* (1902-1920), Frankfurt am Main 1980, σ. 9 κ.ε.

20. Πρβλ. E.Turczunski, *Die Deutsch-Griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, Mttichen 1959, σ. 94.

21. Β. Φειδά, *Το πρόβλημα του σκοπού της παιδείας στο νεότερο ελληνισμό*, Περιοδ. «Σύναξη», 8 (1983), σ. 14 κ.ε.

22. Κ. Δημαρά, όπ. παρ. σ. 10 κ.ε.

23. Ν. Ματσούκα, *Νέος ελληνισμός και δυτικός Διαφωτισμός*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 37.

24. F.Paulsen, *Das Deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1906, σ. 126.

25. Β.Α. Δελμοϋζου, *Το κρυφό σχολειό 1908-1911*, Αθήνα 1950, σ. 7.

δεν έγινε κατά τρόπο αυθαίρετο, όσο και αν θεωρείται ότι για την εκπαίδευση προκάλεσε προβλήματα. Η υποστήριξη αυτή ενισχύθηκε από την ανάγκη σύνδεσης των νεοελλήνων με τους αρχαίους, την οποία, ως γνωστό, αμφισβήτησε κατά το έτος 1830 ο ιστορικός J. Ph. Fallmerayer²⁶. Αυτό δημιούργησε μεγάλη συζήτηση. Αναζητήθηκε η συγγένεια των Νεοελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες με ιστορικές και κοινωνικές έρευνες που αφορούσαν τη γλώσσα, τα ήθη και τα ειδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Νεοελλήνων, τα οποία καθόριζαν και τον ειδικό τους χαρακτήρα. Αυτό δικαιολογεί και την ιδέα, που καλλιεργήθηκε στα σχολεία μετά την απελευθέρωση και η οποία στόχευε στην αναβίωση της δόξας της κλασικής αρχαιότητας. Η ιδέα αυτή έθεσε σε δεύτερη μοίρα την αναβίωση του ελεύθερου βυζαντινού κράτους. Η τάση όμως αυτή της αναβίωσης της δόξας της κλασικής αρχαιότητας συνδέεται και με το γεγονός ότι οι Έλληνες λόγιοι, που σπούδαζαν στην Ευρώπη, παρατήρησαν ότι οι ξένοι μελετούσαν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό²⁷. Αυτό αύξησε την επιθυμία τους να προσανατολίσουν την παιδεία του τόπου μας στις αρχαίες πηγές.

Η τάση αυτή πέρασε και στο παιδαγωγικό χώρο. Έτσι ο Χρ. Παπαμάρκου παρατηρεί ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν άφησαν τίποτε, που να μην ερευνηθούν²⁸. Οι απόψεις των νέων παιδαγωγών ή έχουν παραληφθεί από τους αρχαίους ή αποτελούν περαιτέρω επεξεργασία αυτών ή ακόμη συστηματοποί-

ηση των σκέψεων των προγόνων μας. Κατά συνέπεια ό,τι λέχτηκε από τον Κομένιο, τον Πεσταλότσι, το Ρουσώ, τον Έρবারτο κ.α. είχε λεχτεί προηγουμένως από τους αρχαίους προγόνους. Επομένως υποχρέωσή μας ήταν να καλλιεργήσουμε τον άνθρωπο, όπως στην αρχαιότητα, βοηθώντας στην άθηση του αρχαίου πνεύματος²⁹.

Η επικράτηση αυτή του κλασικού πνεύματος στην εκπαίδευση είχε ως αποτέλεσμα την αποκοπή του σχολείου από την αληθινή ζωή, την τωρινή και την περασμένη³⁰.

Από τη δεκαετία 1870-1880, στα πλαίσια των προσπαθειών για εσωτερική αναδιοργάνωση της χώρας, καταβλήθηκε κάποια προσπάθεια για μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Η προσπάθεια του Α. Ευταξία χαρακτηρίζεται ως η πρώτη συστηματική συμβολή στη μελέτη των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων, αφού μέσα απ' αυτή επιδιώχτηκε η ικανοποίηση των πρακτικών αναγκών του λαού. Δυστυχώς η προσπάθεια αυτή δεν ολοκληρώθηκε³¹.

Κατά την περίοδο 1910-1914 (από την ανάληψη της εξουσίας από τον Ε. Βενιζέλο και τους νικηφόρους βαλκανικούς πολέμους ως τις αρχές του Α' παγκοσμίου πολέμου) δημιουργήθηκαν ευνοϊκές συνθήκες για αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο υπουργός Παιδείας Ι. Τσιριμώκος στην εισηγητική έκθεση των νέων νομοσχεδίων για την παιδεία, που υπέβαλε στη βουλή το Νοέμβριο του 1913, παρατηρούσε ανάμεσα στα άλλα ότι ο λαός στερήθηκε πραγματικής διαφώτισης, γιατί ποτέ δεν καθιερώθηκε πραγματική λαϊκή παιδεία. Τα γυμνάσια δεν εξόπλιζαν του μαθητές με κάτι χρήσιμο για τη ζωή, αλλά αντίθετα υπήρξαν φορείς της ψευ-

26. K. Mentelssohn-Bartholdy, *Geschichte Griechenlands*, τ. I, Leipzig 1870, σ. 33.

27. Ν.Πολίτη, *Σπουδαί δια την ζωήν και την γλώσσαν του ελληνικού λαού*, τ. 4, Αθήναι 1899.

28. Χρ. Παπαμάρκου, *Περί του σκοπού της μορφώσεως της ελληνικής νεότητος*, Κέρκυρα 1885, σ. 141.

29. Οπ. παρ. σ. 141 κ.ε.

30. Δελμούζου, ό.π. παρ. σ. 11.

31. Βλ. Ε. Δερβίση, *Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 11 κ.ε.

δοπαιδείας, η οποία, αντί να φωτίζει το δρόμο τους, τους αποπροσανατολίζει. Οι απόφοιτοι του γυμνασίου δεν είχαν τη βεβαιότητα της γνώσης πάνω σ' οποιοδήποτε θέμα. Ελάχιστοι από αυτούς μπορούσαν να διαβάσουν και να κατανοήσουν ένα κείμενο³². Όμως και η εκπαιδευτική αυτή νομοθετική προσπάθεια απέτυχε λόγω της εμπόλεμης κατάστασης, στην οποία είχε περιπλακεί η χώρα και λόγω της οργανωμένης αντίδρασης³³.

Κάποια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία στρεφόταν ενάντια στην κλασική παιδεία, επιχειρήθηκε το 1917, μετά την απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου και την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας και πάλι από το Βενιζέλο. Το 1920, όμως, όταν οι εκλογές ξανάφεραν στην εξουσία τους αντιβενιζελικούς και γενικά τη συντηρητική παράταξη, οι καινοτομίες που είχαν εισαχθεί στην εκπαίδευση καταργήθηκαν. Έτσι φτάνουμε στο έτος 1929, όπου με την κυβέρνηση πάλι του Ε. Βενιζέλου παρατηρείται αλλαγή στη δομή του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Όμως είναι γεγονός ότι και με τη μεταρρύθμιση αυτή παραμένει η φιλολογική κατεύθυνση του γυμνασίου και η κλασική ιδεολογία.

32. Α. Γληνός, όπ. παρ. σ. 22-41.

33. Πρβλ. *Υπόμνημα της Φιλοσοφικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου προς την σεβ. Κυβέρνησιν περί των Εκπαιδευτικών Νομοσχεδίων*, Αθήναι 1914.

Λίγο πριν από τις αρχές του 20ού αιώνα είχε σημειωθεί και το κίνημα του δημοτικισμού. Ο δημοτικισμός, παράλληλα με τον αγώνα για τη γλώσσα, πίστευε ότι δεν πρέπει να παραθεωρούμε τη νεότερη παράδοση, τα λαϊκά μας τραγούδια, τη λαϊκή μας μουσική³⁴. Από την άποψη αυτή θα μπορούσε ο δημοτικισμός να σχετιστεί με τη λαϊκή ελληνορθόδοξη παράδοση και να βοηθήσει να βρει αυτή η παράδοση τη θέση που της αρμόζει στην εκπαίδευση, αν οι εκφραστές του δεν ήταν επηρεασμένοι από το δυτικό Διαφωτισμό. Οι θέσεις του δημοτικισμού υποστηρίχτηκαν στη συνέχεια με συστηματικό τρόπο από τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο».

Ο αγώνας μεταξύ των θέσεων της λόγιας-κλασικής παράδοσης και του δημοτικισμού υπήρξε έντονος στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Στον αγώνα αυτόν αναμείχτηκαν και τα πολιτικά κόμματα. Και η λόγια-κλασική παράδοση και ο δημοτικισμός αγωνίστηκαν στο όνομα του ελληνικού λαού, τον οποίο ήθελαν να εξυψώσουν. Και οι δύο όμως ή δεν προσπάθησαν να κατανοήσουν όσο έπρεπε τη λαϊκή ελληνορθόδοξη παράδοση ή την ερμήνευσαν με δυτικά δεδομένα. Και βέβαια ο αγώνας τους αυτός δεν άφησε ανεπηρέαστο και το μάθημα των θρησκευτικών στο χώρο της Μέσης εκπαίδευσης.

40. Δ. Γληνός, όπ. παρ. σ. 21.

Αντώνης Κολτσίδας

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΩΒΟΥΣΑΣ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΣΑΡΟΥΧΑ Ή ΧΑΤΖΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΩΒΟΥΣΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Τα απομνημονεύματα του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά βρίσκονταν στα χέρια του γιου του Κωνσταντίνου Χατζή από το 1976, χρονιά κατά την οποία και καταγράφηκαν. Μετά 15 χρόνια, στις αρχές του 1991, ο προσωπικός μου φίλος Κωνσταντίνος Χατζής, συνταξιούχος γιατρός - ακτινολόγος, που ζει στη Βέροια, μου τα εμπιστεύτηκε για να τα αξιοποιήσω ιστορικά.

1. Τα απομνημονεύματα αυτά εμφανίστηκαν σε μένα στην πλέον κατάλληλη στιγμή, αφού στα χρόνια 1991-1994 εκπονούσα την πρώτη διδακτορική μου διατριβή, με θέμα το οποίο κάλυπτε γενικότερα τη θεματολογία τους, αλλά και την ευρύτερη περιοχή. Έτσι μέσα στα πλαίσια της αρχαικής, της πρωτογενούς και της δημοσιευμένης βιβλιογραφίας χρησιμοποιήθηκαν στη σχετική μου έρευνα και κάποια τμήματά τους παρουσιάστηκαν στην έκδοση που ακολούθησε στα 1994 (*Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*», Θεσσαλονίκη 1994 - «Κυριακίδης»).

Η αξία και η ιστορική χρησιμότητα των απομνημονευμάτων του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά επισημάνθηκε ήδη από την αρχική τους μελέτη και τη σχετική αναφορά τους και έτσι αυτά εντάχτηκαν στις ερευνητικές μου στοχεύσεις, ώστε να ερμηνευτούν και να παρουσιαστούν ιστορικά. Κι αυτό γιατί το εύρος των πληροφοριών τους δεν περιορίζεται μόνο στα όρια της αρχικής τους αξιοποίησης, αλλά αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και γενικότερο χαρακτήρα με την αναφορά τους στην επίμαχη περίοδο του 19ου αιώνα.

Οποιοδήποτε λοιπόν στοιχείο κατατίθεται στην έρευνα και τη διευκρίνιση των συμβάντων και των γεγονότων αυτού του χρονικού διαστήματος είναι χρήσιμο και ενδιαφέρον και συμβάλλει στη γενικότερη γνώση της διαμόρφωσης της Νεοελληνικής μας Ιστορίας. Τα απομνημονεύματα συμβάλλουν προς την κατεύθυνση αυτή και παρουσιάζουν ένα τμήμα του Νεότερου Ελληνισμού που αφορά την ιστορία της Βωβούσας, της ευρύτερης περιοχής και τους αγώνες των Ελληνοβλάχων κατοίκων της μέσα στο επαναστατικό πλαίσιο του 19ου αιώνα.

Έχοντας λοιπόν πλήρη αντίληψη της ιστορικής συμβολής των απομνημονευμάτων του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά, θεώρησα καθήκον μου να αξιοποιήσω αυτό το υλικό το 1997 με τη δημοσίευση της σχετικής μου εργασίας: *Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19^{ου} αιώνα* (από τις εκδόσεις «Κυριακίδης» - Θεσσαλονίκη).

2. Μεθοδολογικά σ' αυτή την ιστορική έκδοση των απομνημονευμάτων του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά δίνεται το ιστορικό περίγραμμα της πολιτικής και της κοι-

νωνικής κατάστασης του ελληνισμού στον Ηπειρωτικό και το Μακεδονικό χώρο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το οποίο διαμορφώνει και τη στάση και τη συμπεριφορά των Βωβουσιωτών και καθορίζει και ερμηνεύει και το κλίμα της εποχής. Δίνονται επίσης βιογραφικά στοιχεία του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά και το ιστορικό της αρχικής καταγραφής των απομνημονευμάτων, ενώ διευκρινίζονται τα προβλήματα αυτής της καταγραφής και καθορίζεται και η τελική μορφή τους. Στη συνέχεια εμφανίζεται το περιεχόμενό τους και η αξία τους.

Μετά από τα παραπάνω παρουσιάζονται τα απομνημονεύματα του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά και κρίνονται ιστορικά με πληθώρα αναφορών σε πηγές, γεγονότα και στοιχεία, τα οποία διασταυρώνουν τις πληροφορίες τους και οριοθετούν και τη δική τους συμβολή στη γενικότερη έρευνα της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού.

Τέλος δίνεται ένα ουσιαστικό και ευσύννοπτο Summary και Résumé, η βασική και απαραίτητη βιβλιογραφία της κριτικής έκδοσής τους, το εύχρηστο και χρήσιμο γενικό ευρετήριο και η όλη εργασία κλείνει με ένα παράρτημα με εικόνες (διαγράμματα, χάρτες, έγγραφα, έντυπα, φωτογραφίες κ.ά.).

Απ' αυτή την εργασία – και για μια πρώτη και σφαιρική ιστορική ενημέρωση για τη Βωβούσα – παρουσιάζουμε εδώ σε δυο μέρη το περιεχόμενο και την αξία των απομνημονευμάτων:

Α. Σύντομη ιστορική θεώρηση της Βωβούσας, των κατοίκων της και του γενικότερου χώρου (του όμορου και του ευρύτερου - διασπορά):

1. Η Βωβούσα τοποθετείται στον ευρύτερο χώρο των Ζαγοροχωρίων και οριοθετείται η χοροθέτησή της. Γίνεται αναφορά στον πρώτο οικισμό της πριν από 1.000 χρό-

νια, στη συνέχεια επισημαίνονται άλλοι πέντε οικισμοί για να συγχωνευτούν και πάλι κατά την εποχή της τουρκοκρατίας.

Τα στοιχεία για τον πληθυσμό της Βωβούσας φτάνουν μόνο στα 1801, χρονιά κατά την οποία αποδεκατίστηκαν οι κάτοικοί της από την πανούκλα που «έπεσε» στο χωριό. Παρόλο όμως που η αρρώστια «θέρριζε τον κόσμο» και τον διασκόρπισε στις γύρω περιοχές, οι κάτοικοι έφταναν τους 3.000. Με την απογραφή του 1817 στη Βωβούσα ζούσαν 270 οικογένειες με 2.500-3.000 κατοίκους.

2. Το 1817 αποτελεί την τραγική χρονιά της Βωβούσας, αφού οι ληστρικές επιδρομές ανάγκασαν 120 οικογένειές της να εκπατριστούν και να αποδημήσουν κοντά στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας.

Στα 1824, κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου, οι Τούρκοι άρπαξαν από τη Βωβούσα 1.000 φορτηγά ζώα και σε μάχη που έγινε σκοτώθηκαν 18 Βωβουσιώτες αγωγιάτες. Οι υπόλοιποι άρπαξαν τα ζώα τους και έφυγαν. 14 οικογένειες με την αρχηγία του Χατζηγιώργου εγκαταστάθηκαν στη Λαμία, ενώ όλες οι υπόλοιπες πέρασαν τον Αξιό ποταμό και αποδήμησαν στην Κεντρική Μακεδονία (Σέρρες, Τζουμαγιά, Νευροκόπι, Αλιστράτη κ.α.), ξεφεύγοντας έτσι από την τυραννική εξουσία του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Έτσι η Βωβούσα ερημώθηκε, όχι μόνο από τους Τούρκους καταπιεστές, αλλά και από τις επιθέσεις και τις λεηλασίες των ληστών και των κακούργων, και από το 1824 μέχρι το 1831 εγκαταλείφτηκε από ανθρώπους και ζώα.

Στα 1825 όμως, ο διοικητής της Αδριανούπολης, ο οποίος είχε υπηρετήσει στα Ιωάννινα, έγραψε στους προκρίτους του Ζαγορίου για την καταστροφή των χωριών τους κι αφού εξέφρασε τη λύπη του, τους διαβεβαίωσε για την τιμωρία των ληστών και την επιστροφή των εκδιωχθέντων. Πράγματι

συνέλαβε πέντε λήσταρχους Αλβανούς, τους οποίους και απαγχόνισε στα Βιτόλια (Μοναστήρι) και συνόδευσε με ασφάλεια τους ζαγοριανούς της Κεντρικής Μακεδονίας στα χωριά τους. Ανάμεσα σ' αυτούς επέστρεψαν και οι κάτοικοι της Βωβούσας, οι οποίοι άρχισαν και πάλι να οικοδομούν και να χοροθετούν τον εγκαταλειμμένο οικισμό τους.

Στα 1831 επέστρεψαν στη Βωβούσα και οι 14 οικογένειες, οι οποίες είχαν αποδημήσει στη Λαμία, με την παρέμβαση του Χριστόδουλου Χατζηπέτρου, εγγονού του Βωβουσιώτη Μπάρτζιου Μπαϊρακτάρη, ο οποίος ακολουθούσε ως υπασπιστής το βασιλιά Όθωνα σε μια περιοδεία του στα χωριά της Λαμίας. Αυτός λοιπόν τις αναγνώρισε και τις οδήγησε με ασφάλεια στο χωριό τους. Αυτές οι 14 οικογένειες, οι οποίες αναφέρονται με τα επώνυμά τους, με τη νέα εγκατάστασή τους στη Βωβούσα άρχισαν να ασχολούνται κυρίως με τα επαγγέλματα της κτηνοτροφίας και - αργότερα - της γεωργίας και τις εμπορικές δραστηριότητες του αγωγιατισμού και της υλοτομίας.

3. Με την επιστροφή τους όμως οι Βωβουσιώτες αντιμετώπισαν πολλά προβλήματα, γιατί, στο χρονικό διάστημα που έμεινε η Βωβούσα έρημη (1824-1831), τα γειτονικά της χωριά εφάρπαξαν όλες τις περιοχές της και τις οικειοποίησαν. Έτσι το γειτονικό Περιβόλι άρπαξε το Μπαϊτάνι και τη Βάλια Κάλντα, οι Τσερνικιώτες την Πλάκα και ως κι αυτή ακόμα η Λάιστα караδοκούσε τμήματά της. Γι' αυτό στα 1846 επιτροπή των 14 οικογενειών με τις ενέργειες του Κωνσταντίνου Μπρούζου μετέβηκε στην Πόλη, όπου κατόρθωσε να υπογραφεί φερμάνι για την κατοχύρωση 25.000 στρεμμάτων στην κοινότητα της Βωβούσας, θέτοντας μ' αυτόν τον τρόπο σε ισχύ το παλιότερο φερμάνι του 1717. Ακόμα στα 1850 περίπου με δικαστική απόφαση κατοχυρώθηκε υπέρ της Βω-

βούσας και η «αρπαγείσα» περιοχή της Πλάκας.

Παρόλες όμως αυτές τις διευθετήσεις τα προβλήματα συνέχιζαν να υπάρχουν, αφού οι γύρω κοινότητες αντιδρούσαν στις νέες χωροταξικές ανακατανομές και δημιουργούσαν απρόκλητα επεισόδια. Σ' αυτά πρωτοστατούσαν κυρίως οι Περιβολιώτες, οι οποίοι μάλιστα στα 1854 με την αρχηγία του λήσταρχου Νάσιου Μάνταλου θέρισαν βίαια τα σιτηρά των Βωβουσιωτών στη θέση Μπαϊτάνι και τα μετέφεραν στο Περιβόλι, όπου τα αλώνισαν. Εκεί δε έκτισαν και την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου με τα χρήματα του κλεμμένου σταριού.

Οι ληστρικές επιδρομές όμως εξακολούθουσαν να ταλαιπωρούν τη Βωβούσα. Στα 1887 μια συμμορία που προσποιούνταν τους επαναστάτες καταλήστευσε τη Λάιστα και περνώντας από τη Βωβούσα άρπαξαν τον Τασιούλα Ζιώτο και τον Κουτσονικόλα. Ο Κουτσονικόλας όμως μόλις αντιλήφτηκε πως είναι ληστές, έφυγε κρυφά από τη Λάιστα όπου κρατιόταν και έφτασε στη Βωβούσα, όπου γνωστοποίησε τα σχέδια της συμμορίας για να τη ληστεύσουν κατά την επιστροφή τους. Τότε οι Βωβουσιώτες ξεσηκώθηκαν, οπλίστηκαν και στη συνέχεια τους απέκρουσαν, σώζοντας έτσι το χωριό τους. Μετά τα γεγονότα αυτά και μέχρι το 1900 ησύχασε κάπως η Βωβούσα, αλλά οι κάτοικοί της ήταν σε διαρκή επιφυλακή και εκδίωκαν συνεχώς τους ληστές που τους περιτριγύριζαν.

Έτσι μέχρι το 1908 «η λιτότητα και η φτώχεια έδερνε τους κατοίκους του χωριού». Κάποια οικονομική βελτίωση παρουσιάστηκε στη Βωβούσα στα χρόνια εκείνα με το εμπόριο της ξυλείας, με την οποία οι Τούρκοι κατασκεύαζαν τα φρούρια. Παρόλα αυτά όμως το χωριό είχε τα προβλήματά του και η θνησιμότητα των κατοίκων του ήταν συχνή, σε σύγκριση με τα νεότερα χρόνια, όπου το όριο ζωής ήταν κατά πολύ μεγαλύτερο.

Β. *Επώνυμοι Βωβουσιώτες. Σύντομη παρουσίαση της ζωής και της δράσης τους*

1. Ο Μπαλτσιόκας έδρασε στο 1700-1710 ως μεγάλος επαναστατής και οπλαρχηγός Ηπείρου και Θεσσαλίας. Το 1710 τον συνέλαβαν οι Τούρκοι με δόλο και τον καταδίκασαν να καεί ζωντανός σε κοχλάζουσα πίσσα. Καθώς όμως βρέθηκε κοντά στο καζάνι σκόρπισε με τα χέρια του καμένη πίσσα και αφού τύφλωσε ολόγυρα τρεις Τούρκους τον εκτέλεσαν επί τόπου. Τον πόνο για το χαμό του Μπαλτσιόκα οι Βωβουσιώτες τον έκαναν τραγούδι.

2. Ο Νικόλαος Δούβλης μαζί με τον Μπάτζιο Μπαϊρακτάρη (τον παππού του Χριστόδουλου Χατζηπέτρου, τον οποίο θα δούμε στη συνέχεια), τον Μπράχο και 55 ατρόμητους Βωβουσιώτες κατατρόπωσαν σε μάχη στο Σκαμνέλι το λήσταρχο Αλβανό Αλή Τσογμένη και τους 166 Αλβανούς λιάπηδές του, οι οποίοι τρομοκρατούσαν και καταλήστευαν ολόκληρη την περιοχή. Στη φονική λουπόν μάχη σκοτώθηκε ο Αλβανός λήσταρχος, δυο τους έκοψε τα αυτιά ο ίδιος ο Νικόλαος Δούβλης και τους έστειλε στην πατρίδα τους για να αναγγείλουν την καταστροφή και το κόψιμο των κεφαλιών των άλλων 164 λιάπηδων που τα κάρφωσαν στα παλούκια μπροστά τους.

Ο Δούβλης είχε αποκτήσει μεγάλη επιρροή ως οπλαρχηγός και εμψυχωτής των Βωβουσιωτών πατριωτών και είχε το σεβασμό όλων στη Βωβούσα. Πήρε μάλιστα και τον τιμητικό προσωνύμιο - τίτλο λάλας, Λαλα-Δούβλης (θείος Δούβλης, δηλαδή σεβαστός Δούβλης). Είχε όμως άδοξο τέλος, αφού τον δολοφόνησε ο ψυχογιός του στα βουνά του Μετσόβου. Τον ηρωισμό του Δούβλη τον εξυμνεί το δικό του τραγούδι.

3) Ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ο περίφημος οπλαρχηγός και αγωνιστής της Θεσσαλίας, ήταν εγγονός του Μπάτζιου Μπαϊρακτάρη, ο οποίος, μετά τη δολοφονία

του Δούβλη στα βουνά του Μετσόβου και την απειλή του Αλή πασά των Ιωαννίνων για να εκδικηθεί το θάνατο του εξαδέλφου του Αλή Τσογμένη στη μάχη στο Σκαμνέλι, μετοίκησε στη Θεσσαλία με το όνομα Χατζηπέτρος.

Ακόμη το Χριστόδουλο Χατζηπέτρο τον είδαμε στα 1831 ως υπασπιστή του βασιλιά θωνα να βοηθά τις 14 οικογένειες από τη Βωβούσα να εγκατασταθούν και πάλι στο χωριό τους, μετά την αποδημία του 1817 στη Λαμία.

4. Ο Ρήγας Κυρζήσης - Φεραίος, ο Μεγάλος Εθνεγέρτης, Εθνομάρτυρας και Πρόδρομος της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ήταν Βλάχος, από πατέρα Βωβουσιώτη - το Ζήση Ρίζο, δάσκαλο του χωριού - και μητέρα Γραμμουστιανή, από το γένος Πισιώτα.

Μετά παρουσιάζει τέσσερις συγκεκριμένες «αποδείξεις», με τις οποίες φανερώνει «όχι μόνο γιατί (ο Ρήγας) ήταν Βλάχος, αλλά και Βωβουσιώτης»: *Πρώτη απόδειξη*: Ονομάζεται Ρήγας και όχι Ρίζος, όπως ήταν το επώνυμο του πατέρα του, γιατί στη Ζαγορά του Πηλίου όπου φοιτούσε το «Ρίζος» - καθεαυτό όνομα των Βλάχων της Πίνδου - δεν επικρατούσε. Γι' αυτό και άλλαξε σε Ρήγας. *Δεύτερη απόδειξη*: Στο Βελεστίνο η οικογένεια του Ρήγα κατοικούσε στο βλάχικο μαχαλά, όπου παραχείμαζαν αρχικά οι Βωβουσιώτες και οι Γραμμουστιανοί πάροικοι. Μετά την εγκατάλειψη της Βωβούσας και της Γράμμουστας, οι κάτοικοι διασκορπίστηκαν και έφτασαν στο Βελεστίνο και απόδημοι από το Περιβόλι. Το σπίτι του Ρήγα στη Βωβούσα το «έφτασε» ο Απόστολος Χατζής ή Τσαρουχάς με την επωνυμία «λα τσαλ - Ζίσι αλ δάσκαλ^{ου}» (la tsal - Zisi al daskal^u, δηλαδή (στο σπίτι) της Ζήσαινας του δασκάλου). *Τρίτη απόδειξη*: Τα γράμματα την εποχή εκείνη «ήτανε κληρονομικά». Γι' αυτό κι ο Ρήγας ήταν εγγράμματος, ως γιος δασκάλου και ως απόγονος

Βωβουσιώτης, Ζαγοριανού δηλαδή χωριού, όπου άκμαζαν τα γράμματα και οι τέχνες. *Τέταρτη απόδειξη:* Ο Ρήγας δεν υπέγραφε ως Αντώνιος Ρίζος, που ήταν το πραγματικό του όνομα, αλλά ως Κυρζήσης - το γνωστό μας Κυριαζής, προσωνύμιο που το έπαιρνε από το δάσκαλο πατέρα του Ζήση, τον οποίο συνήθιζαν να ονομάζουν κύριο, κυρ - Ζήση δηλαδή.

Στη συνέχεια μιλώντας ο Απόστολος Χατζής ή Τσαρουχάς για τη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα αναφέρεται, σε μια μεγάλη παρένθεσή του, γενικά με πέντε «αποδείξεις» στο ελληνικό φρόνημα, την ιδεολογία και τη λεβεντιά των Βλάχων μας. Μιλάει για την ελληνική γνησιότητά τους, για την αγωνιστικότητά τους, για την περηφάνια τους, για τον αδάμαστο χαρακτήρα τους που δεν υπέκυψε στον τουρκικό ζυγό, για την οικονομική τους πρόοδο, για τις ευεργεσίες τους στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, για την ανθηρή τους εκπαίδευση και για το διοικητικό τους πνεύμα. Αναφέρεται επίσης στη βλάχικη καταγωγή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του Καποδίστρια, του Κωλέτη κι αυτού ακόμα του Ζαχαριά, του λήσταρχου της Πελοποννήσου, για τον οποίο γράφηκε και τραγούδι.

5. Ο Αναγνώστης Χατζηγεωργίου ήταν γιος του μεγάλου άρχοντα της Βωβούσας Χατζηγεωργίου, ο οποίος είχε μεγάλη περιουσία από 12.000 πρόβατα και 70 φορτηγά ζώα. Ο Αναγνώστης το χειμώνα παραχείμαζε στον Αχινό της Λαμίας, ενώ το θέρος ανέβαζε τα πρόβατά του στη Βωβούσα και την Αχρίδα. Ο Αναγνώστης Χατζηγεωργίου, παρά το νεαρό της ηλικίας του, απέκτησε μεγάλη επιρροή και στάθηκε πολλές φορές χρήσιμος για τους συντοπίτες του.

Στα 1803 ο μικρότερος γιος του Αλή, ο Σελίμ, δάνεισε χρηματικό ποσό στη Βωβούσα κι όταν ήρθε ο χρόνος αποπληρωμής του στα 1808 οι Βωβουσιώτες πήγαν να του τα

επιστρέψουν. Τότε όμως, με το δήθεν πρόσχημα πως τα ήθελε σε αυστριακό νόμισμα, όπως τους τα έδωσε, αρνήθηκε να τα δεχτεί και απείλησε να υποδουλώσει τη Βωβούσα - σύμφωνα με το καταστρωμένο σχέδιο των Τούρκων με το οποίο προσαρτούσαν τα Ζαγοροχώρια.

Τότε οι πρόκριτοι της Βωβούσας έστειλαν γράμμα στον Αναγνώστη Χατζηγεωργίου, ο οποίος τότε ήταν γραμματέας του Αλή στη Θεσσαλία και τον παρακαλούσαν να μεσολαβήσει για το χρέος του χωριού τους. Ανεβαίνοντας αμέσως ο Αναγνώστης για τη Βωβούσα, συνάντησε στη γέφυρα του Πηνειού, έξω από τη Λάρισα, ένα τουρκικό απόσπασμα που συνόδευε δυο καταδικασμένους για παραχάραξη χρυσοχόους Βωβουσιώτες για να τους κρεμάσουν στη γέφυρα. Στις εκκλήσεις τους για σωτηρία, ο Αναγνώστης γύρισε στη Λάρισα και αφού απόσπασε έγγραφο για να αφεθούν ελεύθεροι, επέστρεψε και πρόλαβε να τους σώσει. Οι Τούρκοι όμως ένιωσαν θιγμένοι γι' αυτή την παρέμβαση «ενός εικοσιπεντάχρονου γκιαούρη με τέτοιαν επιρροή» και με δόλο τον φαρμάκωσαν δίνοντάς του να πιει δηλητηριασμένο καφέ.

Ο θάνατος του Αναγνώστη Χατζηγεωργίου έβαλε σε θρήνο όλη τη Βωβούσα, η οποία τον τραγούδησε με λυπητερούς στίχους. Τον έκλαψε όχι μόνο η εικοσιδυάχρονη νέα γυναίκα του και όλη η Βωβούσα, αλλά και 220 μοιρολογίστρες γυναίκες, οι οποίες κατέφτασαν από όλα τα Ζαγοροχώρια.

Τελικά η Βωβούσα σώθηκε, αφού έδωσε για τα χρέη της επιπλέον 20.000 άσπρα, για τα οποία προσφέρθηκε να πληρώσει και ο Γιαννίκας, κάποιος Βωβουσιώτης έμπορος απόδημος στις Σέρρες.

6. Ο Ευθύμιος Ζήκος, αν και ήταν Σουλιώτης, μνημονεύεται εδώ γιατί ήταν αδελφός της γιαγιάς του πατέρα του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά και για το ακόλουθο ηρωικό γεγονός της αποτροπής της

ληηλασίας της Βωβούσας και των Ζαγοροχωρίων από το Θεόδωρο Γρίβα.

Στα 1854 λοιπόν, όταν ο Θεόδωρος Γρίβας ξεκίνησε με 1.000 περίπου Αιτωλο-ακαρνάνες για να λεηλετήσει το Ζαγόρι, στο χωριό Κουτσελιό των Ιωαννίνων περικυκλώθηκε από τουρκικό στρατό και κινδύνευσε με τους συναγωνιστές του να πιαστεί αιχμάλωτος. Τότε έσπευσε ο Ευθύμιος Ζήκος με 300 Σουλιώτες και διασκόρπισε τους Τούρκους και στη συνέχεια αντέδρασε σθεναρά στη λεηλασία των Ζαγοροχωρίων. Έτσι ο Θεόδωρος Γρίβας αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει και γύρισε πίσω στο Μέτσοβο, το οποίο και λεηλάτησε με τη βοήθεια του φυγόδικου Μετσοβίτη Μιχαήλ Τσάπου.

7. *Ο Παπαϊωσήφ*, άνθρωπος τίμιος, πλούσιος και εγγράμματος, άφησε πολλά συγγράμματα στο μοναστήρι της Βουτσάς, που όμως δε σώθηκαν. Άφησε ακόμα στο μοναστήρι και πολλά χρήματα, με τους τόκους των οποίων συντηρούνταν οι εκκλησίες και το σχολείο της Βωβούσας.

8. *Ο Βασιλάκης (Βασίλειος Αναγνώστου - Χατζηγεωργίου)*, ο «μέγας κτηνοτρόφος με μεγάλην επιρροήν επί της Θεσσαλίας», γεννήθηκε στη Βωβούσα στα 1804 και πέθανε από συμφόρηση στην Καρδίτσα στα 1886. Ο πολυτάραχος βίος του Βασιλάκη κάλυψε πάνω από τα μισά χρόνια του 19ου αιώνα με την πανταχού παρουσία του, την επιρροή και τη μεσολάβησή του ανάμεσα στις ληστρικές ομάδες, στις τουρκικές αρχές και στους βλαχόφωνους κατοίκους των χωριών του Ζαγορίου, αλλά και όλης της ευρύτερης περιοχής.

Μετά την ανεξαρτησία της Ελλάδας και όταν ο νεοδιορισθείς βαλής των Ιωαννίνων ανέλαβε την εντολή από το σουλτάνο να καταστείλει τις δραστηριότητες των κακοποιών στοιχείων, τα οποία λυμαίνονταν με ορμητήριο την ελεύθερη Ελλάδα τα θεσσαλικά χωριά, ήρθε σε επαφή με το μητροπολίτη Ιωαννίνων και του ζήτησε βοήθεια.

Αυτός του έδωσε δυο επιστολές, μια για το μητροπολίτη της Λάρισας και μια για τον κτηνοτρόφο Βασιλάκη, ο οποίος τότε ζούσε στο Βελεστίνο. Ο Βασιλάκης προθυμοποιήθηκε να βοηθήσει το βαλή των Ιωαννίνων και του υπέδειξε να διορίσει το λήσταρχο Βαγγέλη Σπανό γενικό αποσπασματάρχη της Θεσσαλίας, προκειμένου να επέλθει η ησυχία. Πράγματι αυτό έγινε σε συνάντηση του Βασιλάκη με το Σπανό στο Βελεστίνο και τακτοποιήθηκε το ζήτημα.

Ο Βασιλάκης διατηρούσε τη συνεχή επιρροή του κυρίως με τις πλούσιες παροχές και τις δωροδοκίες του προς τις πολιτικές, τις στρατιωτικές και τις δικαστικές τουρκικές αρχές. Οι ληστρικές επιδρομές όμως συνεχίζονταν και μετά την παρέμβασή του. Στα 1875, όταν ανέβαιναν την Άνοιξη οι κτηνοτροφικές Βωβουσιώτικες οικογένειες από το Βελεστίνο στη Βάλια Κάλντα, μια συμμορία 30 ληστών συνέλαβε ως όμηρο για λύτρα τη νύφη του Βασιλάκη, την Παναγιώτα και την εγγονή του, την Αγγελική. Στα 1876 μια άλλη συμμορία λήστευσε στη Βωβούσα το σπίτι του Τόλη Ζώτου και σκότωσε το Νάκο Καζάνα, ενώ έκοψαν το αυτί του γιου του Χρόνη και «ζηματούσαν τη γυναίκα του με καμένο λάδι για να μαρτυρήσει τα κρυμμένα γρόσια».

Ακόμα στα 1876, προκειμένου ο γενικός αποσπασματάρχης να επιβάλει την ησυχία, μετέβη στη Βωβούσα και πήρε μαζί του ως δήθεν λησταποδόχους το Νικόλαο Μπίθα, το Γιαννούλα Καζάνα και το Νάκο Νικογιάννη. Στα Γιάννενα όμως τους συνάντησε ο συγχωριανός τους Πέτρος Καζάνας, ο οποίος στη συνέχεια πήγε στο στρατάρχη και του δήλωσε πως οι συλληφθέντες ήταν αθώοι ενώ άλλοι ήταν οι ταραξίες. Του υπέδειξε μάλιστα να συλλάβει το γενικό αποσπασματάρχη Αλή Μπέη, το Βασιλάκη από τη Βωβούσα και το Νιμτή από το Περιβόλι ως τους πλέον κατάλληλους για να επιβάλουν την ησυχία. Πράγματι έτσι έγινε και

αυτοί με τη σειρά τους έστειλαν μήνυμα στο ψυχογιό Γκαρέλια για να σκοτώσει τον αρχιλήσταρχο Περιβολιώτη Στραβολαίμη, ο οποίος δημιουργούσε όλα τα προβλήματα. Το κεφάλι λουπόν του Στραβολαίμη κόπηκε από τον ψυχογιό του και στάλθηκε στα Γιάννενα, όπου ο στρατάρχης κάλεσε τον Πέτρο Καζάνα για να το αναγορίσει.

Και πάλι όμως συνεχίζονταν οι ληστρικές επιδρομές. Στα 1880 ενώ 100 ληστές από το Περιβόλι και τη Βριάζα (Μπριάζα) «έτρωγαν και έπιναν» στη Βωβούσα, εμφανίστηκαν ξαφνικά οι Τούρκοι. Τότε με τις παρακλήσεις των Βωβουσιωτών παρέμειναν οι ληστές και σε συμπλοκή που ακολούθησε σκοτώθηκαν 17 Τούρκοι και ο αποσπασματάρχης Φέζος. Την άλλη μέρα ακόμη αποτράπηκε με τη μεσολάβηση του μητροπολίτη Ιωαννίνων, του προξένου της Ρωσίας και του Βασιλάκη η αναμενόμενη απειλητική επιστροφή των Τούρκων.

Τέλος, με την παρέμβαση του Βασιλάκη (1882) και στο πνεύμα της αμνηστίας παραδόθηκαν 100 ληστές στη Σαμαρίνα, αλλά τελικά πιάστηκαν από τις τουρκικές αρχές και φυλακίστηκαν στα Γιάννενα ενώ άλλοι σκοτώθηκαν. Για το γεγονός αυτό θεωρήθηκε υπεύθυνος ο Βασιλάκης, ο οποίος έτσι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Βωβούσα και να μετοικήσει στο Ματσούκι των Ιωαννίνων. Το 1886 όμως παρενέβη ο αποσπασματάρχης Ιωάννης Γιακούμ Μπέης, ο οποίος έπεισε τους Βωβουσιώτες να καλέσουν πίσω το Βασιλάκη. Συνέταξαν λουπόν επιστολή που έφτασε με το Νάκο Καζάνα στο Βασιλάκη, ο οποίος μόλις την είδε δάκρυσε και «εξέπνευσε ο μέγας ανήρ από συμφόρηση λόγω συγκινήσεως».

Μετά το θάνατο του Βασιλάκη η γενιά του πρωτοστατούσε για πολλά χρόνια, αφού άφησε δυο παιδιά, τον Ιωάννη (Νάκο) και τον Παναγιώτη, κι αυτά πάλι τα δικά τους παιδιά. Έχασαν όμως την παλιά επιρροή και

την αίγλη τους.

9. Οι αδελφοί Κώστας και Γιώργος Μπέλτσιος βρήκαν οικτρό θάνατο κατά την επίθεση 37 κακούργων Περιβολιωτών με την αρχηγία του Μπίτσα ή Αποστολίνα. Αυτοί σε βίαια συμπλοκή έκαψαν τα υδροπρίονα και την ξυλεία των αδελφών Καζάνα στη Βωβούσα και εκτέλεσαν με τον πιο άγριο και σκληρό τρόπο τους δασεργάτες Γιώργο Κούσκο, Γιώργο Βραζιτούλη και τους αδελφούς Μπέλτσιου που προαναφέραμε.

Παρουσιάζοντας τα απομνημονεύματα του Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά διαπιστώνουμε σε κάθε σημείο και αναφορά τους την αξία και τη σπουδαιότητά τους, αφού μας δίνουν πολύτιμα ιστορικά στοιχεία για την ιστορία της Βωβούσας και της ευρύτερης περιοχής, για τους αγώνες και τη δράση των οπλαρχηγών και των αγωνιστών της και γενικά για τις δραστηριότητες των Ελληνοβλάχων κατοίκων της μέσα στο επαναστατικό κλίμα των δυο τελευταίων αιώνων της τουρκοκρατίας.

Ακόμα αποκτούν σπουδαιότερη ιστορική χρησιμότητα, αφού οι πληροφορίες είναι αξιόπιστες και επιβεβαιώνονται από τη σχετική με τα γεγονότα που περιγράφονται βιβλιογραφία, όπως φαίνεται από την ιστορική τους παρουσίαση με τις πλούσιες τεκμηριώσεις και τις παραπομπές στη σχετική έκδοση (Αντώνη Κολτσίδα, *Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997 – εκδόσεις «Κυριακίδη»).

Επιπλέον μάς δίνουν και πολλές πρωτογενείς πληροφορίες, οι οποίες πλουτίζουν ακόμη περισσότερο τη σχετική ιστοριογραφία. Έτσι τα εν λόγω απομνημονεύματα διαφωτίζουν ιστορικά την περιοχή της Βωβούσας και συμβάλλουν στη συνολικότερη αποτίμηση της Νεοελληνικής μας Ιστορίας.

Ανδρέας Νανάκης

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1897 ΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ενώ η Κρήτη ζούσε την τελευταία της επανάσταση κατά της οθωμανικής κυριαρχίας και όδευε προς την απελευθέρωση, ένα απροσδόκητο γεγονός, η εκδημία του πενηνταεξάχρονου Μητροπολίτη Κρήτης Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη, στις 18 Φεβρουαρίου 1897, περιέπλεξε τα εκκλησιαστικά πράγματα και δημιούργησε το μητροπολιτικό ζήτημα.

Ο Μητροπολίτης Κρήτης Τιμόθεος¹ είχε δώσει μια νέα δυναμική στην Εκκλησία της Κρήτης. Μόλις εξελέγη συγκρότησε την κανονική Επισκοπική Σύνοδο της Εκκλησίας της Κρήτης, διευθέτησε το προϋπάρχον επισκοπικό ζήτημα, πηδαλιούχησε την Εκκλησία της Κρήτης κατοχυρώνοντας τα δικαιά της και το ιδιαίτερο εκκλησιαστικό καθεστώς της τοπικής Συνόδου που ισχύει μέχρι σήμερα. Επί της αρχιερατίας του εγκαινιάστηκε ο μητροπολιτικός ναός του αγίου Μηνά και συστάθηκαν τα ιεροδιδασκαλεία της Αγίας Τριάδας και του Χριστού Πεδιάδος.

Ο τοποτηρητής του Οικουμενικού Θρόνου και στη συνέχεια Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε΄ ο Βαλιάδης διόρισε τοποτηρητή² της μητροπόλεως Κρήτης τον έχοντα πρεσβεία αρχιερωσύνης επίσκοπο Κυδωνίας

Νικηφόρο³. Η χηρεία της μητροπόλεως και το μητροπολιτικό ζήτημα συνέπεσαν με την απόφαση του ελληνικού στρατού να κηρύξει την ένωση της μεγαλονήσου με την Ελλάδα, με τον ατυχή πόλεμο του 1897, με τη μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου και με το πρόβλημα της διευθέτησης του νέου πολιτικού καθεστώτος της Κρήτης.

Για την Πύλη η εκλογή του μητροπολίτη και η ενεχείριση βερατίου για την εγκατάστασή του αποτελούσε πράξη ενισχυτική των δικαιοδοσιών της επί της Κρήτης. Στις αναβολές του Πατριαρχείου για την εκλογή του μητροπολίτη ο Ριζάτ πασάς δήλωνε «ότι θα παύση ερχόμενος εις επικοινωνίαν οιανδήποτε μετά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, εν όσω μένει εκκρεμές το Μητροπολιτικόν της Κρήτης ζήτημα»⁴. Βέβαια η άποψη του Σκαλτσούνη για τη σημασία του βερατίου και των εξ αυτού απορρεόντων δικαιωμάτων της Πύλης είναι παντελώς διαφορετική, ο δε Ευμένιος τελικά εγκαταστάθηκε στην Κρήτη χωρίς να κάνει χρήση του βερατίου.

1. Για τον Τιμόθεο Καστρινογιαννάκη βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Το επισκοπικό ζήτημα, 1880-1882 και η Εκκλησία της Κρήτης*, Κατερίνη 1992, σ. 155-161, όπου και βιβλιογραφία. Βλ. επίσης του ίδιου, *Το μητροπολιτικό ζήτημα και η εκκλησιαστική οργάνωση της Κρήτης (1897-1900)*, Κατερίνη 1995, σ. 31-32.

2. Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (Ι.Μ.Κ.), αρχ. Γ. Ε. Μητσοτάκη, φ. 2α/71, Χανιά τη 21 Μαρτίου 1897, Κ. Βουλγαρίδης προς Γ. Μητσοτάκη.

3. Ανδρέα Νανάκη, *Το επισκοπικό...*, ό. π., σ. 54-55, του ίδιου, *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 94.

4. *Επιθεώρησις*, εν Χανίοις τη 8 Δεκεμβρίου 1899 (εφημερίδα).

Στο Πατριαρχείο το τελευταίο τέταρτο του προηγούμενου αιώνα έχουν διαμορφωθεί δυο παρατάξεις, των αντιϊωακειμικών που αποτελούν τη συνέχεια του γεροντισμού καί των ιωακειμικών⁵. Ο τότε Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε΄ ανήκε στην παράταξη των αντιϊωακειμικών, διακρινόταν όμως για τη μετριοπάθειά του. Οι ιωακειμικοί βοήθησαν στην εφαρμογή των γενικών κανονισμών, που προέβλεπαν τη δραστηριοποίηση του λαϊκού στοιχείου στις διοικητικές δομές της Εκκλησίας. Γι' αυτό άλλωστε ο Ιωακείμ από Θεσσαλονίκης ελεξέγη Οικουμενικός Πατριάρχης. Οι αντιϊωακειμικοί αποτελούν έκφραση της πεφωτισμένης δεσποτείας.

Η πλήρωση της Μητροπόλεως Κρήτης, νευραλγικής επαρχίας του Οικουμενικού Θρόνου, με οκτώ επισκοπές και τοπική Σύνοδο, την ισχυρότερη μετά τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης⁶, δεν ήταν δυνατόν παρά να συνδεθεί με ένα επίλεκτο στέλεχος της αντιϊωακειμικής παράταξης και τέτοιος ήταν ο επίσκοπος Λάμπης και Σφακίων Ευμένιος⁷. Λόγιος, πεπαιδευμένος και δυναμικός, είχε διατελέσει καθηγητής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, είχε ιδρύσει τη σχολή του Αγίου Πνεύματος στο Πρέβελη και είχε πρωτοστατήσει στην επίλυση του προνομιακού ζητήματος. Το τριπρόσωπο απαρτίστηκε από τον Λάμπη Ευμένιο, τον μετριοπαθή αντιϊωακειμικό Σερρών Γρηγόριο και

τον ιωακειμικό Πέτρας Τίτο⁸. Εξελέγη Μητροπολίτης Κρήτης ο Ευμένιος στις 11 Μαΐου 1898. Παλαιότερα υπήρχε η αντίληψη ότι, το μητροπολιτικό ζήτημα υπήρξε αποτέλεσμα των φιλοδοξιών του Ρεθύμνης Διονυσίου⁹, πεπαιδευμένου και ρωμαλέου ιεράρχη, ετεροθαλή αδελφού του εκδημήσαντος Κρήτης Τιμοθέου. Σίγουρα οι δεσμοί των Καστρινογιαννάκιδων με τη γενέτειρα πόλη τους, το Ηράκλειο, υπήρξαν ισχυρότατοι. Μαρτυρείται επίσης από τις πηγές ότι ο Διονύσιος είχε και εξέφραζε άποψη για το μητροπολιτικό ζήτημα. Δοθέντος όμως ότι ο Διονύσιος και ο αδελφός του Τιμόθεος εκφράζοντο από τον Πατριάρχη Ιωακείμ, όπως άλλωστε και η πλειονότητα των αρχιερέων της Κρήτης, ο Διονύσιος είχε την κρίση να γνωρίζει ότι δύσκολα η εκλογή θα στρέφονταν προς το πρόσωπό του. Η άποψη αυτή μέχρι τώρα αποτελούσε μια απλή υπόθεση. Αντιθέτως, τα αρχειακά κείμενα που εντοπίσαμε την αποδεικνύουν. Ο Ιεροσητείας Αμβρόσιος σε συλλυπητήριο επιστολή του προς την οικογένεια Καστρινογιαννάκη γράφει ότι «ουδείς άλλος... έσται αρμόδιος μεταξύ ημών των Αρχιερέων παρ' η υμετέρα θεοφιλία η και συλλυπούμενος επί τω θανάτω του αοιδίμου προκατόχου της συγχαίρω από τούδε»¹⁰. Ο Διονύσιος ευθαρσώτατα του

5. Για τους ιωακειμικούς καί αντιϊωακειμικούς βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 49-65.

6. Για την επισκοπική Σύνοδο στη Θεσσαλονίκη βλ. Αθ. Αγγελόπουλος, *Η επισκοπική Σύνοδος της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και η σημασία αυτής σήμερα*, ανάπτυπο από Θεολογία, Αθήναι 1977.

7. Ανδρέα Νανάκη, *Το επισκοπικό...*, ό. π., σ. 31-37, του ίδιου. *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 66-81.

8. Για τις σχέσεις των αρχιερέων της Κρήτης με τους ιωακειμικούς και αντιϊωακειμικούς βλ. Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησιαστικά Κρήτης 19ος-20ός αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 171-184 και *Πεπραγμένα Ζ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ1, *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, τχ. 11-14, Ρέθυμνο 1995, σ. 285-294.

9. Ανδρέα Νανάκη, *Το επισκοπικό...*, ό. π., σ. 128-132 και του ίδιου, *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 94-95.

10. Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Ι.Α.Κ.), ιστ. συλ. 16, αρχείο Αμβροσίου Ιεροσητείας, *Επαναστατική αλληλογραφία 1897-98*, σ. 210, 213, επιστολή, εν τη ιερά Μονή Τοπλού τη 17 Μαΐου 1897,

απαντάει: «Άλλος εμού πρεσβύτερος αδελφός ίσως είναι αρμοδιώτερος και ικανώτερος να δράση επωφελέστερον εμού εν τη Κρήτη Εκκλησία, εάν πρόκειται, εννοείται, να ληφθή ο διάδοχος εκ των της Κρήτης ιεραρχών εκείνον περικοσμεί και ηθών μείζων αυστηρότης, και θελήσεως ισχύς και του καθήκοντος διαυγεστέρα η συνείδησις και της ηλικίας αφθονότερα τα πορίσματα, και της πρακτικότητος ανυπολόγιστα τα εφόδια. Εμέ διακρίνει και χαρακτήρος βιαιότης και δύσκαμπτος αυστηρότης και μεταρρυθμιστικόν πνεύμα ισχυρόν και νεωτεριστική τάσις όχι μικρά και του χριστιανικού πνεύματος πολλώ διαφορώτερα αντίληψις, και της εργασίας ακαταπόνητος ο έρως... Δια ταύτα φρονώ ότι επί άλλον θα επινεύση η Εκκλησία»¹¹.

Σε άλλη επιστολή του που απευθύνεται στον Πρίγκιπα Γεώργιο Υπάτο Αρμοστή Κρήτης γράφει: «Επαναλαμβάνω και αύθις την ην και προφορικώς υπέβαλαν τη Υμετέρα Βασιλική Υψηλότητι δήλωσιν, ότι είνε αδύνατον να δεχθώ την θέσιν του Μητροπολίτου, διότι δεν θέλω ποτέ να πιστευθή ότι εργάζομαι ιδιοτελώς και ουχί υπέρ των γενικωτέρων συμφερόντων της Εκκλησίας και της πατρίδος μου»¹² και συνεχίζει: «ο Ευμένιος να μετατεθή εις μίαν των εν Ελλάδι χηρενουσών επισκοπών, εις τρόπον ώστε να μη αφεθή και ούτος εν μέση οδώ» και να μετατεθεί «εις την Μητρόπολιν ο θεοφιλέστατος Επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου κύριος Νικηφόρος, ανήρ αν μη τι έτερον, ηθικός

ο Ιεράς και Σητείας Αμβρόσιος προς την οικογένεια Καστρινογιαννάκη.

11. Ο. π., σ. 213-214, επιστολή, εν Αθήναις τη 31 Μαΐου 1897, ο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Διονύσιος προς τον Ιεράς και Σητείας Αμβρόσιο.

12. Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη (Ι.Α.Μ.Μπ.), αρχ. Ελ. Βενιζέλου, φ. 258, έγγραφο, εν Ρεθύμνη τη 20 Δεκεμβρίου 1898, ο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Διονύσιος προς Υπάτον Αρμοστή Γεώργιο.

και πολλά μοχθήσας εν τω τελευταίω αγώνι. Αγαπητός δε τοις πάσι»¹³.

Μετά την εκλογή του, ο νέος Μητροπολίτης Κρήτης Ευμένιος αντιμετώπισε την άρνηση τόσο της πλειοψηφίας του Εκτελεστικού, όσο και του ημίσεος περίπου των μελών της Συνελεύσεως, οι οποίοι δεν εδέχοντο να τον αναγνωρίσουν, με την αιτιολογία που ο πρόεδρος του Εκτελεστικού Ι. Σφακιανάκης διατυπώνει προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη: «Δυστυχώς δεν κατωρθώθη εισέτι να ορισθώσιν αι λεπτομέρειαι του νέου πολιτεύματος, ουδέ να ιδρυθή κανονική εκτελεστική εξουσία, ήτις βεβαίως θα ενασκή εις το εξής και το δικαίωμα της εγκρίσεως των παρά της Μεγ. Εκκλησίας εκλεγομένων Επισκόπων και του Μητροπολίτου Κρήτης, δικαίωμα, όπερ πρότερον ενάσκει, ως εικός, η Υψ. Πύλη. Η περί ης ο λόγος εκλογή Μητροπολίτου Κρήτης δεν δύναται λοιπόν να τελεσφορήση προς το παρόν. Η παρά της Υψ. Πύλης έγκρισις αυτής θα εθεωρείτο παρά των κατοίκων δικαίως ως ανάμιξις εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Νήσου και επομένως ως παράνομος... Ικετεύομεν δια τούτο την Μητέρα Εκκλησίαν όπως... ευδοκήση ν' αναστείλη την διεκπεραίωσιν της προκειμένης υποθέσεως, μέχρις ου ευκρινιζομένης οριστικώς της πολιτικής θέσεως της Νήσου, παραμερισθώσι και τα νυν επιπροσθούντα κωλύματα»¹⁴.

Κατά τον νομομαθή Σκαλτσούνη τα βεράτια πού εκδίδονται από την Πύλη για τους επισκόπους της Κρήτης, είναι «πράξεις καθαρώς Εκκλησιαστικής διοικήσεως δι' ων εγκρίνονται οι υπό των Εκκλησιαστικών Αρχων γινόμενοι διορισμοί»¹⁵. Για την Κρητική

13. Ο. π.

14. Ι.Μ.Κ., κατάλογος ιστορικού αρχείου φ. 3/86, Α.Α. 151, έγγραφο, αριθ. πρωτ. 319, Πλακούρες 14 Μαΐου 1898, Ι. Κ. Σφακιανάκης προς «Παναγιώτατε». Το ίδιο εγγραφο και στο Ι.Α.Κ., ιστ. συλ. 40, Ν. Κ. Παπαδάκη (Απτεραίου) 1898.

Πολιτεία το βεράτιο δεν είχε καμιά ισχύ, και σ' αυτό συμφωνούσε και η Ελληνική κυβέρνηση. Ο Γεννάδης έγραφε προς τον Σφακιανάκη εκφράζοντας τις απόψεις της πολιτείας: «αφού εν Κρήτη, αυτονόμω κηρυττομένη χώρα θέλει οπωσδήποτε διατηρηθή η ψιλή επικυριαρχία του Σουλτάνου, η έκδοσις, υπ' αυτού βερατίου αναγνωρίζοντος την γενομένην υπό της Εκκλησίας εκλογήν είναι δικαίωμα»¹⁶. Σε άλλη επιστολή του γράφει: «ως προς δε το Μητροπολιτικόν ζήτημα ο Ζαΐμης είπεν ότι η έκδοσις βερατίου ουδεμίαν έχει σχέσιν με το πολιτικόν ζήτημα»¹⁷.

Ο Ευμένιος δήλωσε προς το Πατριαρχείο επισήμως «ότι επ' ουδενί λόγω ήθελε να συναινέσει να μεταβή εις Κρήτην εφ' όσον υφίσταται εν αυτή η εκκρεμής κυβερνητική κατάστασις, καθόσον δεν έκρινε ορθόν να ζητήση υπό των καθεστηκυϊών αρχών την αναγνώρισιν αυτού δυνάμει σουλτανικού φερμανίου»¹⁸. Ο πρόεδρος του Εκτελεστικού, μετά την αποδυνάμωση των επιχειρημάτων περί βερατίου, σε επιστολή του προς τον Γεννάδη θα γράψει: «Φρονεί ο Κύριος Πρόεδρος ότι δεν πρέπει να εχη καμμίαν γνώμην ο τόπος ούτε προ ούτε μετά την εκλογήν του Μητροπολίτου, αλλ' ότι πρέπει να παραδέχεται οιονδήποτε ήθελον εκλέξει τα

Πατριαρχεία συνεννοούμενα μετά των πασάδων... Βλέπετε ότι το ζήτημα δι' ημάς δεν είναι κυρίως αν θα εκδίδει ή όχι βεράτιον ο Σουλτάνος, αλλ' αν το βεράτιον τούτο θα θεωρείται αρκετόν όπως εγκαθιδρύεται ο Μητροπολίτης και παραδίδονται εις χείρας του τόσα συμφέροντα»¹⁹.

Τα βαθύτερα αίτια της προβληματικής του Ι. Σφακιανάκη μετά της πλειονότητας των μελών του Εκτελεστικού αλλά και της Συνόδου της Εκκλησίας Κρήτης προσδιορίζονται σε κείμενο του Ρεθύμνης Διονυσίου προς τον Αρμοστή Γεώργιο με ημερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1898. Ο Διονύσιος παροτρύνει το Γεώργιο «να καταστήση την Εκκλησίαν ταύτην εντελώς ανεξάρτητον από των Σουλτανικών επιρροών, να μην επικυρώση την γενομένην έννομον εκλογήν... πάσα επί του τόπου αρχή μετά την ανακήρυξιν της αυτονομίας της Κρήτης κατά νόμον θα λαμβάνη το κύρος αυτής από του άρχοντος της νήσου, εις ον μεταβιβάσθησαν τα κυριαρχικά δικαιώματα του επικυριάρχου του»²⁰.

Είναι σαφές ότι οι αντιδρώντες στην εγκατάσταση του Ευμενίου είναι οι ισχυρότεροι εκφραστές του νεοελληνικού εθνικισμού. Εκφράζουν τη νέα πραγματικότητα, τη δυναμική του εθνικού κέντρου και κράτους των Αθηνών, απ' όπου καθ' ολοκληρίαν θέλουν να εξαρτάται η Κρήτη και εκκλησιαστικά. Ο Ευμένιος στις 9 Αυγούστου 1898 αφίχθη στην έδρα του, το Ηράκλειο. Αρκετό καιρό ως τα μέσα Νοεμβρίου διέμενε στις Αρχάνες. Κατά την άφιξη του πρίγκιπα Γεωργίου στην Κρήτη απουσιάζει στην Αθήνα, γιατί το Εκτελεστικό ζήτησε

15. Ι.Μ.Κ., κατάλογος ιστορικού αρχείου, φ. 3/84, Α.Α. 149, υπόμνημα, εν Χανίοις τη 20 Μαΐου 1898, υπογραφή Ι. Σκαλτσούνης.

16. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.), 1897-1900, φ. Μητροπολιτικό ζήτημα Κρήτης, επιστολή, εν Αθήναις τη 5 Ιουνίου 1898, Ν. Γεννάδης προς Ι. Σφακιανάκη.

17. Ι.Μ.Κ., κατάλογος ιστορικού αρχείου, φ. 3/88, Α.Α. 153, επιστολή, Πλακούρες 6-6-1898, υπογραφή δυσανάγνωστη, προς «αδελφέ Γεώργιε».

18. Α.Υ.Ε., ό. π., επιστολή, εν Αθήναις τη 4 Αυγούστου 1898, Ν. Γεννάδης προς Ι. Σφακιανάκη.

19. Ό. π., επιστολή, Πλακούρες 11 Ιουνίου 1898, Ι. Σφακιανάκης προς Ν. Γεννάδη.

20. Ι.Α.Μ.Μπ., αρχ. Ελ. Βενιζέλου, 173/φ.258, αριθ. πρωτ. 4821, εν Ρεθύμνη τη 20 Δεκεμβρίου 1898, ο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Διονύσιος προς Υπατον Αρμοστή Γεώργιο.

από την ελληνική πολιτεία να μην παρίσταται στην τελετή της εγκαταστάσεως «δια να μη ευρεθή ο πρίγκιπας αμέσως εν αρχή αντιμετώπος τοιούτου οπωσδήποτε σκληρού ζητήματος»²¹. Στίς 11 Δεκεμβρίου 1898 ο Ευμένιος βρίσκεται και πάλι στην έδρα του²². Στην Κρήτη υπήρχαν δυνάμεις που στήριζαν την παρουσία του Ευμενίου, η Επιτροπή Αμύνης των Αρχανών με τον πρόεδρο της Μιχάλη Καλυβιανάκι²³, επώνυμοι Σφακιανοί με τους οποίους ο Ευμένιος και εξ αιτίας της καταγωγής τους αλλά και επειδή διετέλεσε επίσκοπος Λάμπης καί Σφακίων είχε στενούς δεσμούς. Αναφέρω τον Μανούσο Κούνδουρο, πρόεδρο της μεταπολιτευτικής επιτροπής, και τον σφακιανό αρχιμανδρίτη Παρθένιο Κελαϊδή, με τον οποίο αλληλογραφεί συχνότατα και τον ενημερώνει για τις δυσκολίες και τα προβλήματα της εγκαταστάσεώς του. Ο Άγγλος πρεσβευτής στην Αθήνα ενδιαφέρεται επίσης για την παραμονή του Ευμενίου στην Κρήτη²⁴, φοβούμενος ότι η αποχώρησή του θα οδηγούσε στην πλήρη κυριαρχία του Ρεθύμνης Διονυσίου, γνωστού για τον δυναμισμό του και την αφοσίωσή του στη Ρωσία, ενώ ο Ευμένιος υπήρξε μετριοπαθής αγγλόφιλος.

21. Α.Υ.Ε., ό. π., επιστολή, Χαλέπα 31 Οκτωβρίου 1898, Ι. Σφακιανάκης προς Ι. Γεννάδη.

22. Ι.Α.Κ., ιστ. συλ. 25, τ. 5, Π. Κελαϊδή, Αλληλογραφία 1896-1904, αριθ. επιστολής 1516, εν Ηρακλείω τη 11 Δεκεμβρίου 1898, ο Κρήτης Ευμένιος προς «αγαπητέ Παρθένιε» (Π. Κελαϊδή).

23. Βλ. τα δημοσιευόμενα στο παράρτημα κείμενα και τις επιστολές του Ευμενίου προς τον Μ. Καλυβιανάκι και προς την επιτροπή Αρχανών - Ανδρέα Νανάκη, *Η Εκκλησία της Κρήτης στην επανάσταση του 1897-98. Από την εθναρχική στην εθνική συνείδηση*, Θεσσαλονίκη 1998 («Πουρναράς»).

24. Ανδρέα Νανάκη, *Το μητροπολιτικό ζήτημα...*, ό. π., σ. 109.

Η αναγνώριση του Ευμενίου και η επίλυση του μητροπολιτικού ζητήματος συνδέεται με τη στάση και διάθεση του Υπατου Αρμοστή Κρήτης πρίγκιπα Γεωργίου. Δοθέντος ότι για την ελληνική κυβέρνηση πρόβλημα αναγνώρισης του Ευμενίου δεν υφίστατο, δυο δεδομένα καθιστούσαν αρνητικό τον Γεώργιο στον Ευμένιο. Το πρώτο ήταν η προτροπή του πατέρα του βασιλέως Γεωργίου ότι «επ' ουδενί λόγω πρέπει να στερηθή της συνεργασίας του Σφακιανάκη»²⁵, και το δεύτερο ο θαυμασμός που τον πρώτο καιρό είχε ο Γεώργιος για τον Βενιζέλο. Γράφει χαρακτηριστικά ο Ευμένιος στον Παρθένιο Κελαϊδή: «ο νέος (Γεώργιος) είναι προκατειλημμένος υπέρ του Σφακιανάκη και Βενιζέλου εις βαθμόν προκαλούντα έκπληξιν»²⁶, και τον Δεκέμβριο του 1898 του γράφει απογοητευμένος: «Σε βεβαιώ ειλικρινώς ότι η επιθυμία μου είναι μια: να απέλθω του τόπου τούτου και να ζήσω εν Κωνσταντινουπόλει. Αν συντελέση εις τούτο ο Πρίγκιψ, θα τω είμαι ευγνώμων»²⁷.

Ένα γεγονός που φανερώνει τον θαυμασμό του πρίγκιπα προς τον Βενιζέλο είναι ότι, επειδή οι δυο τους συνεργάζονταν, καθυστέρησε ο πρίγκιπας να συναντηθεί σε προγραμματισμένη συνάντησή του με τον Μελά. Και ο πρίγκιπας απολογούμενος στον Γεώργιο Μελά του είπε: «ναι αγαπητέ μου, αλλ' απεζημιώθηκαν περιμείνας τόσον πολύ. Είδες τον Βενιζέλο»²⁸. Αλλά και ο Βενιζέλος

25. Γιάννης Μανωλικάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*, Αθήνα 1985, σ. 175, επιστολή, εν Χαλέπα τη 10-12-1898, *Ελευθέριος (Βενιζέλος) προς φίλτατε Αντώνιε (Νίβα) και Μανώλη (Πολυχρονίδη)*.

26. Ι.Α.Κ., ιστ. συλ. 25, τ. 5, ό. π., αριθ. επιστολής 1516, εν Ηρακλείω τη 11 Δεκεμβρίου 1898, ο Κρήτης Ευμένιος προς Π. Κελαϊδή.

27. Ό. π., αριθ. επιστολής 1518, εν Ηρακλείω τη 28 Δεκεμβρίου 1898 ο Κρήτης Ευμένιος προς Π. Κελαϊδή.

την περίοδο αυτή εκτιμούσε τον Πρίγκιπα. Σε επιστολή του γράφει: «Είδα ένα νέον βλαστόν βασιλικού οίκου εις ον έλαχεν η βαρεία εντολή ου μόνον να φέρη την ελευθερίαν και εις εν δούλον τμήμα του Ελληνισμού αλλά και να προαγάγη αυτό... Εις τον νέον τούτον τον πάντα άπειρον είδον σπεύδοντα μεν μετ' ενθουσιασμού εις το έργον αλλ' ιλιγγιώντι από της πρώτης στιγμής προ των αγνώστων δυσχερειών και ζητούντα την ασφαλή χείρα ήτις θα τον οδηγήση εις τα πρώτα βήματά του. Δεν ευρίσκετε ότι το θέαμα είναι συγκινητικόν;»²⁹.

Το 1901 έχομε τη ρήξη του Βενιζέλου με τον Γεώργιο ως συνέπεια των διαφορετικών απόψεών τους για την εξωτερική πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η Κρητική Πολιτεία, προκειμένου να πραγματώσει τον επιδιωκόμενο στόχο της ένωσης. Η συνεργασία όμως του Κρήτης Ευμενίου με τον Αρμοστή Γεώργιο ήταν προσδοκώμενη. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στα κείμενα και την αλληλογραφία του ο Ευμένιος, παρά τις δυσκολίες που του δημιουργεί η μη αναγνώρισή του από τον πρίγκιπα, δεν γράφει κάτι ή δεν στρέφεται εναντίον του. Αυτό αιτιολογείται. Γόνος βασιλικής οικογενείας ο Γεώργιος, Υπάτος Αρμοστής Κρήτης, δεν μπορούσε παρά να προκαλούσε δέος και σεβασμό σ' ένα πρόσωπο και ιδιαίτερα σ' έναν ιεράρχη με τις αρχές και τις αξίες του Ευμενίου. Ως εκπρόσωπος, και μάλιστα εκ των βασικών, της παράδοσης του γεροντισμού έμεινε ευλαβικά αφοσιωμένος σε πατροπαράδοτα σχήματα που αποτελούσαν γι' αυτόν θέσφατα ιερά και απαράβατα. Ο Βενιζέλος, ο Σφακιανάκης και οι άλλοι που αντιδρούσαν στην εγκατάσταση του Ευμενίου εκπροσωπούσαν τις νέες κοινωνικές δυνάμεις. Η εξουσία τους απέρρεε από νέα δεδομένα που για τον Ευμένιο και την παρά-

ταξη του γεροντισμού είναι ανερμήνευτα και ακατανόητα. Γι' αυτό οι ιεράρχες αυτοί, που βρίσκουν τη συνέχεια στους αντιϊωακειμικούς, δεν αποδέχονται κατά κανόνα τη νέα πραγματικότητα των γενικών κανονισμών, με αποτέλεσμα από τη νοοτροπία τους και τις απόψεις τους, πολλές φορές να προκύπτουν κοινοτικές συγκρούσεις, όταν οι νέες κοινωνικές δυνάμεις με τους γενικούς κανονισμούς και τα νέα κοινοτικά καταστατικά εισέρχονται ή προσπαθούν να εισέλθουν στη διοίκηση των ορθοδόξων κοινοτήτων³⁰.

Η αναγνώριση του Ευμενίου υπήρξε συνέπεια της αναγκαιότητας να οργανωθεί η Κρητική Πολιτεία. Κατ' αρχή ψηφίστηκε το σύνταγμα που με το άρθρο 31 προέβλεπε ότι: «Ο Ηγεμών... παρέχει ή ου την συναίνεσιν αυτού προς εγκαθίδρυσιν του υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου εκλεγμένου Μητροπολίτου Κρήτης και των παρά της εν Κρήτη Επισκοπικής Συνόδου εκλεγμένων Επισκόπων»³¹. Συνάμα με το άρθρο 112 «Παρέχεται επίσης εις τον Ηγεμόνα δικαίωμα, όπως προβή εις συνεννόησιν προς το Οικουμενικόν Πατριαρχείον και καθορίση τον τρόπον της ενασκήσεως του δικαιώματος της εγκαθιδρύσεως του Μητροπολίτου και των Επισκόπων, κατά το άρθρο 31»³². Με βάση τα άρθρα του Συντάγματος, στην Κρητική Πολιτεία, η Εκκλησία θα λειτουργούσε μέσα σ' ένα καθορισμένο νομικό πλαίσιο. Έπρεπε όμως να ψηφισθεί ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας Κρήτης, ο οποίος είχε

28. Γιάννης Μανωλικάκης..., ό. π., σ. 178.

29. Ό. π., σ. 175.

30. Ανδρέα Νανάκη, *Κοινοτικές διενέξεις. Η διαμάχη στις Σέρρες (1891-1892)*, στα υπό έκδοση πρακτικά του Β' επιστημονικού συμποσίου, Οκτώβριος 1996, με θέμα «Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας».

31. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, εν Χανίοις τη 16 Φεβρουαρίου 1899, έτ. Α', αριθ. 24, σ. 2-3.

32. Ό. π., άρθρο 112, σ. 6.

καταστρωθεί με βάση τις επί μέρους γνώμες των επισκόπων. Η ψήφισή του όμως προϋπόθετε κανονική Σύνοδο, η οποία θα συνεδρίαζε υπό τον πρόεδρό της και θα υπέβαλε επισήμως τον Καταστατικό Χάρτη. Αυτό όμως δεν μπορούσε να γίνει γιατί ο Ευμένιος δεν είχε αναγνωρισθεί από την πολιτεία. Κάτω από τη δυναμική των εξελίξεων αυτών, ο τότε σύμβουλος επί των εκκλησιαστικών Ελ. Βενιζέλος, αν και ενάντιος στην αναγνώριση του μητροπολίτη, συμφώνησε στην επικύρωση της εκλογής.

Στις 14 Μαΐου 1900 ο Γεώργιος υπέγραψε το διάταγμα «περί εγκαθιδρύσεως Μητροπολίτου Κρήτης»³³.

Η επίλυση του μητροπολιτικού ζητήματος, που προέκυψε κατά την έναρξη της επανάστασης του 1897, σηματοδότησε μια νέα πραγματικότητα για την Εκκλησία της Κρήτης. Η επισκοπική Σύνοδος, που κανονικά λειτουργούσε από το 1882 επί Κρήτης Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη, απέκτησε με την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη 276/1900³⁴ νομικό πλαίσιο λειτουργίας με συγκεκριμένες αρμοδιότητες και δικαιοδοσίες, οι οποίες καθιστούσαν την Εκκλησία της Κρήτης αυτοδιοικούμενη, στο πλαίσιο της συναλληλίας με την πολιτεία και με τη μορφή της νόμω κρατούσης πολιτείας, όπως σαφέστατα η ακροτελεύτια διάταξη του Καταστατικού Χάρτη 1900 προσδιορίζει: «Αι ανωτέρω διατάξεις θέλουσιν ισχύει, εφ' όσον δεν τροποποιηθώσιν δια μεταγενεστέρου νόμου καταρτιζομένου εκ κοινής συνεννοήσεως της Πολιτικής εξουσίας και της Ιεράς Συνόδου Κρήτης»³⁵. Το αυτοδιοίκητο καθεστώς της Εκκλησίας Κρήτης αναγνώρι-

σε και η «Πατριαρχική και Συνοδική Πράξις» του 1928: «... πλην της Αγιοτάτης Εκκλησίας της νήσου Κρήτης, διαφυλαττούσης το άχρι τούδε αυτόνομον αυτής καθεστώς»³⁶. Μεταγενέστερα με τον Καταστατικό Χάρτη του 1961 το αυτοδιοικούμενο καθεστώς προσδιορίζεται ως ημιαυτόνομο. Αναφέρεται στον τελευταίο Καταστατικό Χάρτη ότι η Κρητική Εκκλησία «είναι ημιαυτόνομος έχουσα την κανονικήν εξάρτησιν αυτής εκ του Οικουμενικού Πατριαρχείου»³⁷.

Μετά την αναγνώριση του Κρήτης Ευμενίου και πριν την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη έχουμε την υπογραφή της Σύμβασης³⁸ του 1900 μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που εκπροσωπήθηκε από τον Ευμένιο, και της Κρητικής Πολιτείας, που εκπροσωπήθηκε από τον Σύμβουλο της Δικαιοσύνης Ελ. Βενιζέλο. Η Σύμβαση καθόριζε κυρίως τα της εκλογής του Κρήτης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και κατοχύρωνε τα δικαιώματα του Πατριαρχείου στα σταυροπηγιάκα μοναστήρια της Κρήτης.

Η αναγνώριση του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμενίου, η υπογραφή της Σύμβασης και η ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη είναι γεγονότα με στενότερη αλληλεπίδραση και προήλθαν από ευρύτερο συμβιβασμό.

Η περί τον Ρεθύμνης Διονύσιο πλειοψηφία των επισκόπων της Κρήτης με τα περισσότερα μέλη του εκτελεστικού και στη συνέχεια ηγεμονικού συμβουλίου του πρίγκιπα, κάτω από την αναγκαιότητα της οργάνωσης και συγκρότησης της Κρητικής Πολιτείας, οδηγήθηκαν στην αναγνώριση του

35. Ο. π., σ. 246.

36. Βαρνάβα Τζωρτζάτου, Μητροπολίτου Κίτρους, *Η καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1967, σ. 53.

37. Γεωργίου Αποστολάκη, *Εκκλησιαστική νομοθεσία Κρήτης*, Ηράκλειο 1993, σ. 21.

38. Ανδρέα Νανάκη, *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 135-149.

33. Ο. π., εν Χανίοις τη 17 Μαΐου 1900, έτ. 1900, τεύχος Β', αριθ. διατάγματος 33, 14 Μαΐου 1900.

34. Τον Καταστατικό Χάρτη του 1900 βλ.: Ανδρέας Νανάκης, *Το μητροπολιτικό...*, ό. π., σ. 205-246.

μητροπολίτη και στην υπογραφή της Σύμβασης, αποδεχόμενοι την εκλογή του Κρήτης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Προχώρησαν, όμως, στη συνέχεια στην κατάστρωση ενός Καταστατικού Χάρτη που καθιστούσε την Εκκλησία της Κρήτης αυτοδιοικούμενη με προφανέστατη τη διάθεση: Η πολιτική ένωση να οδηγήσει και στην εκκλησιαστική ένωση. Η βούληση όμως της ιστορίας, ως έκφραση της βουλήσεως του εν Τριάδι ζώντος θεού, υπήρξε διαφορετική. Η Σύμβαση και ο Καταστατικός Χάρτης υπήρξαν τα δεδομένα που τελικά δεν επέτρεψαν την εκκλησιαστική ενσωμάτωση της Κρήτης στην Εκκλησία της Ελλάδος. Επί τη βάσει αυτών, στην Πράξη του 1928, ενώ οι Νέες Χώρες διοικητικά ενσωματώθηκαν στην Εκκλησία της Ελλάδος, η Κρήτη, όπως είδαμε εξαιρέθηκε.

Προκύπτει επίσης ένα πολύ σημαντικό συμπέρασμα από τη μελέτη αυτής της εποχής. Στην Κρήτη κυοφορούνται και πρωτοεκδηλώνονται γεγονότα που θα σηματοδέψουν τον Ελληνισμό στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Η εκκλησιαστική αντιπαράθεση μεταξύ Ευμενίου και Διονυσίου, η στάση του πρίγκιπα Γεωργίου και του Ελ. Βενιζέλου στα γεγονότα και ο πολιτικός διχασμός που θα ακολουθήσει το 1901 με την απόλυση του Ελ. Βενιζέλου από τον πρίγκιπα και θα κορυφωθεί το 1905 με το κίνημα του Θερίσου και τη συμπαραστάση σ' αυτό της πλειονότητας των αρχιερέων της Κρήτης, καθιστούν μήτρα τόσο την Κρήτη όσο και

την εποχή που ξεκινάει με την επανάσταση του 1897, γιατί εδώ κυοφορούνται και εκδηλώνονται σε μικρογραφία εκκλησιαστικά και πολιτικά γεγονότα που θα διχάσουν και θα συγκλονίσουν άπαντα τον Ελληνισμό. Αναφέρομαι στον διχασμό του 1916 με το κίνημα Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη και στον εκκλησιαστικό διχασμό με το ανάθεμα του Ελ. Βενιζέλου.

Δεν είναι τυχαίο ότι ο πρώτος αντιϊωακειμικός που συγκρούεται με τον Βενιζέλο είναι ο Ευμένιος και οι πρώτοι ιωακειμικοί που συστοιχίζονται με τον Βενιζέλο είναι ο Διονύσιος και ο Πέτρος Τίτος. Στη συνέχεια κατά κανόνα οι ιωακειμικοί θα συμπορευθούν με τον Βενιζέλο, ενώ οι αντιϊωακειμικοί με τον βασιλέα Κωνσταντίνο. Και κάτι ακόμα: Στην Κρήτη, το 1903 για πρώτη φορά, στην εφημερίδα «Πατρίς»³⁹ θα γίνει η χρήση του όρου «βενιζελικός».

Συνεπώς το μητροπολιτικό ζήτημα και η όλη πορεία του, που ξεκινάει στην τελευταία κατά της τουρκοκρατίας επανάσταση το 1897, είναι η αρχή της κυοφορίας μεγάλων γεγονότων για τον Ελληνισμό. Το μητροπολιτικό ζήτημα λαμβάνει τέλος με τη συγκρότηση του εκκλησιαστικού καθεστώτος της Κρήτης, που με κάποιες αλλαγές συνεχίζεται μέχρι τις ημέρες μας.

39. Η Πατρίς, Χανιά 20 Μαρτίου 1903. Η εφημερίδα εκδόθηκε με πρωτοσέλιδο: «Αι εκλογαί της 16ης Μαρτίου, Η πανωλεθρία των Βενιζελικών».

*Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου***Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1912-14 ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**

Αφορμή για την ειδικότερη ενασχόληση με την εκπαιδευτική κίνηση της επαρχίας Ελάσσονος, αποτέλεσε η διαπίστωση ότι στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας στη Θεσσαλονίκη σώζονται αρκετοί φάκελοι της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας με αρχειακό υλικό που αναφέρεται στο εξεταζόμενο θέμα μας.

Αυτό το αρχειακό υλικό αναφέρεται: Στην εθνολογική στατιστική του πληθυσμού. Στα στατιστικά δεδομένα των ελληνικών σχολείων. Στα προσόντα και στο μισθό του διδακτικού προσωπικού. Σε πολλές άλλες αναλυτικές αναφορές των Διευθυντών όλων των σχολείων της περιοχής για όλα τα επιμέρους θέματα που έχουν σχέση με τη σχολική ζωή, το διδακτικό προσωπικό, το μαθητικό πληθυσμό, τους φόρους των σχολείων, την κατάσταση των διδακτηρίων και σε άλλες πτυχές της καθημερινής ζωής των σχολείων όλων των βαθμίδων (Νηπιαγωγεία, Αστικές Σχολές, Παρθεναγωγεία κ.ά.).

Στόχος της εργασίας αυτής είναι να παρουσιαστούν με βάση το συγκεκριμένο αρχειακό υλικό οι πτυχές της εκπαιδευτικής κίνησης μιας μικρής γεωγραφικής περιοχής, της επαρχίας Ελασσόνας, και για ένα μικρό και πολύ καθορισμένο χρονικό διάστημα από το 1912 έως το 1914. Στα πλαίσια της τοπικής ιστορίας βέβαια που τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει ιδιαίτερη άνθηση ως επιστημονικός ερευνητικός τομέας και δίνεται η ευκαιρία να διερευνηθούν σημαντικές διαστάσεις της εκπαιδευτικής ζωής, να γίνει θα λέγαμε μια ανατομία κάποιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής και παράλληλα, να επισημανθούν γενικότερα παιδαγωγικά και

εκπαιδευτικά ζητήματα.

Μας δίνει δηλαδή την ευκαιρία η τοπική ιστορία να οδηγηθούμε από το ιστορικό γίνεσθαι, από το μικροεπίπεδο, σ' ένα γενικότερο και πολύ ευρύτερο πλαίσιο.

Στη χρονική περίοδο μετά το 1912, όπως εξάλλου είναι γνωστό, η νέα διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας περιλαμβάνει στα πλαίσια της Γενικής Διοίκησης της Μακεδονίας την επαρχία ή υποδιοίκηση Ελάσσονας. Επειδή κάποιες συγκρίσεις στατιστικών δεδομένων όμως μας οδηγούν σε προηγούμενες δεκαετίες για την περίοδο πριν το 1912 θα αναφερόμαστε στον Κάζα Ελασσόνας που ανήκει στο βιλαέτι Μοναστηρίου.

Για την εκπαιδευτική κίνηση της Μακεδονίας, η περίοδος 1912-14 αποτελεί μεταβατικό στάδιο που έχει για το λόγο αυτό ιδιαίτερη σημασία για την εκπαιδευτική κυρίως ιστορία.

Πρόκειται για την περίοδο που δείχνει καθαρά ότι η ένταξη στο ελεύθερο κράτος προϋποθέτει σημαντικές αναδιαρθρώσεις και στα εκπαιδευτικά θέματα. Σύμφωνα με το διάταγμα της 28ης Μαΐου του 1914, η ισχύς του Νόμου περί Διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως, επεκτείνεται και στις νέες εκπαιδευτικές περιφέρειες.

Τα σχολεία των νέων χωρών εντάσσο-

νται στις εκπαιδευτικές περιφέρειες του ελεύθερου κράτους και η περιοχή της Ελασσόνας ανήκει πια στην τρίτη εκπαιδευτική περιφέρεια του κράτους.

Με άλλο διάταγμα, του Αυγούστου του 1914, τακτοποιούνται τα θέματα του προσωπικού των σχολείων της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης των νέων χωρών και τέλος με το νόμο του 452 του Δεκεμβρίου του 1914, καθορίζονται οι αρμοδιότητες των σχολικών Επιτρόπων που διορίζονται πια από τους Νομάρχες. Αλλάζει δηλαδή εντελώς το διοικητικό πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Φαίνεται λοιπόν καθαρά ότι ως το 1914 την ευθύνη για τη λειτουργία των σχολείων εξακολουθεί να έχει η Κοινότητα δια της σχολικής εφορίας, η οποία διαχειρίζεται και τη σχολική περιουσία. Ο έλεγχος της διαχείρισης αυτής γίνεται κάθε χρόνο ενώπιον της Δημογεροντίας, όπως σημειώνεται στο αρχειακό υλικό. Από τις αναφορές των Διευθυντών των σχολείων της επαρχίας Ελάσσονας, φαίνεται καθαρά ότι πάγιους σχολικούς πόρους αποτελούν ως το 1914 οι συνδρομές της Εκκλησίας, της Μητρόπολης ή των Μοναστηριών της περιοχής, έσοδα από κηροπωλεία που λειτουργούν ή από το δίσκο που περιέρχεται στις Εκκλησίες, από ενοίκια κτημάτων, από τόκους κληροδοτημάτων ή από ενίσχυση της Γενικής Διοίκησης.

Ο μεταβατικός χαρακτήρας της περιόδου 1912-1914, δικαιολογεί και τη διαφοροποίηση των νέων περιοχών του κράτους ως προς τη δομή των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Έτσι, για παράδειγμα, συναντούμε και τη λειτουργία μικτών ή αμιγών αστικών σχολών, ένα είδος δηλαδή σχολείου που δεν υπάρχει στο ελεύθερο κράτος και που σταματάει βέβαια να λειτουργεί μετά το 1914 σε όλες τις περιοχές.

Η ανοδική διαχρονική πορεία της εκπαιδευτικής κίνησης στην επαρχία Ελασσόνας, σε συσχετίσεις που αφορούν την ανα-

τομία της εκπαιδευτικής πράξης, δηλαδή το μαθητικό πληθυσμό, τον αριθμό των εκπαιδευτικών και τον αριθμό των σχολείων, τόσο διαχρονικά όσο και γεωγραφικά προσδιορισμένο, είναι σημαντική.

Πιο συγκεκριμένα, η ανοδική πορεία ως προς τον αριθμό των σχολείων, των δασκάλων και των μαθητών του Καζά Ελασσόνας σε διάφορες χρονικές στιγμές από το 1894 ως το 1912 και της επαρχίας Ελασσόνας ως το 1914, είναι αισθητή. Τα σχολεία από 31 το 1894 γίνονται 54 το 1914, οι δάσκαλοι και οι δασκάλες από 42 αυξάνονται σε 90 και οι μαθητές και οι μαθήτριες από 1.261 γίνονται 3.913 το 1914. Η ανιούσα αυτή πορεία γίνεται φανερή και στη σύγκριση με ολόκληρο το Βιλαέτι του Μοναστηρίου.

Ενώ το 1894 λοιπόν στον Κάζα Ελασσόνας το συνολικό ποσοστό των μαθητών και των μαθητριών σε σχέση με το μαθητικό πληθυσμό ολόκληρου του Βιλαετίου είναι 5,4%, στα 1908 το ποσοστό αυτό ανεβαίνει στα 11%, παρουσιάζει δηλαδή αισθητή άνοδο. Βέβαια παρ' όλη την κίνηση αυτή εξακολουθούν να μένουν μεγάλα κενά, αφού εκθέσεις του 1914 επισημαίνουν ότι στην υποδιοίκηση Ελασσόνας 36 ελληνικοί συνοικισμοί έχουν σχολεία ενώ άλλοι 19 συνοικισμοί στερούνται τα σχολεία τους.

Οι συνοικισμοί που ξεχωρίζουν τώρα για την εκπαιδευτική τους κίνηση στη χρονική περίοδο 1912-14 είναι τέσσερις: Η Ελασσόνα, η Δεσκάτη, το Λιβάδι και η Τσαριτσάνη, κοινότητες οι οποίες κατέχουν και τις αντίστοιχες τέσσερις πρώτες θέσεις.

Πιο αναλυτικά: Την πρώτη θέση κατέχει η Τσαριτσάνη σε αριθμό σχολείων, μαθητών και δασκάλων. Επισημαίνουμε εδώ ότι είναι και το μοναδικό κέντρο όπου λειτουργεί δευτεροβάθμιο σχολείο στην επαρχία, το γνωστό ημιγυμνάσιο της Τσαριτσάνης. Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας σώζεται κατάλογος «των εν τη βιβλιοθήκη της

Τσαριτσάνης περιεχομένων βιβλίων» του 1913. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει ημιτελείς προφανώς, 529 τίτλους βιβλίων της βιβλιοθήκης Τσαριτσάνης· βιβλία που σώζονται ως το 1913.

Είναι φανερό όμως ότι στην ανιούσα πορεία ακολουθούν οι μεταβλητές, και στ' άλλα κέντρα, με κάποια σταθερότητα στους αριθμούς των σχολείων και του διδακτικού προσωπικού. Η διαφορά είναι εμφανής στην αύξηση του μαθητικού πληθυσμού: Οι μαθητές και οι μαθήτριες στην Ελασσόνα από 111 το 1894 αυξάνονται σε 254 το 1914, στη Δεσκάτη από 265 σε 359 και στην Τσαριτσάνη από 330 αυξάνονται σε 561 μαθητές.

Μείωση παρουσιάζεται μόνο στο Λιβάδι. Είναι ένα ερώτημα που έχει ιστορικό και παιδαγωγικό ενδιαφέρον: πρόκειται δηλαδή για εγκυρότητα των στατιστικών στοιχείων ή οφείλεται το γεγονός σε άλλους δημογραφικούς, πιθανότατα, λόγους;

Σε σχέση τώρα με τον πληθυσμό των Κέντρων αυτών, τα ποσοστά διαμορφώνονται ως εξής: Στην Ελασσόνα ο μαθητικός πληθυσμός ως προς το συνολικό ελληνικό πληθυσμό στα 1914 αποτελεί το 13,7%. Στη Δεσκάτη το ποσοστό είναι χαμηλότερο, το 9,5%, στο Λιβάδι αποτελεί το 10,8% και στην Τσαριτσάνη ανεβαίνει σε ένα πολύ υψηλότερο ποσοστό που φτάνει το 20,6%. Τη χαμηλότερη λοιπόν αναλογία μαθητών - κατοίκων έχουμε στην Δεσκάτη και την υψηλότερη στην Τσαριτσάνη.

Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν και κάποιες άλλες παράμετροι των στατιστικών αυτών δεδομένων: Η αναλογία μαθητών - μαθητριών φανερώνει καθαρά - στα ίδια σχολικά ιδρύματα - και τη δυνατότητα πρόσβασης των μαθητριών στην εκπαιδευτική διαδικασία, όπου την πρώτη θέση έχει η Ελασσόνα, με μια μαθήτρια σχεδόν προς ένα μαθητή (110 μαθήτριες - 140 μαθητές). Στη Δεσκάτη παρατηρείται η χαμηλότερη ανα-

λογία μαθητριών και μαθητών, αφού έχουμε μια μαθήτρια προς τρεις μαθητές.

Για την ερμηνεία των δεδομένων αυτών βέβαια, οι κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνονται στην πρωτεύουσα της επαρχίας, επηρεάζουν οπωσδήποτε θετικά την πρόσβαση και διευκολύνουν τη μαθητεία των κοριτσιών στο σχολείο.

Η αναλογία δασκάλων - μαθητών είναι κατά μέσο όρο στα Κέντρα αυτά ένας δάσκαλος προς 43 μαθητές για την Τσαριτσάνη και φθάνει στο 1 προς 65 για το Λιβάδι.

Αναλυτικότερα στοιχεία μας δείχνουν και άλλες ενδιαφέρουσες διαστάσεις στην εκπαιδευτική διαδικασία, όπως για παράδειγμα η διαρροή των μαθητών από τη φοίτηση στο σχολείο και κυρίως όσο προχωρούμε στις μεγαλύτερες τάξεις: Στην Αστική Σχολή της Δεσκάτης, κατά το σχολικό έτος 1913-1914, ενώ στις πρώτες τάξεις έχουμε έναν αρκετά υψηλό αριθμό παιδιών, (42-52-56 παιδιά ξεκινούν στην πρώτη, τη δεύτερα και τρίτη τάξη), αυτός (ο αριθμός) πέφτει κατακόρυφα στις επόμενες τάξεις στα 18-16 παιδιά στην τετάρτη και την πέμπτη τάξη και στους 6 μόνον μαθητές στην τελευταία τάξη. Η διαφορά βέβαια είναι πιο αισθητή στις μαθήτριες, αφού καμιά απ' αυτές δε φτάνει στην έκτη τάξη και βέβαια δεν παίρνει και το απολυτήριο του Δημοτικού Σχολείου.

Παρόμοια είναι και η εικόνα της Αστικής Σχολής Ελασσόνας για την ίδια χρονιά. Εννιά μαθητές φθάνουν μόνο ως την 6η τάξη και ούτε μια μαθήτρια δεν ενδιαφέρεται για το δίπλωμα ή το απολυτήριο του Δημοτικού Σχολείου, όπως είναι η Αστική Σχολή την εποχή αυτή. Η αυστηρότητα του εξεταστικού συστήματος βέβαια, αλλά κυρίως ο συνδυασμός του γεγονότος αυτού με την ουσιαστικότερη, όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών, συμμετοχή των μαθητών στις αγροτικές ασχολίες των οικογενειών τους επηρεάζουν και διαμορφώνουν οπωσδήποτε

αυτή την αρνητική σχολική επίδοση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και κάποιες παρατηρήσεις για τους εκπαιδευτικούς. Ως προς το φύλο των εκπαιδευτικών, οι άνδρες υπερτερούν την εποχή αυτή αισθητά από τις γυναίκες δασκάλες, οι οποίες αποτελούν μόλις το 1/4 του διδακτικού προσωπικού που διδάσκει στα σχολεία και απασχολούνται κυρίως ως Νηπιαγωγοί. Συγκεκριμένα κατά τη σχολική χρονιά 1913-1914 διδάσκουν 196 δάσκαλοι και μόνο 48 δασκάλες.

Τα προσόντα των δασκάλων επεκτείνονται σε μια κλίμακα που αρχίζει από το δίπλωμα του Πανεπιστημίου και φθάνει μέχρι το απολυτήριο του Δημοτικού Σχολείου.

Τα σχολεία αυτά, οι δάσκαλοι και οι αντίστοιχες Σχολικές Εφορίες κράτησαν ακμαίο τον Ελληνισμό της Μακεδονίας και μετέφεραν παράλληλα και την ελληνική παιδεία και εκπαίδευση στο ελεύθερο κράτος πριν 80 χρόνια στην επαρχία Ελασσόνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
Επαρχία (Καζάς) Ελασσόνας

	Σχολικό έτος					
	1894	1902	1908	1910-1911	1911-1912	1913-1914
Σχολεία	31	51	50	47	49	54
Δάσκαλοι	42	67	66	77	78	90
Μαθητές	1.261	2.645	3.037	3.603	3.727	3.913
Δαπάνη	16.538	29.864	30.295			

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ
Επαρχία (Καζάς) Ελασσόνας

Περιοχή		Σχολικό έτος				
		1894	1902	1910-1911	1911-1912	1913-1914
ΕΛΑΣΣΟΝΑ	Σχολεία	2	1	1	2	2
	Μαθητές	111	135	239	241	254
	Δάσκαλοι	5	5	4	5	5
ΔΕΣΚΑΤΗ	Σχολεία		3	2	2	2
	Μαθητές		265	327	330	359
	Δάσκαλοι		4	6	6	6
ΛΙΒΑΔΙ	Σχολεία		2	1	2	2
	Μαθητές		440	135	310	340
	Δάσκαλοι		5	5	4	6
ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗ	Σχολεία	2	2	3	3	4
	Μαθητές	330	395	568	561	561
	Δάσκαλοι	8	8	11	11	13

Στάθης Τσιουμέλας

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Η ανοδική πορεία που είχε ακολουθήσει τις ανακαλύψεις των νέων ηπείρων, οι εξερευνήσεις, η διεύρυνση των γνώσεων, οι συνεπακόλουθες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις, η πρόοδος των φυσικών επιστημών, η πνευματική ακμή, είχαν σιγά σιγά οδηγήσει σε μια νέα Αναγέννηση, που θα κατέλυε οριστικά τα αρνητικά κατάλοιπα του παρελθόντος.

Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός

Στην Ευρώπη η αδέσμευτη και φιλοπρόοδη σκέψη έβλεπε την ανθρωπότητα και το μέλλον της συνυφασμένα με τη διάδοση των «φώτων»: Τη διάλυση του σκότους, της άγνοιας και της αμάθειας, την αφύπνιση και την καλλιέργεια των διανοητικών δυνάμεων του ανθρώπου, την αναθεώρηση των πάντων σύμφωνα με τις αρχές του ορθού λόγου, τη σπουδή του φυσικού κόσμου και την απολύτρωση του στοχασμού από τις θρησκευτικές, τις κοινωνικές και τις πολιτικές προκαταλήψεις.¹

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός, που αναγνώριζε την αυτονομία και τα δικαιώματα του ατόμου, αποτέλεσε τη φυσική πολιτική έκφραση της νέας φιλοσοφίας. Ο φιλελευθερισμός του Διαφωτισμού ενισχύθηκε από την εκκοσμικευμένη θεωρία του φυσικού δικαίου, η οποία καθιέρωνε την αρχή των αναπαλλοτρίωτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως ουσιαστικό περιεχόμενο της ιδέας της ελευθερίας. Ως πολιτική στάση, ο Διαφωτισμός αντιπροσώπευε την κατάφαση προς όλες τις πρακτικές συνέπειες της χειραφέτησης της ανθρώπινης νόησης από την κηδεμονία της αυθεντίας: διακήρυσσε τα δικαιώματα του ατόμου, αντιμαχόταν το δεσποτισμό, το φανατισμό, τη μισαλλοδοξία και την κοινωνική αδικία. Τέλος, σε μια ιστορι-

κή στιγμή επαναστατικής έξαρσης, ενστερνίστηκε, ως τη φυσική ιδεολογική του κορύφωση, τα ιδεώδη της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας των ανθρώπων και των λαών, τα οποία συνέθεταν τη νέα «θρησκεία της ανθρωπότητας».²

Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού τα φώτα μεταδόθηκαν διαμέσου των παραικιών στον υπόλοιπο Ελληνισμό. Τα μηνύματα της «φωτισμένης» Ευρώπης συγκίνησαν τους υπόδουλους κι άρχισε, με κυριότερο εκφραστή τον Κοραή, η «μετακένωση» των ευρωπαϊκών ιδεών στο υπόδουλο Ελληνικό Γένος, που προσδοκούσε ότι η παιδεία θα το οδηγήσει στην ελευθερία (προσδοκία ανάλογη με τη διάχυτη τότε πίστη ότι ο Γαλλικός Διαφωτισμός είχε ετοιμάσει τη Γαλλική Επανάσταση). Η πνευματική κίνηση που γινόταν ολοένα πιο αισθητή στον ελληνικό χώρο, ύστερα από το 1750 κι ως το 1821 είχε αναλογίες προς τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό. Στα έργα των διανοητών, Βούλγαρη, Μοισιόδακα, Καταρτζή, Κοραή, Ρήγα και άλλων, οι οποίοι αποτέλεσαν τους αγωγούς της μετακένωσης, βρίσκει κανείς έννοιες, όπως παιδεία, φιλοσοφία, επιστήμη, αρετή, ευδαιμονία, νόμος, δικαιοσύνη, ανεξιθρησκία, ελευθερία. Την πνευματική αυτή δραστηριότητα, που αναπτύχθηκε στον ελληνι-

κό χώρο την περίοδο 1750-1821, ονόμασαν οι ειδικοί ερευνητές Νεοελληνικό Διαφωτισμό.³

Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα σταδιακά η Ευρώπη έπαψε να συμβολίζει για τους υπόδουλους χριστιανούς την έδρα του αιρετικού δυτικού κόσμου, τη «ζοφώδη» Δύση, και παρουσιαζόταν ως «φωτισμένη» και «σοφή» πολιτισμική ενότητα. Επρόκειτο, βέβαια, για μια ενότητα όχι γεωγραφική, αλλά πολιτισμική και πρόβαλλε ως αποτέλεσμα κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας, αλλά και πολιτικών συστημάτων που εμφορούνταν από το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ισονομία. Έτσι κατά τον 18^ο αιώνα, η Ευρώπη πρόβαλλε στη σκέψη των Ελλήνων ως υπόδειγμα για το «φωτισμό» τους και ως πρότυπο για το πολιτικό τους μέλλον. Η Ευρώπη είναι γι' αυτούς ο τόπος της καλλιέργειας των γραμμάτων και ο τόπος της ελευθερίας.⁴

Η καταλυτική επίδραση της Δύσης στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των Ελλήνων ήταν έκδηλη ακόμη και στους ιερατικούς κύκλους, παρά την αντιδυτική ιδεολογία και στάση της επίσημης εκκλησίας. Από τα τέλη ακόμη του 16^{ου} αιώνα, αρχιερείς ή και πατριάρχες, υπό την επίδραση των ευρωπαϊκών ιδεών, ευνοούσαν ή και συμμετείχαν σε αντιτουρκικές επαναστατικές κινήσεις, παραβιάζοντας την πολιτική της νομιμοφροσύνης που ευνοούσε το Πατριαρχείο. Στον 18^ο αιώνα, όπως παρατηρούσε ο Κοραΐς, πολλοί κληρικοί είχαν απομακρυνθεί από την αντιδυτική ιδεολογία του Πατριαρχείου και έσπευδαν οι ίδιοι, όχι μόνο να γνωρίσουν τα «φώτα» της πολιτισμένης Δύσης, αλλά και να συμβάλουν στη διάδοσή τους στην Ελληνική κοινωνία.⁵

Πατριαρχείο: ο πυρήνας του αντιδιαφωτισμού

Παρά τα προς τη Δύση «ανοίγματα» της προοδευτικής μερίδας του κλήρου, η ε-

πίσημη ιδεολογία της Μεγάλης Εκκλησίας, που καθόριζε και την πολιτική της, ήταν η πραγματοποίηση «του οράματος του εκκλησιαστικού κράτους της Ορθοδοξίας υπό την προστασία του αλλόδοξου κατακτητή», προβάλλοντας την πατροπαράδοτη πίστη ως το «παρήγορον αντάλλαγμα της πολιτικής δουλείας». Η Δύση, η αιρετική και «εμπεπλησμένη πάσης αιρέσεως και καινοτομίας», ήταν η μήτρα των νέων ιδεών που θα ναρκοθετούσαν τα θεμέλιά της και θα υπονόμευαν την υπόστασή της. Έτσι, όσο οι δυτικές ιδέες εξαπλώνονται προς την Ανατολή και συνειδητοποιείται από όλο και περισσότερους η ανάγκη να ευθυγραμμιστεί ο νέος Ελληνισμός προς τη δυτική πραγματικότητα, τόσο η Εκκλησία αναδιπλώνεται σε συντηρητικότερα σχήματα. Η παλιά εχθρότητα προς τη Δύση αναβιώνει και καλλιεργείται. Η γνώριμη αντιρρητική φιλολογία και η εμπειροπόλεμη λιβελογραφία κατά άθεων, αιρετικών και κακόδοξων, βρίσκει τώρα καινούριους στόχους. Άμυνα λοιπόν και πολεμική κατά των νέων ιδεών, είναι το σύνθημα της Εκκλησίας, που, στις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, περνάει από τη συντήρηση στην αντίδραση.

«Κατά των άθεων Γάλλων και των βδελυρών οπαδών τους»

Η Γαλλική Επανάσταση θεωρήθηκε από τον ευρωπαϊκό στοχασμό ως η πραγμάτωση των ιδεών του Διαφωτισμού. Ο αντίκτυπός της έγινε αισθητός σε ολόκληρη τη νοτιοανατολική Ευρώπη, ιδιαίτερα μάλιστα μεταξύ των στρωμάτων εκείνων της κοινωνίας της οθωμανικής Ελλάδας, που είχαν δεχτεί τις ιδέες του Διαφωτισμού.

Οι συντηρητικοί άρχισαν να αισθάνονται αμηχανία απέναντι στην εξάπλωση των εκκοσμικευμένων αξιών του Διαφωτισμού στην κοινωνία, ιδιαίτερα ανάμεσα στις μορφωμένες νεότερες γενιές του ορθόδοξου γένους. Οι γραμμές της αντιπαράθεσης μετα-

ξύ δυο υπό διαμόρφωση αντιπάλων απόψεων, όσον αφορά στα ελληνικά, εθνικά και κοινωνικά προβλήματα, διακρίνονταν ήδη καθαρά. Η Γαλλική Επανάσταση, η οποία προσέδωσε πολιτική μορφή στις φιλοσοφικές και πολιτισμικές επιδιώξεις του Διαφωτισμού, αποτέλεσε τον καταλύτη για την άρθρωση της αντιπαράθεσης αυτής. Σε ορισμένους κύκλους της εκκλησιαστικής ηγεσίας, αλλά και μεταξύ των κοσμικών ηγετών και λογίων, ωρίμαζε πλέον η γνώμη ότι όχι μόνο οι παραχωρήσεις προς το Διαφωτισμό στο χώρο της παιδείας επιβαλλόταν να ανακληθούν επείγοντως, αλλά και οι πολέμιοι των παραδοσιακών αξιών έπρεπε να καταγγελλθούν ως εχθροί της κοινωνικής ευταξίας και νοθευτές των αυθεντικών χριστιανικών αξιών. Σταδιακά μια συστηματικά διατυπωμένη θεωρία Αντιδιαφωτισμού αναδύθηκε από την ιδεολογική ανασύνταξη των παραδοσιακών και συντηρητικών δυνάμεων, αλλά η αρχική πολεμική επικεντρώθηκε γύρω από τη φύση και το νόημα των γεγονότων που συνέβαιναν στη Γαλλία και τις ενδεχόμενες επιπτώσεις τους στη μοίρα της Ελλάδας.⁷

Η δεκαετία του 1790 σηματοδότησε την έναρξη μιας περιόδου που χαρακτηριζόταν από άνευ προηγουμένου αναστατώσεις και φατριασμούς στους κόλπους του Γένους και της Εκκλησίας, πράγματα που ερμηνεύτηκαν αρκετά διεισδυτικά από τον κατεξοχήν χρονογράφο⁸ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα, ως οι άμεσες συνέπειες του αντίκτυπου της Γαλλικής Επανάστασης στην Ανατολή. Σ' αυτό το πλαίσιο η παραδοσιακή τάξη στην οθωμανική Ελλάδα δοκίμασε κάποιες δονήσεις παρόμοιες με εκείνες της έκρηξης απελπισίας και παραφροσύνης μετά τη βασιλοκτονία του 1793 στη Γαλλία.

Ο εκνευρισμός των συντηρητικών στο ελληνικό πλαίσιο εκφράστηκε με μια ολομέτωπη επίθεση εναντίον του Διαφωτισμού.

Υπό την καθοδήγηση του Πατριαρχείου, το οποίο αποδύθηκε στον αγώνα αυτό με μεγάλη μαχητικότητα, η σταυροφορία στράφηκε προς ποικίλες κατευθύνσεις σε όλα τα επίπεδα της ελληνικής κοινωνίας. Οι εκδηλώσεις της περιλάμβαναν την πολεμική και καταδίκη το 1793 εις βάρος του Χριστόδουλου Παμπλέκη, Έλληνα καθηγητή της φυσικής φιλοσοφίας στη Λιψία, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος Έλληνας διανοούμενος από την εποχή του Ανθρακίτη που καταδικάστηκε επίσημα από την Εκκλησία και αφορίστηκε εξαιτίας των θρησκευτικών του απόψεων.

Τα επαναστατικά δρώμενα στη Γαλλία, οι ιδέες των φιλοσόφων και ιδιαίτερα του Βολταίρου και του Ρουσσό, που θεωρούνταν ότι είχαν προετοιμάσει το δρόμο για την Επανάσταση, καθώς και οι Έλληνες που συμμερίζονταν τις ιδέες αυτές, καταγγέλλονταν δριμύτατα σε δυο σημαντικά φυλλάδια, που επίσης δημοσιεύτηκαν το 1793. Το ένα ήταν οι «Νεκρικοί Διάλογοι», στιχουργημένο από τον ιερέα Πολυζώη Κοντό. Στο κείμενο αυτό στιγματιζόταν η Γαλλική Επανάσταση και οι αξίες της, ενώ οι ευσεβείς προειδοποιούνταν αυστηρά για τα ψυχοφθόρα αποτελέσματα της νέας ελευθέριας ηθικής. Ένα δεύτερο φυλλάδιο, «Η αθλιότης των δοκησισόφων», το οποίο πιθανότατα είχε συνταχθεί από τον πιο μαχητικό θεωρητικό του Αντιδιαφωτισμού, τον ιερομόναχο Αθανάσιο Πάριο, επιχειρούσε για πρώτη φορά, συνοπτικά αλλά κατηγορηματικά, να ανασκευάσει τα φιλοσοφικά και ηθικά θεμέλια του Διαφωτισμού από τη σκοπιά του ορθόδοξου δόγματος.

Αυτές οι αντιδράσεις απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση δείχνουν την έκταση στην οποία απασχολούσαν τους συντηρητικούς η εισβολή και τα πιθανά αποτελέσματα του Διαφωτισμού. Τα αντεπαναστατικά φυλλάδια απευθύνονταν κυρίως στο εγγράμματο κοινό. Ωστόσο, και οι ευρύτερες

μάζες των πιστών δεν παραμελήθηκαν από την Εκκλησία. Σε μια σειρά ποιμαντικών εγκυκλίων, η Ιερά Σύνοδος παρότρυνε τους κατοίκους και τους κληρικούς των περιοχών εκείνων, που ήταν περισσότερο εκτεθειμένες στη μεταδοτικότητα των γαλλικών ιδεών (Κρήτη, Επτανήσα, Ήπειρος, Σμύρνη κ.ά.), να προστατεύουν την καθαρότητα της πίστης τους και να προφυλάσσονται από τις απατηλές υποσχέσεις και το συνεχώς εξαπλούμενο κύμα της επανάστασης. Κηρύσσει αντίσταση κατά των «αθέων» Γάλλων και των οπαδών της «γαλλικής λύμης» και συσταίνει υποταγή στους βασιλείς, στους άρχοντες και στα άλλα όργανα της επίγειας εξουσίας, τα οποία υπάρχουν και κραταιώνονται μόνο με τη συγκατάβαση του θεού.

Μ' αυτά τα μέτρα η Εκκλησία επιχειρούσε να αναχαιτίσει τις ιδεολογικές συνέπειες του Διαφωτισμού και να μετριάσει τις επιδράσεις της Γαλλικής Επανάστασης. Στο σημείο αυτό οι επιδιώξεις της συνέπιπταν, για μια ακόμη φορά, με τα συμφέροντα της Υψηλής Πύλης. Η Εκκλησία οχυρωμένη από το χριστιανικό δόγμα και την αυθεντία των Γραφών, είχε τη δυνατότητα να συμβουλεύει την παραίτηση και την υποταγή στην οθωμανική εξουσία, διότι, κατά την εκκλησιαστική άποψη, η τελευταία αποτελούσε δύναμη ταγμένη από το θεό να προστατεύει τους χριστιανούς από τις παγίδες της αίρεσης και της αθεΐας.

Οι απόψεις αυτές διατυπώνονται στο περιφημότερο από τα αντεπαναστατικά κείμενα που εκδόθηκαν κατά τη δεκαετία του 1790, το φυλλάδιο «Διδασκαλία Πατρική», που αποδίδεται στον πατριάρχη των Ιεροσολύμων Άνθιμο Στ' και τυπώθηκε το 1798 στο ανασυγκροτημένο πατριαρχικό τυπογραφείο στην Κωνσταντινούπολη.

Η «Διδασκαλία Πατρική» προειδοποιούσε αυστηρά για «τας νεοφανεΐς ελπίδας της Ελευθερίας», τις οποίες ο συγγραφέας θεωρούσε ως «νεοφανή και έντεχνον

παγίδα», το τελευταίο τέχνασμα το οποίο «εμεθοδεύθη ...ο πρώτος αποστάτης διάβολος» για να παραπλανήσει τους ευσεβείς. Ως αντίδοτο στην επώδυνη φωνή της ελευθερίας, ο συγγραφέας συμβούλευε υποταγή στην «ισχυράν βασιλείαν των Οθωμανών», η οποία ήταν το δώρο του θεού προς τους ορθόδοξους χριστιανούς, σταλμένο για να τους προστατεύει από τις αιρέσεις. Σύμφωνα με το συγγραφέα, η οθωμανική αυτοκρατορία είχε δημιουργηθεί από το θεό εκ του μηδενός, σε μια εποχή που η χριστιανική ρωμαϊκή αυτοκρατορία άρχισε να «χωλαίνει εις τα της ορθοδόξου πίστεως φρονήματα», με σκοπό να «είναι εις μεν τους Δυτικούς ωσάν ένας χαλινός, εις δε τους Ανατολικούς ημάς πρόξενος σωτηρίας». Οι πραγματικοί ορθόδοξοι χριστιανοί, κατά συνέπεια, όφειλαν να υποταχθούν με ευγνωμοσύνη στους θεόσταλτους αφέντες τους και να ξεχάσουν κάθε μάταιη συζήτηση για απατηλές ελευθερίες πάνω σ' αυτή τη γη. Το «νυν θρυλούμενον σύστημα της ελευθερίας», που είχε εμφανιστεί στις χώρες της Δύσης εκείνη την εποχή, αντέβαινε προς «τα ρητά της θείας Γραφής και των Αγίων Αποστόλων, οπού μας προστάζουν να υποτασσόμεθα εις τας υπερέχουσας αρχάς».

Οι απόψεις αυτές αποτελούσαν οργανικό τμήμα της οθωμανικής ιδεολογικής αντεπίθεσης και ήταν μοιραίο να προκαλέσουν την ανταπάντηση των οπαδών του Διαφωτισμού. Στην πρόκληση απάντησε ο Κοραΐς, ο οποίος συνέταξε ανώνυμα το μαχητικό φυλλάδιο «Αδελφική Διδασκαλία», στο οποίο ανασκευάζονταν συστηματικά τα επιχειρήματα της «Πατρικής Διδασκαλίας»⁹.

Βλέπουμε λοιπόν, πως η Ευρώπη δεν ήταν για τους ιερατικούς, και γενικά για τους συντηρητικούς, μόνο «αιρετική» και φθοροποιός. Ήταν επίσης η έδρα των «λιμπερτίνων», των άθεων πολιτικών και στοχαστών, ήταν η πηγή των ανατρεπτικών αρ-

χών των Γάλλων, οι οποίες συνοδευόμενες από το δελεαστικό όραμα της πολιτικής ελευθερίας έθεταν σε κίνδυνο τη σταθερότητα της οθωμανικής εξουσίας και κατ' επέκταση, την ηθική γαλήνη των ορθοδόξων χριστιανών.

Το σύνταγμα του Ρήγα «πλήρες σαθρότητας»

Η αντεπίθεση που άρχισε με την επίδραση των συντηρητικών κύκλων στη Γαλλική Επανάσταση κατά τη διάρκεια του 1790, κορυφώθηκε με την πολεμική κατά του Ρήγα, η θεωρία και η πρακτική του οποίου αντιπροσώπευαν την πιο ριζοσπαστική έκφραση της επαναστατικής δυναμικής στα ελληνικά πολιτικά πράγματα της εποχής. Ο Ρήγας καταδικάστηκε από την Εκκλησία κατά τη διάρκεια της σύντομης, αλλά μαχητικής σε αντεπαναστατικές πρωτοβουλίες, πρώτης πατριαρχίας του Γρηγορίου Ε' (1797-1798). Σε μια επιστολή του προς το μητροπολίτη Σμύρνης, ο Πατριάρχης εξέφραζε την ανησυχία του για τη φημολογούμενη εμφάνιση στην εκκλησιαστική επαρχία της Σμύρνης ενός φυλλαδίου με τίτλο «Νέα πολιτική διοίκησις των κατοίκων της Ρούμελης...» και διέτασσε το μητροπολίτη να κατάσχει όλα τα αντίτυπα του φυλλαδίου που κυκλοφορούσαν. Το φυλλάδιο αυτό, έλεγε ο Πατριάρχης, «πλήρες υπάρχει σαθρότητος εκ των θολερών αυτού εννοιών, τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον».

Οι ιδέες του Ρήγα δεν αποκηρύχθηκαν απλώς από την ανώτατη πνευματική αρχή στην ελληνική κοινωνία. Οι πολιτικές αξίες που υποστήριζε καταγγέλλθηκαν συστηματικά από πλειάδα συντηρητικών επικριτών. Μεταξύ των επικριτών του ήταν και ο ιδιόρρυθμος, αλλά γόνιμος επικριτής του Διαφωτισμού, ο Μιχαήλ Περδικάρης, ο οποίος συνέταξε ένα φυλλάδιο με τον τίτλο «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων», στο ο-

ποίο κατάγγελλε τις ιδέες και τις πολιτικές πρωτοβουλίες του «πολυθρύλητου» και «φαιλόβιου» Ρήγα. Κατά την κρίση του Περδικάρη ο πραγματικός κίνδυνος για το Γένος προερχόταν από «το ασεβές μίasma της γαλλικής φιλοσοφίας». Για τούτο κατέληγε στο εξής πολιτικό συμπέρασμα: «ούτ' εύχομαι, ούτε συμφέρον στοχάζομαι εις αυτό το Γένος ελευθερίαν, αλλά μάλιστα παρακαλώ τον άγιον Θεόν ν' αυξάνη και να στερεώνη το υψηλόν κράτος της επιεικεστάτης αυτής Μοναρχίας...»¹⁰.

Η αντίπαλη «γαλλική φιλοσοφία»

Η επίθεση κατά του Διαφωτισμού διευρυνόταν από ειδικότερους στόχους, όπως για παράδειγμα οι ανατρεπτικές ενέργειες της πολιτικής του Ρήγα, προς γενικότερες μορφές ιδεολογικής πολιτικής εναντίον του συνόλου της φιλοσοφικής κοσμοθεωρίας. Η αντίπαλη αυτή πνευματική και πολιτική κοσμοθεωρία ονομαζόταν συνθηματικά «γαλλική φιλοσοφία», και όσοι εκλαμβάνονταν ως οι κυριότεροι εκφραστές της, αποτελούσαν το στόχο της πολεμικής. Ο Βολταίρος, ο Ρουσσό, ο Χόλμπαχ, ξεχώριζαν ως στόχοι των μύδρων των συντηρητικών. Η χαλάρωση των ηθικών αξιών της ελληνικής νεολαίας καταλογιζόταν στις ελευθεριάζουσες ιδέες αυτών των συγγραφέων. Η προτίμηση των νέων για τις δυτικές αξίες θορύβησε το φαναριώτη ποιητή Αλέξανδρο Κάλφογλου, ο οποίος εξέφρασε τους φόβους του στην «Ηθική Στιχουργία», όπου σατιρίζει την επικρατούσα γαλλοφιλία. «Και εις την Πόλιν πολλοί νέοι άρχισαν να φωτισθούν... από Γάλλους αθεΐας λίμπερα να διδαχθούν...»¹¹.

Η καταγγελία της φιλοσοφίας και των πολιτικών ιδεών του Διαφωτισμού, ως δυνάμεων καταστροφικών για το ηθικό οικοδόμημα της κοινωνίας, συνδυάστηκε με συστηματική προσπάθεια να επιβεβαιωθεί η αλήθεια της εξ αποκαλύψεως θρησκείας και του ορθόδοξου δόγματος κατά του σκεπτι-

κισμού που ενθάρρυναν οι νέες ιδέες. Αυτή η διάσταση της συντηρητικής εστρατείας κατά του Διαφωτισμού μπορεί, επίσης, να ιχνηλατηθεί στην αποφασιστικής σημασίας δεκαετία του 1790. Το έργο «Τρόπαιον Ορθόδοξου Πίστεως του Αντωνίου Μανουήλ» (Βιέννη 1791) ανέπτυξε φιλοσοφικά και θεολογικά επιχειρήματα εναντίον όσων εκλαμβάνονταν ως «οι θρυλούμενοι σοφοί και αγχίνους» της νεότερης εποχής και «άλλων τοιούτων αναιδών, φλύαρων, αθέων, Φραγκομασόνων», ενώ κήρυσσε τα «ουράνια δόγματα της χριστιανικής πίστεως» και επέμενε ότι αυτά «υπερβαίνουν μεν, ουκ αντιμάχονται δε τον ορθόν λόγον του νοός»¹².

Αθανάσιος Πάριος: «Φεύγετε την Ευρώπην»

Η ανάπτυξη της πολύπλευρης συντηρητικής επιχειρηματολογίας αποτέλεσε το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώθηκε τελικά μια ολοκληρωμένη θεωρία Αντιδιαφωτισμού. Ο πιο μαχητικός εκφραστής της ήταν ο ιερομόναχος Αθανάσιος Πάριος, πρόμαχος της παραδοσιακής παιδείας και ζηλωτής του ορθόδοξου πνεύματος. Με την «Απολογία Χριστιανική» (1798), το πρώτο του πολεμικό φυλλάδιο, καταγγέλλει το Διαφωτισμό και διακηρύσσει τις παραδοσιακές αξίες της ορθόδοξης κοσμοθεωρίας. Αντίθετα προς τα αιτήματα του Διαφωτισμού και της επανάστασης για ελευθερία, ο Πάριος υποστήριζε ότι οι άνθρωποι «ούτε γεννώνται ούτε είναι ελεύθεροι» στην κοινωνία και απέρριπτε το αίτημα της ισότητας ως ψευδοπραγματική ψευδαίσθηση.

Η επίθεση κατά του Διαφωτισμού συνεχιζόταν με το έργο του «Αντιφώνησις προς τον παράλογον ζήλον των από της Ευρώπης ερχομένων φιλοσόφων» (1802), στο οποίο καταγγελλόταν η κοσμική παιδεία και ο νεότερος πολιτισμός ως οι κύριες πηγές ηθικού κινδύνου για τις χριστιανικές ψυχές.

Ο Αθανάσιος υποστήριζε ότι όσοι αναζητούσαν τη φιλοσοφία στην Ευρώπη βρίσκονταν υπό την επήρεια μιας τρομερής παρανόησης: ξεχνούσαν ότι η αληθινή φιλοσοφία διδασκόταν μόνο από τις Ιερές Γραφές και ότι σκοπός της ήταν η σωτηρία της ψυχής. Προειδοποιούσε επίσης, ότι ήταν θλιβερή η στάση των νέων φιλοσόφων που επιζητούσαν να αναστήσουν τους αρχαίους ή υιοθετούσαν θεωρίες ασεβών Ευρωπαίων στοχαστών όπως «ο Καρτέσιος, ο Αμήτριος, ο Ρουσσώ, ο Βολτάριος, οι Γάλλοι, ο Νεύθων, ... οι Βρετανοί, τα θαύματα της φύσεως».

Το κείμενο υποστήριζε στη συνέχεια, ότι η κοσμική γνώση επειδή υπέσκαπτε την πίστη, ήταν επιζήμια για την ανθρώπινη ευτυχία. Δυο ηθικοί κίνδυνοι ελλόχευαν για όσους πήγαιναν στην Ευρώπη: εκτός από το ότι ήταν εκτεθειμένοι στις αιρέσεις της Δύσης, διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο να χάσουν την ηθική τους νηφαλιότητα μέσα στον αναβρασμό της ανηθικότητας και της αθεΐας, που εκπορεύονταν από την επαναστατική Γαλλία. Η «φωτισμένη» Ευρώπη, η οποία για τους οπαδούς του Διαφωτισμού ήταν ο παράδεισος επί της γης, για τον Αθανάσιο Πάριο δεν ήταν παρά το κατώφλι του Άδη. Έτσι κατέληγε σε μια περιπαθή αποτρεπτική παραίνεση «προς εκείνους οπού στέλλουν τους υιούς των εις την Ευρώπην, χάριν πραγματείας». Του φαινόταν πραγματικά φοβερό το ότι οι ελληνικές εμπορικές τάξεις έθεταν σε κίνδυνο τη σωτηρία των ίδιων τους των βλαστών, εκθέτοντάς τους στους ηθικούς κινδύνους και την αθεΐα της Ευρώπης μόνο για χάρη της μάταιης κερδοσκοπίας που αποτελούσε το κίνητρο των εμπορικών τους αποστολών στη Δύση: «... φεύγετε όσον δύνασθε την Ευρώπην. Και ακόμα και εκείνους οπού έρχονται από την Ευρώπην, ότι οι λόγοι τους ρέουσιν από τα χείλη τους γλυκύτεροι από το μέλι... ».

Ο υπερβατικός μυστικισμός που ανα-

δύεται μέσα από τα κείμενα αυτά αντιπροσώπευε μια κοσμοθεωρία εντελώς διαφορετική και διαμετρικά αντίθετη προς εκείνη του κοσμικού ορθολογικού διαφωτισμού. Και βέβαια, σε γενικές γραμμές, οι απόψεις αυτές απηχούσαν την αυθεντική στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στις προκλήσεις της πολιτισμικής, πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής στην ελληνική κοινωνία¹³.

«Ζήτω ο Γαληνότατος και Κραταιότατος ημών ΑΝΑΞ...»

Την τελευταία πενταετία που προηγήθηκε της Ελληνικής Επανάστασης, το Πατριαρχείο κατέβαλε τις τελευταίες και συνάμα τις πιο δυναμικές προσπάθειές του να αναχαιτίσει τις νεωτερίζουσες ιδέες, με απώτατο στόχο να διατηρήσει τον ηγετικό του ρόλο στην ελληνική κοινωνία. Τα πολιτικά κίνητρα της εκκλησιαστικής ηγεσίας γίνονταν φανερά στη διακήρυξη που εξέδωσε το 1820 ο Πατριάρχης Σιναΐτης, λογοκριτής και επιστάτης του πατριαρχικού τυπογραφείου: *«Ζήτω ο Γαληνότατος και Κραταιότατος ημών ΑΝΑΞ, ... ο ακριβής φύλαξ της Δικαιοσύνης και της Επιεΐκειας, ο ευσπλαχνικότατος και ηρωικότατος ΣΟΥΛΤΑΝ ΜΑΧΜΟΥΤ Β΄...»*. Στην ηγεσία επομένως, στην οποία όφειλαν να υποτάσσονται οι υπόδουλοι Έλληνες, κατά την παραίνεση του Πατριάρχη, εντάσσονταν εκτός από το σουλτάνο, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, οι Φαναριώτες ηγεμόνες και γενικά όλοι, όσοι κατείχαν επιφανείς θέσεις στην εκκλησιαστική και κοσμική ηγεσία της υπόδουλης ελληνικής κοινωνίας. Η διακήρυξη αυτή έμοιαζε σαν μια πρόταση εκ μέρους των εκπροσώπων της Εκκλησίας προς όλες τις παραδοσιακές ηγέτιδες ομάδες των Ελλήνων για τη σύναψη ενός είδους συμμαχίας, που θα απέβλεπε πρωτίστως στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων και που θα απέτρεπε οριστικά τον κίνδυνο της πολιτικής μεταβολής. Απώτερος στόχος της δια-

κήρυξης του Σιναΐτη, που αποτελούσε την ύστατη έκφραση της παραδοσιακής συντηρητικής ιδεολογίας της Εκκλησίας, ήταν η διατήρηση της οικουμενικότητας της ορθόδοξης κοινοπολιτείας¹⁴.

Η αντίδραση του Πατριαρχείου σε κάθε νεωτερισμό που προέρχονταν από την Ευρώπη, εύκολα μπορεί να εξηγηθεί. Την εποχή αυτή των μεγάλων αναστατώσεων και ρήξεων η θέση της Μεγάλης Εκκλησίας ήταν δυσχερής. Αρχές, όπως η λαϊκή κυριαρχία και η αυτοδιάθεση των λαών, τις οποίες πρόβαλλαν της *«Φράντζας οι διάβολοι»* δεν ήταν δυνατόν να τύχουν ευνοϊκής αποδοχής. Οι αρχές αυτές και τα εθνικά κινήματα που εξέθρεψαν απειλούσαν θανάσιμα την ενότητα της Ορθόδοξης Οικουμένης και την ίδια την υπόσταση της Μεγάλης Εκκλησίας. Με την ιδιότητα της θεσμοθετημένης κηδεμονεύουσας αρχής της χριστιανικής κοινότητας, έσπευσε, λίγα χρόνια μετά, να καταδικάσει τον «εθνοφυλετισμό» με σφοδρότητα¹⁵.

Παρ' όλα αυτά η νέα πραγματικότητα απαιτούσε προσαρμογές και εγκατάλειψη οραμάτων και στόχων του μακρινού παρελθόντος. Θα μπορέσει η Εκκλησία να παρακολουθήσει τις εξελίξεις της εποχής της ή θα μείνει προσκολλημένη φανατικά σε δόγματα και αρχές ξεπερασμένες;

Φαναριώτες - Προεστοί

Μολονότι ο Αντιδιαφωτισμός της Εκκλησίας ήταν η πιο χαρακτηριστική ένδειξη του βαθμού της ιδεολογικής πόλωσης στην ελληνική κοινωνία, η μάχη κατά του Διαφωτισμού δε δόθηκε σ' όλη της την έκταση με τον ίδιο ακραίο τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία υπερασπίστηκε τις θέσεις της. Άλλοι, εξίσου πεπεισμένοι αντίπαλοι της επιρροής που μπορούσαν να έχουν οι δυτικές ιδέες, συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να γίνουν ορισμένες παραχωρήσεις σε αιτήματα της πολιτισμικής ανανέωσης.

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1780 οι Φαναριώτες είχαν υπεραμυνθεί των ιδεών της πολιτισμικής αλλαγής και του πνευματικού εκσυγχρονισμού και ενστερνίζονταν πολιτικές θέσεις εμπνευσμένες από την ιδέα του φωτισμένου απολυταρχισμού. Ο ωριμότερος εκφραστής της ιδεολογίας αυτής υπήρξε ο Δημήτριος Καταρτζής. Μετά το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης, ωστόσο, και ιδιαίτερα μετά τη μεταβολή της στάσης της Αικατερίνης Β' απέναντι στο Διαφωτισμό και τη συμμαχία της με τους Τούρκους εναντίον της επαναστατικής Γαλλίας, η φαναριώτικη στάση σκληρύνθηκε και υιοθέτησε μια τακτική ελεγχόμενου διαφωτισμού εκ των άνω, χωρίς περαιτέρω παραχωρήσεις στα πιο ριζοσπαστικά αιτήματα του κινήματος. Η τελική σιωπή του Καταρτζή θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεικτική αυτής της σκλήρυνσης της ιδεολογικής θέσης των Φαναριωτών. Οι Φαναριώτες, ωστόσο, δεν υπαναχώρησαν σε μια τελείως αντιδραστική στάση, ούτε υιοθέτησαν τις αρχές του Αντιδιαφωτισμού. Ο Παναγιώτης Κοδρικάς αναδείχθηκε ο εκπρόσωπος της αναθεωρημένης άποψης των φαναριώτικων κύκλων απέναντι στις ευρωπαϊκές ιδέες. Ο ίδιος δεν αποσκοπούσε στη εξουδετέρωση του Διαφωτισμού, αλλά μόνο στην περιστολή των ανατρεπτικών του επιπτώσεων, τις οποίες θεωρούσε καταστρεπτικές για την έννομη τάξη και τις γνήσιες παραδόσεις του Ορθόδοξου Ελληνισμού¹⁶.

Όταν άρχισε η επανάσταση και προέκυψε από τα πράγματα η ανάγκη για πολιτειακή οργάνωση, οι Φαναριώτες που είχαν θεωρητική μόρφωση και ήταν φορείς ξενικών ιδεών, κυριότατα δυτικοευρωπαϊκών, έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον Αγώνα και στη διατύπωση των συνταγματικών κειμένων, συνδέοντας συχνά τις ανάγκες του Γένους με τις προσωπικές φιλοδοξίες¹⁷.

Οι προεστοί δεν αποτελούν ενιαίο σώμα, συγκροτημένο και οργανωμένο: είναι φορείς και εκπρόσωποι μιας εξουσίας, οι οποίοι, με τους ομοιογενείς κανόνες της λειτουργίας τους, οδηγούνται προς όμοιες, παράλληλες εκδηλώσεις. Υπό τους όρους όμως αυτούς, οι προσωπικοί παράγοντες είναι περισσότερο αισθητοί, και για τούτο οι αντιδράσεις των προεστών περισσότερο ποικίλες: από τους Νοταράδες, που δεν επιτρέπουν να διδάσκονται τα παιδιά του λαού τις ίδιες

γνώσεις με τα παιδιά τους, ως τον Ανδρέα Λόντο που τραγουδά φιλελεύθερα τραγούδια, προκαλώντας την οθωμανική εξουσία, μπορεί να λεχθεί ότι, σε άνισες αναλογίες, οι προεστοί εκφράζουν όλη την κλίμακα των διαθέσεων του Ελληνισμού, στα χρόνια που προηγούνται από τον Αγώνα. Αυτή η έλλειψη ενιαίας δομής έχει για τους προεστούς και ένα άλλο αποτέλεσμα: το συλλογικό τους σώμα δεν εκφράζεται μέσα στον έντυπο λόγο, δεν αφήνει βαθιά χαραγμένα σημάδια παρουσίας μέσα στον κόσμο της παιδείας¹⁸.

Παραπομπές - Σημειώσεις

1. Ι.Ε.Ε (Ιστ. του Ελλ. Έθνους), τόμ. ΙΑ', σ. 436.
2. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1999 (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης - Μ.Ι.Ε.Τ.), σ. 14.
3. *Θέματα νεότερης και σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές*, Αθήνα, ΟΕΔΒ 1998, σ. 22-23.
4. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1980, σ. 36.
5. Ελπίδα Κ. Βόγλη, *Πολίτευμα Ευρωπαϊκόν: Πολιτειακές αναζητήσεις πριν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης (1789-1828)*, Θεσσαλονίκη 1998 (μεταπτυχιακή εργασία).
6. Ζακωθινός Διονύσιος, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1954, σ. 28-29.
7. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 272.
8. Μανουήλ Γεδεών: «Μεγάλος Χαρτοφύλαξ και Χρονογράφος» του Πατριαρχείου. Επέκρινε το θαυμασμό που έτρεφαν και εξεδήλωναν πολλοί Έλληνες την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. «Τα μεγάλα κηρύγματα της γαλλικής επανάστασης και των προδρόμων αυτής κακώς ήχησαν παρ' ημίν...», έγραφε έναν αιώνα αργότερα και χαρακτήριζε «χάσκακες» όσους «εζήτουν να ζώσι ελεύθεροι των από της θρησκείας δεσμών, φυσικήν ζώντες ζωήν, φυσικόν νόμον ακούοντες...».
9. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 273-277.
10. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 428-429.
11. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 430.
12. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 434.
13. Π. Κιτρομηλίδης... 1999, όπ. π., σ. 440-441.
14. Ελπίδα Κ. Βόγλη... 1998, όπ. π.
15. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Απ' αρχής Ευρωπαϊόν και παλαιόθεν Χριστιανικόν το των Ελλήνων Έθνος: Ιδεολογικοί προσανατολισμοί των Ελλήνων την εποχή της Εθνικής Παλιγγενεσίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 20.
16. Π. Κιτρομηλίδης, όπ. π., 1999, σ. 444.
17. *Θέματα νεότερης και σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές*, Αθήνα 1998 (ΟΕΔΒ), σ. 84.
18. Κ. Θ. Δημαράς... 1980, όπ. π., σ. 88.

Χρίστος Νικόπουλος

«ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΜΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΚΡΙΔΗ»

Ένα μικρό ιχνηλάτημα στη μεγάλη του προσφορά

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, και η Φιλοσοφική Σχολή συγκεκριμένα, είχε στη δεκαετία του 1960 μεγάλους καθηγητές, όπως το Νικόλαο Ανδριώτη, τον Αγαπητό Τσοπάνακη, τον Απόστολο Βακαλόπουλο, το Στυλιανό Καψωμένο και πολλούς άλλους. Την πρώτη όμως θέση κατείχε αναμφισβήτητα ο μεγάλος κλασικός φιλόλογος, ο δάσκαλος Ιωάννης Κακριδής.

Οι ρίζες του από το Μοριά και την Κρήτη. Ο πατέρας του, ο Θεοφάνης Κακριδής, ήταν καθηγητής της λατινικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Η μητέρα του, η Μαρία Χατζηδάκη, καταγόταν από τη γνωστή κρητική οικογένεια που έδωσε τον περιώνυμο γλωσσολόγο Γεώργιο Χατζηδάκη.

Ο Ιωάννης Κακριδής υπήρξε καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (1933-1939, 1948-1968). Παντρεύτηκε την εξαίρετο φιλόλογο Όλγα Κομνηνού και απέκτησε δυο παιδιά, την Ελένη και το Φάνη Κακριδή – άξιους συντελεστές του πατρικού έργου.

Υπήρξε πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1964-1967), του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών Ιθάκης και ιδρυτής της «Βιβλιοθήκης του Φιλολόγου». Η πεντάτομη μυθολογία της «Εκδοτικής Αθηνών» είναι κατά ένα μεγάλο μέρος έμπνευση δική του.

Ο ακούραστος δάσκαλος

Θα τον θυμάμαι πάντα με αγάπη, όταν στο αμφιθέατρο του παλιού κτιρίου της Φιλοσοφικής Σχολής δίδασκε το Λυσία «κατά Ερατοσθένους». Μπορούσε να μιλάει συνέ-

χεια επί τρεις ώρες χωρίς να κουράζει το ακροατήριό του. Συνέρεαν φοιτητές και από άλλα τμήματα για να παρακολουθήσουν το μεγάλο δάσκαλο.

Η δυσκολία του στην προφορά του «ρ» ήταν συγκινητική κι ωραία. Όλη του η διδασχική ήταν συγκινητική κι ωραία. Ήξερε να μαγεύει το ακροατήριο και να το κρατάει σε αγωνία. Πάντα ό,τι ήθελε να πει το έγραφε στον πίνακα. «Προσέξτε τη διαφορά ανάμεσα στον παρατατικό και στον αόριστο», «Ο παρατατικός – έλεγε, ενώ έγραφε και σημείωνε με αμφίδρομης κατεύθυνσης βέλη σε παραστατικό διάγραμμα – βλέπει την πράξη την ώρα που γίνεται, ενώ ο αόριστος όταν έχει πια γίνει η πράξη, όταν έχει συντελεστεί».

Η Δίκη των Τόνων – Η γοητεία της ερμηνείας

Η πεποίθηση του Ιωάννη Κακριδή, ότι η κατάργηση του πολυτονικού συστήματος ήταν εθνική ανάγκη και η πίστη του στη δημοτική γλώσσα, προκάλεσαν την αντίδραση της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, με αποτέλεσμα τη γνωστή «Δίκη των Τόνων» (1941-1942). Ήρθε όμως η δικαίωσή του, έστω και αργά.

Οι περισπούδαστες μελέτες του γύρω

από τον Όμηρο του έδωσαν δικαιολογημένα τον τίτλο του Ομηριστή με παγκόσμια φήμη. Καρπός της μακρόχρονης και γόνιμης συνεργασίας του με το Νικόλαο Καζαντζάκη είναι η μετάφραση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Δεκατέσσερα χρόνια δούλευαν μόνο την Ιλιάδα. «Πάλευαν και στον Ομήρου την τέχνη να εμβαθύνουν και τις εκφραστικές δυνατότητες της Νεοελληνικής Γλώσσας να γνωρίσουν...».

Το μυστικό της γοητείας, η οποία αναδύεται μέσα από τις ερμηνευτικές εργασίες του Κακριδή, εξηγείται μόνο αν ακούσουμε τον ίδιο να μιλά για το έργο του ερμηνευτή: «... όμως, αυτός (ο ερμηνευτής) ούτε για μια στιγμή δεν ξεχνά πως μόνο γιατί θέλει να στηρίζει του σημερινού ανθρώπου τη ζωή, μόνο γι' αυτό δοκιμάζει να ξαναζήσει τον αγώνα που πάλεψαν οι μεγάλοι δημιουργοί της ανθρωπότητας. Για να μπορέσει, όμως, να ξαναζήσει τον αγώνα αυτό χρειάζεται να μπει σε κίνηση η ψυχή του όλη. Τόσο, που η ερμηνεία του θα πάρει αναγκαστικά ένα απόλυτα προσωπικό χρώμα. Ένα μέρος θα έλεγα, το πιο πολύτιμο μέρος από την ερμηνεία του, αναβλύζει από την ίδια του την ψυχή...».

Δουλειά! Δουλειά! Δουλειά!

Δουλειά! Δουλειά! Δουλειά!.. Το τελευταίο του μήνυμα προς τους παλιούς του φοιτητές στη Θεσσαλονίκη, ήταν αυτές οι τρεις λέξεις. Το ίδιο μήνυμα βλέπουμε και σε αφιερώσεις που κάνει σε άλλους φοιτητές του στην Αθήνα.

Ο ίδιος δούλεψε ως τα βαθιά του γεράματα. Συνολικά έγραψε σαράντα βιβλία και πάνω από διακόσια άρθρα και μελέτες. Οι επιφυλλίδες του στην εφημερίδα «Ελευθερία» άφησαν εποχή. Ακόμη η εισαγωγή των αρχαίων από μετάφραση στα Γυμνάσια, γίνεται με δική του πρωτοβουλία.

Η Κρήτη – η μεγάλη του αγάπη

Δεν ήταν μόνο οι δεσμοί αίματος από τη μητέρα του, αλλά και ο πνευματικός πλούτος αυτού του νησιού και ιδιαίτερα η κρητική μαντινάδα, η οποία πολλές φορές υπήρξε αντικείμενο της μελέτης του.

Στη Θεσσαλονίκη, στο γραφείο του, ο επισκέπτης διάβαζε:

Η λεβεντιά 'ναι μια πληγή
που πάντα αίμα τρέχει.
Θε μου και πώς τηνε βαστά
εκείνος που την έχει.

Και όταν ο θάνατος θα χτυπήσει το σπίτι μιας παλιάς του μαθήτριας, ο δάσκαλος θα της συμπαρασταθεί πάλι με κριτική μαντινάδα:

Πάντα στην κάθε απελπισιά
κρυφή ελπίδα μένει.
Σα βελουδένια κυκλαμιά
που από το βράχο βγαίνει.

Δασκάλου θύμηση για πάντα...

Ο Κακριδής άπλωσε τη δραστηριότητά του και έξω από την Ελλάδα. Δίδαξε σε Πανεπιστήμια της Στοκχόλμης, της Ουψάλας, του Τύμπιγκεν Γερμανίας, της Αμερικής και της Αυστραλίας.

Χρέος του πανεπιστημιακού δασκάλου είναι να επικοινωνεί με το πλατύ μορφωμένο κοινό. Πιστός σ' αυτή την αρχή ο Κακριδής έγραψε πολλά εκλαϊκευτικά βιβλία και άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά. Έκαμε επίσης διαλέξεις σε πόλεις της Ελλάδας και της Κύπρου, που αγαπούσε ιδιαίτερα.

Ο Κακριδής υπήρξε ο κορυφαίος Φιλολογος του 20ού αιώνα. Μα πάνω απ' όλα υπήρξε Δάσκαλος. Δάσκαλος, που η θύμησή του μένει για πάντα... «Αν ξαναγεννιόμουν, πάλι δάσκαλος θα γινόμουν», τον ακούγαμε συχνά να λέει...

ΒΙΒΛΙΑ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΦΤΑΣΑΝ ΣΤΙΣ «ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ»

ΤΑΣΟΣ Ι. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Το Περιβλεπτον Δράμας – Από την ανταλλαγή (1924) μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη 1998 - έκδοση Αδελφών Κυριακίδη (ISBN 960-343- 452 - 3 / Αριθμός εκτύπωσης 300 / © 1998).

Ο συγγραφέας του βιβλίου, ο Τάσος Κυριακίδης – νομικός, Διευθύνων Σύμβουλος του εκδοτικού οίκου «Αδελφών Κυριακίδη», στη Θεσσαλονίκη – ανήκει στην δεύτερη γενιά των Ποντίων. Η απόφασή του να καταθέσει και το δικό του έρανο ως ελάχιστη συμβολή στη γενικότερη προσπάθεια έρευνας και καταγραφής των συνθηκών εγκατάστασης των ανταλλάξιμων Ποντίων στην Ελλάδα τα χρόνια 1923-24, δεν είναι τυχαία. Είναι ένα ελάχιστο χρέος του που έπρεπε με ευλάβεια και σεβασμό να εκπληρωθεί.

Αναρίθμητα κείμενα σχετικά με το βίο και τον πολιτισμό των Ελλήνων του Πόντου είδαν το φως της δημοσιότητας από την ανταλλαγή μέχρι και τις μέρες μας. Ελάχιστα έως καθόλου ασχολήθηκαν με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε αυτή η ανταλλαγή των πληθυσμών. Αλήθεια πόσοι από τους Νεοέλληνες και ειδικότερα από τους Ποντίους Έλληνες της δεύτερης, τρίτης και τέταρτης γενιάς γνωρίζουν τις δραματικές μέρες, εβδομάδες, μήνες και τα πρώτα χρόνια που έζησαν κατά την εδώ εγκατάστασή τους οι γονείς και οι παπουδο-γιαγιάδες τους; Αυτή την απόπειρα επιχειρεί ο Τάσος Κυριακίδης με ελάχιστες πηγές. Πέρασαν από τότε εβδομήντα πέντε περίπου χρόνια. Οι ζωντανές πηγές είναι ελάχιστες. Οι πρόσφυγες πληροφορητές πρώτης γενιάς που εγκαταστάθηκαν στο Περιβλεπτο, χωριό της περιοχής Παρανεστίου Δράμας, είναι λιγότεροι από δέκα. Ευτυχώς η διακρίβωση των πηγών είναι θετική. Καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια από το συγγραφέα να εξακριβώσει τα γεγονότα μέσα από τις ιστορίες ζωής των κατοίκων του Περιβλέπτου, προσφύγων πρώτης και δεύτερης γενιάς, και να τα συγκρίνει με τις υπάρχουσες ιστορικές πηγές, όπως το δημοτολόγιο, το μητρώο αρρένων της κοινότητας και τα σχολικά αρχεία.

Το ελάχιστο χρέος του, ο συγγραφέας το αισθάνθηκε κατά την πορεία της έρευνάς του εντονότερα: Στη μνήμη του καθημερινά έρχονται οι διηγήσεις των γονέων για την Πατρίδα, το Καρμούτ και την Ίμερα, των γειτόνων για το Λερίν και για τα χωριά του Όφεως. Συχνά συγκρίνονται τα σπίτια τους εκεί, οι εκκλησίες, τα μοναστήρια, τα σχολεία, η Αργυρούπολη, η Τραπεζούντα. Χωρίς να το θέλουν έπεισαν ότι εκείνη η πατρίδα ήταν μοναδική και ίσως να μην είχαν άδικο, κι αυτό διαπιστώθηκε και κατά την πρώτη επίσκεψη του συγγραφέα στον Πόντο. Η άλλη διαπίστωση είναι ότι τα χωριά της Αργυρούπολης και του Όφεως «μεταφέρθηκαν» στην περιοχή Παρανεστίου Δράμας και ελάχιστα πράγματα άλλαξαν στον τρόπο ζωής των κατοίκων.

Κατά το συγγραφέα, τα ήθη, η πατριαρχική οικογένεια, η καθημερινή διατροφή σχεδόν δεν μεταβλήθηκαν. Τα νέα στοιχεία στη ζωή των κατοίκων του Περιβλέπτου ήταν οι νέες καλλιέργειες (κυρίως καπνός) και το γεγονός ότι ήταν ισότιμοι πολίτες σ' ένα ελεύθερο κράτος, στην πατρίδα τους.

Το βιβλίο αυτό ο συγγραφέας παρουσιάζει τις συνθήκες εγκατάστασης και διαβίωσης μιας ομάδας ανταλλάξιμων Ελλήνων του Ιστορικού Πόντου σ' ένα χωριό της Μακεδονίας, στο Περιβλεπτο Δράμας. Χωρίς καμιά αμφιβολία, με ανάλογο τρόπο θα «αποκαταστάθηκαν» αγροτικά και όλοι οι άλλοι πρόσφυγες του Πόντου, της Μικράς Ασίας και της Θράκης. Η ρήση «η Ρωμανία κι αν επέρασεν ανθεί και φέρει κι άλλο» ταιριάζει απόλυτα στους Πόντιους της πρώτης γενιάς που εγκαταστάθηκαν στο Περιβλεπτο. Η εργατικότητα και η διάθεσή τους για δημιουργικό έργο ήταν απaráμιλλη. Μεγάλη προτεραιότητα - παρά τα πενιχρά τους μέσα - έδωσαν στη μόρφωση των παιδιών τους.

Το Περιβλεπτο λειτούργησε ως ένας νέος Πόντος, δεν επηρεάστηκε από το διχασμό που ταλάνισε την υπόλοιπη Ελλάδα. Οι κάτοικοί του δεν είχαν προκαταλήψεις για τους άλλους συνέλληνες και δεν τους έβλεπαν διαφορετικά. Απ' αυτό δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι δίγλωσσοι (σλα-

βόφωνοι) των χωριών της Δράμας ακόμη και μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Υπήρχε αποδοχή των άλλων χωρίς περιορισμό.

Τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 η εσωτερική μετανάστευση κυρίως προς τη Δράμα, Θεσσαλονίκη, Κατερίνη, αλλά και προς άλλες μεγάλες πόλεις και η εξωτερική μετανάστευση, κυρίως προς τη Δυτική Γερμανία και το Βέλγιο, οδήγησαν στην ερήμωση του Περιβλέπτου. Τα παιδιά και τα εγγόνια των πρώτων κατοίκων του Περιβλέπτου ζουν και δημιουργούν πλέον σε νέους τόπους.

Για τη συγγραφή του βιβλίου χρησιμοποιήθηκε ελάχιστη γενική και ειδική βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας στηρίχτηκε στις μνήμες και τα βιώματά του καθώς και στις συνεντεύξεις που έλαβε από τους κατοίκους του Περιβλέπτου: Αναστασία Στεφανίδου, Παρθένα Ενθυμιάδου, Ιωάννη Κυριακίδη, Σταύρο Μωυσίδη, Κωνσταντίνο Στεφανίδη, Νικόλαο Χρήστου και Δημήτριο Κυριακίδη.

Το βιβλίο κοσμείται με πλούσιο φωτογραφικό υλικό, για το οποίο ο συγγραφέας εκφράζει τις εγκάρδιες ευχαριστίες του, σ' όλους εκείνους που του το παραχώρησαν (αρχείο της ιατρού Άννας θεοφύλακτου, τον Ευθύμιο Ευθυμιάδη, τον Αχιλλέα Βασιλειάδη, τις οικογένειες Κωνσταντίνου Εφραιμίδη, Δημητρίου Καβαλλάρη, Δημητρίου Κυριακίδη, Ιωάννη Κυριακίδη, Δημητρίου Γ. Στεφανίδη, Δημοσθένη Στεφανίδη, Ιωάννη Θρ. Στεφανίδη, Κωνσταντίνου Στεφανίδη και το αρχείο του εκπαιδευτικού και μελετητή του Πόντου Γιάννη Γεωργιάδη).

Το βιβλίο συμβάλλει με τα πλούσια και πρωτογενή του ιστορικά στοιχεία στη μελέτη της Νεοελληνικής Ιστορίας, αποτελεί έναν καλαίσθητο τόμο 238 σελίδων με ενδιαφέρον φωτογραφικό και αρχειακό υλικό και αρθρώνεται κατά την παρακάτω θεματολογία: Εισαγωγή, Από τον Ιστορικό Πόντο στο Περίβλεπτο, Η εγκατάσταση το καλοκαίρι του 1924, Από την εγκατάσταση μέχρι το 1940, Η καθημερινή ζωή, Μορφές κοινοτισμού, Πρόσωπα και τοποθεσίες του Περιβλέπτου, Ο χαρακτήρας των κατοίκων, Βουλγαρική κατοχή και Εθνική Αντίσταση, Ο εμφύλιος πόλεμος, Η έξοδος, Επίλογος, Βιβλιογραφία, Παράρτημα (Α. Μητρώο των κατοίκων – Β. Αρχεία της Κοινότητας και του Δημοτικού Σχολείου – Γ. Συνεντεύξεις – Δ. Αλόσπασμα από το βιβλίο του Α-

ντωνίου Φωστηρίδη, *Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής 1941-1945*, Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 196-205).

Για μια πρώτη γνωριμία με το συγγραφέα: Ο Τάσος Κυριακίδης γεννήθηκε στο Περίβλεπτο Δράμας, από γονείς πρόσφυγες της Αργυρούπολης του Πόντου και από τα παιδικά του χρόνια εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Αποφοίτησε από το Γ' Γυμνάσιο Αρρένων Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια από τη Νομική Σχολή του Α.Π.Θ.

Με τον αδελφό του Δημήτριο ίδρυσαν τον Εκδοτικό Οίκο Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., του οποίου είναι Διευθύνων Σύμβουλος και Αντιπρόεδρος του Δ.Σ. Η εκδοτική παραγωγή τους περιλαμβάνει πάνω από οκτακόσιους τόμους βιβλίων και καλύπτει όλες σχεδόν τις επιστήμες, με έμφαση όμως στην Ιστορία, τη Γλώσσα, τη Φιλολογία, την Παιδαγωγική και την Εκπαίδευση.

Είναι αντεπιτετέλλον μέλος της «Επιτροπής Ποντιακών Μελετών», της «Παναγίας Σουμελά», τακτικό μέλος της «Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών» και άλλων Συλλόγων, Πρόεδρος του Δ.Σ. του «Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα», μέλος της Διοικούσας Επιτροπής της «Ρωμανίας» και μέλος του Κέντρου Ποντιακών Μελετών. Είναι επίσης επίτιμο μέλος της «Παμμακεδονικής Ένωσης» Καναδά, του Φιλολογικού Ιστορικού και Λογοτεχνικού Συνδέσμου Τρικάλων και της Ευξείνου Λέσχης Καστοριάς. Διατέλεσε για μια θητεία μέλος της Εφορίας της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας.

Στα ενδιαφέροντά του προέχουσα θέση έχουν η μελέτη της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού και η συλλογή χαρακτηριστικών ξένων ταξιδιωτών στις ελληνικές περιοχές, αλύτρωτες και ελεύθερες, από τον 17ο αιώνα και μετά.

Δημοσίευσε, μεταξύ άλλων, την εργασία *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου* και τη μελέτη *Βιβλιογραφική περιπλάνηση στον Ελληνισμό του Πόντου*, στο συλλογικό τόμο *Οι άγνωστοι Έλληνες του Πόντου*.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΒΑΒΑΛΙΔΗΣ, *Γραφή Άμεση*, Σέρρες 1998 («Σερραϊκές Εκδόσεις Ε.Π.Ε. »).

Ένα ογκώδες έργο ζωής 512 σελίδων, βγαλμένο μέσα από τις πλούσιες και πολυσήμαντες δημοσιεύσεις του συγγραφέα στον ημερήσιο τύπο, από δράσεις και εντυπώσεις του. Ο Αρι-

στείδης Βαβαλίδης ξαφνιάζει με τη στοχαστική και πολύπλευρη ματιά του, η οποία κυριολεκτικά σαρώνει το πέρασμα των χρόνων μας και αποστάζει σε καθάριο λόγο κάθε λογής κοινωνική και πολιτισμική δράση – όπως ανάγλυφα αποτυπώνεται στο πλάνο των θεμάτων του:

Διαλογισμοί και προβληματισμοί: Παρ' όλα αυτά, ελπίζω! - Αξίζει το τίμημα - Ποιος άνθρωπος τελικά; - Πάντα κερδισμένοι οι αμαρτωλοί! - Υπερβάσεις ασήμαντων και χαμένα ταλέντα - Μύθος η πάλη των τάξεων και αγνοί επαναστάτες - Συνταγές μακροζωίας και ευτυχίας! - Κρυμμένες αλήθειες και λόγια που καίνε - Είναι λύση η θρησκευτικότητα;

Ενώ ο χρόνος κυλά...: Γιορτάρες μέρες που είναι (Χριστούγεννα, Απόκριες, Πάσχα) - Μάη μου με τα ρόδα σου - Διακοπές - Η γοητεία των ξενοδοχείων - Πήλιο, θρύλος κι ομορφιά - Βουδαπέστη, η ονειρεμένη - Από τη Μοναστική Πολιτεία.

Ελλάς Ελλήνων ... Έλληνες: Εθνικά Σπορ (φοροδιαφεύγειν, ρυπαίνειν, κατακαίειν, λαδώνειν) - Έλλην οδηγός, Έλλην πεζός, Το αυτοκίνητο - Κολακευτικές επιδόσεις - Έλληνες, γεννάτε, γιατί χανόμαστε! - Έλλην και μακροζωία - Και διηγώντας τα να κλαις - Ελληνικές πρωτοτυπίες.

Σχόλια και με φόβο και με πάθος!: Από τη ζωή των Μεγάλων - Πολιτικοί και πολιτική - Το κράτος - Οι γυναίκες - Του Αγίου Βαλεντίνου κι άλλα ερωτικά - Οι μη ελθόντες εις γάμου κοινωνίαν - Οι δοκιμασίες των ελθόντων - Η λύτρωση των ελθόντων - Γονείς, Παιδιά - Γενικές Εξετάσεις - Τα σκατόπαιδα, τα ατίθασα - Χήρες, χήροι κι άλλα πάθη - Από τον κόσμο των νεόπλουτων και των πλουσίων - Οι ... Λαζογερμανοί ξανάρχονται - Από τον κόσμο των δεσποτάδων - Από το βίο και τις μέρες των γαλαζοαίματων - Σερραίοι τοκογλύφοι - Από την ξένη χώρα - Από τα MEDIA - Από την αγορά, τις συντεχνίες και τις πολυεθνικές εταιρείες - Από τα σερραϊκά δημοτικά πράγματα - Από τα διάφορα γεγονότα - Από διάφορους πολίτες, τύπους και χαρακτήρες.

Γυρίζοντας πίσω στα παλιά: Η λατρεία του ρετρό - Αγαπημένα μου ελληνικά τραίνα - Ένας αστυνόμος το 1853 - Τότε οι κατασκηνώσεις - Θέλω να ζω σε γειτονιά - Να, γιατί αγαπώ την αγορά μας - Τι έμεινε από το χτες - Τα παιχνίδια της παλιάς γειτονιάς - Τότε που πηγαίναμε στην

ΕΚΘΕΣΗ - Από την παλιά μαθητική ζωή στα Σέρρας - Ένα καλοκαίρι του '51 στη Θεσσαλονίκη.

Χρονογραφήματα - Διηγήματα - Χρονικά: Εικόνες - Ο «Γιωργάκης» που έφυγε - Ο ταχυδρόμος πέθανε. Τα τελευταία λόγια για την Έφη Χατζηδημητρίου-Καρά - Πέντε τετράποδες «Τσέσμαν - Ποίηση, τραγούδι κι ανθρωπιά - Η μοναδική ελπίδα - Το ποτάμι - Στα Σέρρας του εμφυλίου.

Ένα δείγμα από τη «Γραφή Άμεση» του Αριστεΐδη Βαβαλίδη:

Το ποτάμι

Γύριζε το δειλινό, πάντα σκυφτός, κρατώντας ένα καλάθκι με μαυρισμένες τις βέργες του από τις βροχές και τα λιοπύρια. Ανηφόριζε αργά το λιθόστρωτο, χαμογελώντας στα παιδιά, που παίζαν, μ' ένα βλέμμα όλο καλοσύνη και αγάπη. Καμιά φορά σταματούσε κανένα ρωτώντας τ' όνομά του, χάιδευε τ' αχτένιστα μαλλιά του, τελειώνοντας τη συνάντηση μ' ένα ανοιχτόκαρδο «μπράβο». Το παιδί τον κοίταζε στα μάτια, απαντούσε ντροπαλά και έφενγε απορημένο από το φέρσιμο του ανθρώπου.

Ακόμη πιο αργά δρασκέλιζε τα λίγα σκαλιά του σπιτιού, χτυπούσε την πόρτα μια φορά, πιάνοντας το χερούλι, σαν να φοβόταν μην πέσει. Κοβόταν η συντρόφισσα του ν' ανοίξει και το αδύνατο αγόρι, που πάσχιζε σ' ένα βιβλίο στο τραπέζι, παραμέριζε για να περάσει ο πατέρας. Αμίλητος ρουφούσε τη σούπα του κι απαντούσε ξερά στη μητέρα, που γυρόφερνε στο τραπέζι, στολίζοντάς το με τα καλούδια, που κόπιασε όλη μέρα. Κι όταν απότρωγε, ρωτούσε για το άλλο το παιδί, χάιδευε το αγόρι, που 'γραφε, αγνάντευε από το παραθύρι μ' ένα βλέμμα κουρασμένο, που με κόπο ξεχώριζε σ' αυτό κάποια γλυκάδα, μια ευχαρίστηση, που σήμαινε ότι και κείνη η μέρα η ζωή χαμογελούσε. Έτσι τελειωνε η μέρα. Δούλευε στο ανθρακωρυχείο, μια δουλειά σκληρή και δύσκολη, μια δουλειά, που το ψωμί της μαύριζε τα πνευμόνια, γιατί η α-

νάσα της ήταν θάνατος, αντί για ζωή, μια δουλειά, που ζούσε μόνο όταν αντίκριζε το φως, βγαίνοντας από την απαίσια σκοτεινή τρύπα.

Εκείνο το δειλινό δε γύρισε. Τα παιδιά είχαν μαζευτεί πια στα σπίτια τους, ερημώνοντας τη γειτονιά. Το αγόρι άδικα περίμενε ν' ακούσει τα βήματα στη σκάλα, τρίβοντας τα λερωμένα από το μελάνι δάχτυλά του. Η μάνα ξαναζέστανε τη σούπα κι άναψε τη λάμπα, γιατί το σούρουπο, που έπεφτε, αφάνιζε το φως. Όπου νάταν θα γύριζε και το μεγάλο παιδί. Δεν βάσταζε άλλο η καρδιά της. Άναψε το καντήλι μουρμουρίζοντας τρεμουλιαστά, συγύρισε το τζάκι κι έφυγε, τραβώντας για το ανθρακωρυχείο, να μάθει για το σύντροφό της. Δν θ' αργούσε να φτάσει, να κιόλας το ποτάμι ακουγόταν κι ήταν δίπλα του οι γαλαρίες. Μα, γιατί αυτή η βουή, άγρια και απόκοσμη, που μόνο τρόπο και μαύρη σκέψη προξενούσε; Και τότε μόνο σκέφτηκε με ρίγος πως έβρεξε πολύ τη μέρα και ολονυχτίς και φούσκωσε ίσως το ποτάμι. Λαχάνιασε, ξαπόστασε λίγο σ' ένα δεντράκι. Και τότε μες το βουητό αφονγκράστηκε και τρόμαξε, τρεμούλιασε το φυλλοκάρδι. Κείνες οι φωνές, που 'ρχονταν και χάνονταν, κι άφηνε το μουγκρητό του ποταμού να φτάνουνε στ' αυτιά της, της κόβαν την ανάσα. Βόγκηζε η ψυχή της κι έτρεξε, αψηφώντας το σκοτάδι. Και τότε μόνο σταμάτησε, όταν οι φωνές σκέπασαν το ποτάμι.

Κραυγές και πνιγμένοι λυγμοί, χλωμά φανάρια, που μισοφώτιζαν το συρφετό, που έτρεχε και θρηνούσε μπροστά στις γαλαρίες. Βγήκε κι απ' αυτή φωνή, σαν να ξερίζωναν τα σωθικά της. Πού ήταν ο πατέρας; Το καταραμένο το ποτάμι στο φούσκωμά του έκανε κακό, κοντά στο απομεσήμερο, πλημμύρισε τις γαλαρίες, πριν νά 'βγουν οι δουλεντάδες. Κι άλλοι πρόφτασαν και φύγαν από το καταραμένο βάθος κι άλλοι πολλοί δεν μπόρεσαν και μες την κόλαση αντίκρισαν την κόλαση του χάρου. Κι έτρεχε και φώναζε και χτυπιό-

ταν το χαροκαμένο πλήθος κι έφραζε τις μπούκες, για να δει ίσως κανέναν ζωντανό να βγει από το θανατερό πηγάδι.

Δεν έμεινε μιλιά στην άμοιρη να μάθει για τον άντρα της. Μόν' έψαχνε στο πλήθος τη γνώριμη φωνή ν' ακούσει. Κι όταν πια απόκαμε, ρωτούσε τον καθένα, αν είχε βγει ο σύντροφός της κι αν τον αντίκρισε κανένας. Κανείς δεν τη σιγούρεψε, ούτ' ένας τη φωτούσε. Μόν' κάποιος τη φαρμάκωσε, λέγοντας πως δεν εβγήκε. Κι άφησε αυτή λυγμό, κατάρα στο ποτάμι, κι ο νους της γοργοφτέρησε στα δυο της τα παιδάκια, που ήτανε στο σπιτάκι, μακριά από τη συμφορά. Στέριωσε και θάρρεψε, καθάρισε το δάκρυ, γύρισε στο φτωχόσπιτο, πού 'χασε τον κύρη. Κι όταν του ήλιου μέρα έφεξε κι ήρθε το δειλινό, τότε μόνο ξανάκλαψε για τον αδικοχαμό...

Υ. Γ. Το διήγημα είναι εμπνευσμένο απ' τη ζωή των Σερραίων ανθρακωρύχων τις δεκαετίες του '40 και του '50 και τα διαδραματιζόμενα σ' αυτό είναι αληθινά περιστατικά αυτής της ζωής.

Για μια πρώτη γνωριμία με το συγγραφέα (σε παρουσίαση του Ευάγγελου Ασπιώτη - ποιητή): Ο Αριστείδης Βαβαλίδης γεννήθηκε στις Σέρρες και τελείωσε Νομικά στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, του οποίου είναι διοικητικό - διευθυντικό στέλεχος.

Ασχολήθηκε με το χρονογράφημα, την κριτική, το διήγημα και τη σχολιογραφική επικαιρότητα και είναι τακτικός συνεργάτης εφημερίδων, περιοδικών και τηλεοπτικών σταθμών.

Διακρίνεται για την αιχμηρή, διεισδυτική και πνευματώδη γραφή του, είναι σαφής και σφαιρικός γνώστης του κοινωνικού σκηνικού και παρασκηνίου καθώς και των δρώμενων σ' αυτά και δεν αρκείται σε διαπιστώσεις, παίρνοντας θέσεις ρεαλιστικές, αντισυμβατικές, αλλά και βαθιά ανθρωπιστικές.

Το διήγημά του «Η ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΕΛΠΙΔΑ» βραβεύτηκε σε λογοτεχνικό διαγωνισμό, ενώ το χρονικό του «ΣΤΑ ΣΕΡΡΑΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ» απέσπασε ευνοϊκές κριτικές.

Είναι ιδιαίτερα αγαπητός στους αναγνώστες του για το καυστικό χιούμορ του, τη «θαρραλέα»

γραφή των απόψεων του, έστω και μη αρεστών, έστω και «κοινωνικά» μη αποδεκτών, και όλοι αναγνωρίζουν ειλικρινή, ανιδιοτελή και εποικοδομητική διάθεση, για να μην υπάρχουν τα «κακώς κείμενα».

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Εργογραφία ήτοι δείκτης εργασιών του καθηγητού ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ και μνεία των βιβλιοκρισιών στα επιστημονικά και άλλα περιοδικά καθώς και στον ημερήσιο τύπο. Β' έκδοση επανυζημένη και βελτιωμένη*, Θεσσαλονίκη 1997 (Εθνική Βιβλιοθήκη 47 – Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών – ISBN 960-7265-38-6).

Ένα πολύτιμο και χρηστικό βοήθημα, ένας απαραίτητος εργογραφικός οδηγός για το συγγραφικό έργο του μεγάλου μας Ιστορικού της Νεοελληνικής μας Ιστορίας Απόστολου Βακαλόπουλου. Ένα απαραίτητο εργαλείο για κάθε μελετητή της Νεοελληνικής Ιστορίας, δομημένο με ευκρίνεια και πληρότητα από τον Παναγιώτη Χονδρογιάννη, τον πλέον ειδικό και γνώστη του πολύπλευρου ιστορικού του έργου.

Το έργο του καθηγητή Απ. Βακαλόπουλου είναι οικείο σ' όσους ασχολούνται με την Ιστορία της Ελλάδας από τα ύστερα βυζαντινά χρόνια ως την εποχή του Αγώνα του 1821 και της γένεσης του νεοελληνικού κράτους, και γενική είναι η αναγνώρισή του από τους επιστήμονες. Εκείνο που θα μπορούσε να επισημάνει κανείς εδώ είναι ότι πρόκειται για έργο πολύπλευρο. Εκτός από αυτά όμως τα ιστορικά του συγγράμματα, αποκορύφωμα των οποίων αποτελεί ή αναγνωρισμένη οκτάτομη σύνθεσή του με τίτλο «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού», τα ενδιαφέροντά του στρέφονται και προς άλλες κατευθύνσεις: ή νεοελληνική κοινωνία και τα προβλήματά της δεν αφήνουν αδιάφορο το βλέμμα του. «Μελετώ ιστορία, τονίζει ο συγγραφέας, σημαίνει αντλώ γνώσεις, ιδέες και σοφία από το παρελθόν, για να τις χρησιμοποιήσω δημιουργικά στο παρόν και στο μέλλον».

Το σύνολο των εργασιών του θα μπορούσε να διακριθεί σε αυτοτελή δημοσιεύματα και σε άρθρα, σημειώματα και βιβλιοκρισίες σε ελληνικά και ξένα περιοδικά. Τα έργα του συγγραφέα αναφέρονται σε συγκεκριμένα επάλληλα κέντρα, όπως είναι ή Θεσσαλονίκη, η Μακεδονία, ο Ελ-

ληνισμός γενικά.

Η δημοσίευση μιας συναγωγής τίτλων των έργων του καθηγητή Απόστολου Βακαλόπουλου, καθώς και των κριτικών γι' αυτά υπαγορεύτηκε από αντικειμενικούς λόγους. Η εργασία του Παναγιώτη Χονδρογιάννη σε μια ειδική Βιβλιοθήκη (υπεύθυνος της Βιβλιοθήκης του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) και η ανάγκη που προέκυπτε καθημερινά από την ενημέρωση των ιστορικών και ερευνητών, οδήγησαν στη διαπίστωση πως θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμη και ουσιαστική μια συγκέντρωση των τίτλων των δημοσιευμάτων του Απόστολου Βακαλόπουλου.

Οι δημοσιεύσεις του καθηγητή ξεκινούν από το έτος 1935 και συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Πυρήνα της εργασίας αυτής αποτέλεσε το αρχείο του ιστορικού, το οποίο έθεσε στη διάθεση του παρουσιαστή. Πέραν όμως απ' αυτό ο Παναγιώτης Χονδρογιάννης θεώρησε απαραίτητη την άμεση επαφή του με το καταγραφόμενο υλικό. Η καταγραφή των τίτλων τόσο των αυτοτελών εργασιών, όσο και των δημοσιευμάτων σε περιοδικά, ελληνικά και ξένα, και εφημερίδες, έπρεπε να προέρχεται από επίμονη έρευνα και αυτοψία. Έτσι αναζητήθηκε σε δημόσιες βιβλιοθήκες για να εντοπιστούν τα βιβλία και όλο το υπόλοιπο υλικό που αποτελούσαν την πηγή γι' αυτή την καταγραφή.

Οι εργασίες του συγγραφέα κατατάσσονται στην «Εργογραφία» χρονολογικά και η αρίθμησή τους είναι ενιαία. Αφού παρατίθεται η αναγραφή του έργου, ακριβώς από κάτω και με μικρότερα τυπογραφικά στοιχεία δίνονται διάφορες πληροφορίες, εάν υπάρχουν, καθώς και οι «κρίσεις-παραουσιάζσεις» που έτυχε το συγκεκριμένο δημοσίευμα. Έτσι, για παράδειγμα, όταν μια δημοσίευση αποτελεί μετάφραση μιας εργασίας του συγγραφέα, καταγράφεται με αυτοτελή αρίθμηση, και αμέσως κάτω γίνεται ενημέρωση για τη σχέση της με την αρχική εργασία πού έχει ήδη καταγραφεί.

Επίσης, δίνονται πληροφορίες για τις περιπτώσεις πού αναδημοσιεύονται εργασίες στους συγκεντρωτικούς τόμους, πού έχουν κοινό τόπο αναφοράς. Στην περίπτωση αυτή παρατίθενται, μέσα σε τετράγωνες αγκύλες, ο τόμος, με τίτλο συντομογραφημένο, και οι σελίδες πού καταλαμβάνουν οι εργασίες σ' αυτόν.

ΝΙΚΟΣ Α. ΤΕΝΤΑΣ, *Μακεδονικός Αίνος. Ποίηση*, Θεσσαλονίκη 2001 (Εκδόσεις «Ερωδιός», © Νίκος Α. Τέντας – 2001).

Βαθυστόχαστη ποιητική συλλογή, μια πρωτότυπη ποιητική εκδοχή – «θεώρηση» της Ιστορίας του Μακεδονικού μας Αγώνα.

Ο Μακεδονικός Αγώνας εξακολουθεί να παραμένει σε κάθε γρηγορούσα ελληνική συνείδηση η εποποιία της λαϊκής ψυχής. Παιδιά του ασύνορου Ελληνισμού, από την Κύπρο, τη Μ. Ασία, την Κρήτη, τη Θράκη, την Ενιαία Ήπειρο, τις ελληνοβλαχικές παροικίες του Αίμου, αλλά και όλη την ελεύθερη, τότε, Ελλάδα, προσέτρεξαν στην τραγική κραυγή της Ιστορίας, για να μείνει αλύτρωτο το Γένος. Η σωτηρία της Μακεδονίας οφείλεται στους εθελοντές αντάρτες Μακεδονομάχους.

Σε επώνυμους και σε άγνωστους, ευρύτερα, αγωνιστές της Φυλής αφιερώνεται η πατριωτική λογοτεχνική δημιουργία «Μακεδόνων Αίνος» του ποιητή Νίκου Α. Τέντα, βασικού στελέχους, παλιότερα, των περιοδικών «Ηπειρωτική Εστία» Ιωαννίνων και «Γλίσσος» των Αθηνών, εκφρασμένη με λυρικό λόγο μνήμης που ουσιώνει το παρόν. Πρόκειται για μια συλλογή 256 σονέτων, το ίδιο αριστοτεχνική με τους εναρμόνιους στίχους της «Ερατεινής Θεσσαλονίκης», ερωτικής του ποίησης με κριτική αποδοχή και πανελλήνια απήχηση.

Ένα χαρακτηριστικό ποίημα – σονέτο του Νίκου Α. Τέντα από το «Μακεδονικό Αίνο»:

ΣΤΟΝ ΑΓΝΩΣΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟ

Λευκές βλαχόκαλτσες και το λιοντάρι
σε κόκκινα τσαρούχια καμαρώνει.
Ο μαύρος ντουλαμάς τον αντρείώνει
και ο χρυσός σταυρός ουράνια χάρη

προσφέρει στον Λαού το παλικάρι.
Για τη Μακεδονία ξημερώνει
σε μαρμαρένιο της θανής αλώνι.
Κοντά του παρθενιάς κρινοβλαστάρι

η κόρη, μοιρολόι τραγουδάει
κι αλύγιστη τον πόλεμο κρατάει.
Ανώνυμοι γιγαντομάχοι, μύστες

στα βράχια της φυλής με φως πιωμένοι
διαβαίνουν Γένους μνήμη τιμημένοι
και των ονείρων της Ελλάδος κτίστες!...

Για μια πρώτη γνωριμία με το συγγραφικό έργο του ποιητή, δοκιμιογράφου, κριτικού και μελετητή Νίκου Α. Τέντα:

Α'. Ποίηση: Ακέλα (1973), Μακεδονία Α' και Β' έκδοση (1992), Ερατεινή Θεσσαλονίκη (1997), Μακεδονικός Αίνος (2001).

Β'. Δοκίμια: Κώστας Κρυστάλλης (1995), Η γλυπτή σκιά των γεωμετρικών πουλιών της ποιήτριας Ρωξάνης Σ. Παυλέα (2000).

Γ'. Κριτικά δοκίμια: Η λογοτεχνική προσωπική κατάθεση της μουσολήπτης Χρυσάνθης Ζιτσαίας (1988), Ο ελληνοκεντρικός λόγος του Ευαγγέλου Αβέρωφ-Τοσίτσα (1990), Η μακεδονική τετραλογία της Αγγελικής Στεργίου (1995), Αλέκος Δαφνομήλης. Ο ποιητής της λυρικής δραματουργίας (1996).

Δ'. Μελέτες: Η κελαηδίστρα Ήπειρος και ο εθνικός λόγος για τα ελευθέρια των Ιωαννίνων (1993), Πασχαλίνα Οικονόμου. Η ταχυδρόμος της Ελευθερίας (1994).

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΦΙΛΙΑΣ, *Βία και Θυσία. Μια μελέτη της τριλογίας του Παντελή Πρεβελάκη «Η Αρρώστια του Αιώνα»*, Αθήνα 1999 (©Εκδόσεις «Εψιλον» – ISBN 960-7062-89-2).

Ένα αριστοτεχνικό δοκίμιο – μια βαθιά ερμηνευτική ματιά στο έργο του Παντελή Πρεβελάκη, έτσι όπως «γεννήθηκε» από το Δημήτρη Φίλια, «προσφέροντάς του πνευματική χοή»:

Αν οι σελίδες μιας μελέτης των κειμένων ενός συγγραφέα της εποχής μας αποτελούν ταπεινή ανταπόδοση μιας πνευματικής υποχρέωσης απέναντί του, τότε ίσως μπορώ να ισχυριστώ ότι με τη «Βία και θυσία» στέκομαι μπροστά στο διδάχο μου Παντελή Πρεβελάκη, προσφέροντας του πνευματική χοή.

Ήταν μεσημέρι Σαββάτου, 15 Μαρτίου του 1986. Βρισκόμουν στο Παρίσι και συνέτασα το τελευταίο κεφάλαιο της διδακτορικής μου διατριβής. Μου τηλεφώνησαν από την Ελλάδα: «Κοιμήθηκε ο Πρεβελάκης». Η χριστιανική διάσταση του ρήματος δεν ήταν αρκετή για να απαλύνει τον πόνο μου. Υποσχέθηκα στον εαυτό μου να μιλήσω κάποτε για το έργο του ή, τουλάχιστον, για κάποια από τις πλευρές της πολυσχιδούς πνευματικής προσφοράς του. Δεν τα κατάφερα μέχρι σήμερα. Αδυναμία να αποφύγω τον πειρασμό των μεγάλων στομών επαναλήψεων και δοξαστικών τόνων στις

μελέτες γύρω από το έργο του; Φόβος για επικράτηση ενός περισσότερο θυμικού και λιγότερο επιστημονικού λόγου; Αναμονή μιας ωριμότερης στιγμής σκέψης, μιας χρονικά ολοκληρωμένης κυοφορίας της ερμηνευτικής ματιάς; Όποια και αν ήταν η αιτία, το έναυσμα δόθηκε πρόσφατα, δίχως να το συνειδητοποιήσω, από το σύγχρονο τραγικό πρόσωπο της βίας, έτσι όπως το εξέφρασαν τα τελευταία χρόνια οι γειτονικοί μας λαοί της πρώην Γιουγκοσλαβίας που θάλεγε κανείς ότι βάλθηκαν να αυτοκαταστραφούν μέσα από παράλογες εμφύλιες συρράξεις. Άρχισε έτσι μέσα μου να αποκρυσταλλώνεται η άποψη ότι η λογοτεχνία καλείται συχνά να καταγράψει μια τέτοια βία. Το θέμα είναι βέβαια αν η καταγραφή φέρνει και τη λύτρωση

...Τι κοινό μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στον Ιουλιανό των Μεδίκων στη Φλωρεντία τον 15ου αιώνα, το Νικολάι Παύλοβιτς Φέτσειενκο σε μια πόλη - φρούριο της τσαρικής Ρωσίας και τον αναστημένο Λάζαρο της Καινής Διαθήκης; Είναι και οι τρεις τα εξιλαστήρια θύματα, οι αποδιοπομπαίοι τράγοι κοινωνιών που, ταλανισμένες από ένα είδος ουσιαστικής κρίσης, αναζητούν ένα εκούσιο σφάγιο για να μεταβιβάσουν μια αρχέγονη μορφή βίας.

Η «Βία και θυσία» είναι μια διαφορετική προσέγγιση της θεατρικής τριλογίας του Παντελή Πρεβελάκη «Η αρρώστια του αιώνα» που, με την

αρωγή της σκέψης του Γάλλου ιστορικού και ανθρωπολόγου René Girard, αναδεικνύει τα δράματα του μεγάλου ρεθυμνιώτη συγγραφέα σε «κείμενα διωγμού» θέτοντας παράλληλα ερωτήματα σχετικά με τη συνάντηση της λογοτεχνικής κριτικής με την ανθρωπολογική σκέψη.

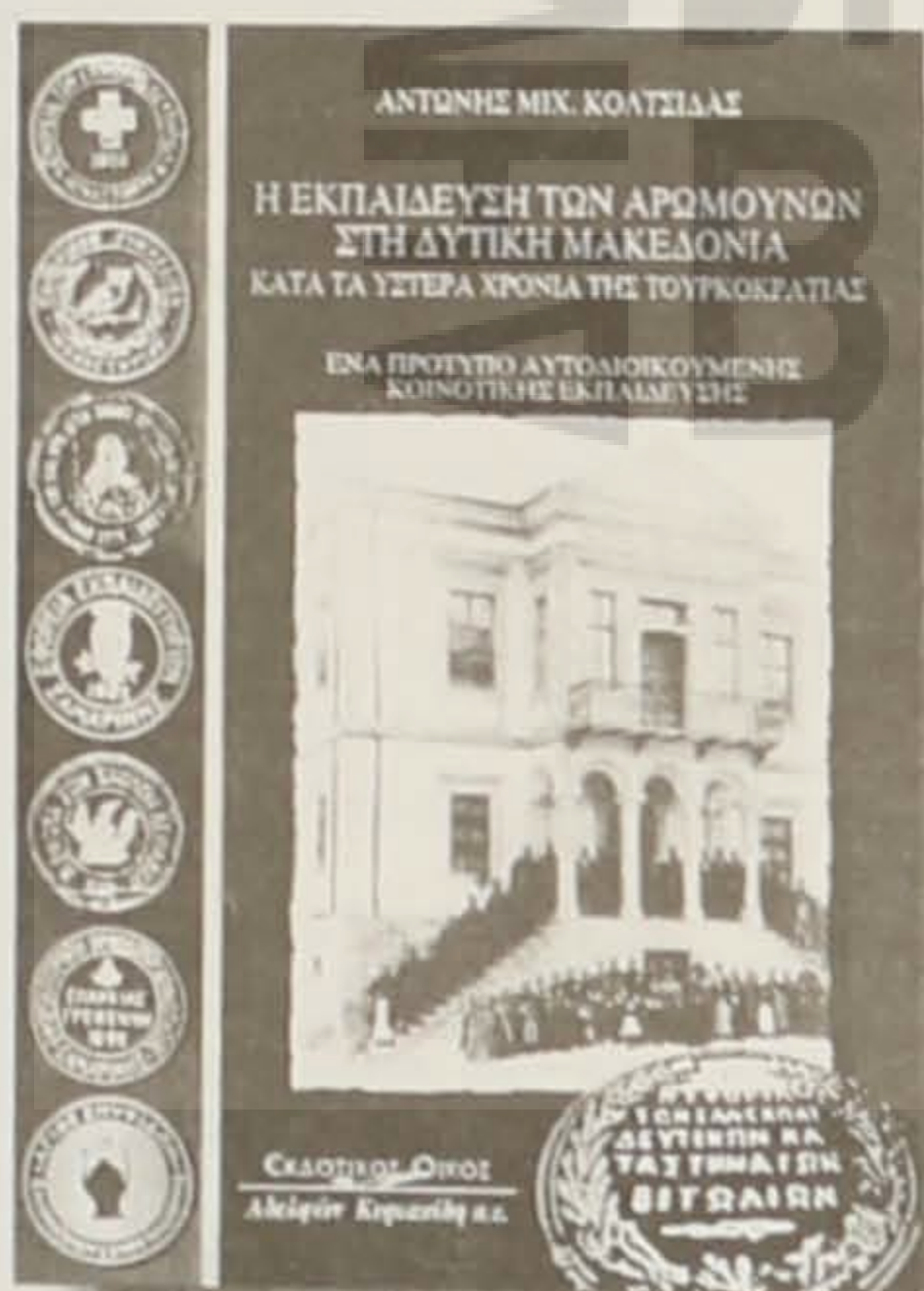
Για μια πρώτη γνωριμία με το συγγραφέα:

Ο Δημήτρης Φύλιας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1959. Σπούδασε στο Τμήμα Γαλλικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών (1977 - 1981) και μετεκπαιδεύτηκε στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Paris III), του οποίου και ανακηρύχθηκε διδάκτορας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας (1986). Το θέμα της διδακτορικής του διατριβής ήταν: «Δύο επαρχιακοί εφημέριοι στη λογοτεχνία του 20ού αιώνα. Μελέτη του «Ημερολογίου επαρχιακού εφημέριου» του Georges Bernanos και των «Αδερφοφάδων» του Νίκου Καζαντζάκη».

Τα τελευταία χρόνια, κινείται τόσο στο χώρο της λογοτεχνικής μετάφρασης όσο και της μελέτης της νεοελληνικής και γαλλικής γλώσσας και λογοτεχνίας. Έχει διδάξει στα Πανεπιστήμια Ιωαννίνων και Πάντειο. Από το Σεπτέμβριο του 1997, συνεργάζεται με το Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Δρ. Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

Βιβλιοπροτάσεις
από τον Εκδοτικό Οίκο Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.

Κων. Μελενίκου 5, Θεσσαλονίκη, Τ.Κ. 54635. Τηλ. (031) 208.540, Fax 245.541.
 web: www.kyriakidis.gr, e-mail: info@kyriakidis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΓΚΟΥΛΗΣ:

Η διαμόρφωση της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1833-1932) – 51

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ:

Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Απόστ. Τσαρουχά – 58

ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΑΝΑΚΗΣ:

Η Επανάσταση του 1897, το Μητροπολιτικό Ζήτημα και η Εκκλησία της Κρήτης – 65

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ:

Η Εκπαίδευση στην περιοχή Ελασσόνας (1912-1914) – 73

ΣΤΑΘΗΣ ΤΣΙΟΥΜΕΛΑΣ:

Ιδεολογικοί αντίπαλοι του Διαφωτισμού – 77

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:

«Στο μεγάλο μου δάσκαλο Ιωάννη Κακριδή» – 85

ΑΝΤ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ: Βιβλιοπαρουσίαση – 87

(Τ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ - Α. ΒΑΒΑΛΙΔΗΣ - Π. ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗΣ - Ν. ΤΕΝΤΑΣ - Δ. ΦΙΛΙΑΣ).

«ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ» - 8 ΒΕΡΟΙΑ – 1999-2000

περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου

Για τις γνώμες και τις θέσεις που διατυπώνονται, την ευθύνη την αναλαμβάνουν οι συγγραφείς τους. Το περιοδικό τις φιλοξενεί, σεβόμενο τις προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις. Το περιοδικό επίσης διατηρεί το ύφος της γραφής και της σύνταξης των συνεργατών του.

Κείμενα και βιβλία που στέλνονται στη διεύθυνση του περιοδικού για δημοσίευση ή παρουσίαση, άσχετα με το αν δημοσιεύονται ή παρουσιάζονται δεν επιστρέφονται.

Η σειρά των δημοσιεύσεων είναι τυχαία και εξαρτάται από τις εκάστοτε ανάγκες της σελιδοποίησης, ανάλογα με την έκταση των εργασιών.

Ο Δρ. Δρ. ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ γεννήθηκε το 1947 στο Παλαιό Σκυλίτσι της Βέροιας. Σπούδασε Μεσαιωνική και Νεοελληνική φιλολογία και ιστορία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και από το 1972 είναι καθηγητής στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Το 1994 πήρε το πρώτο διδακτορικό του δίπλωμα και αναγορεύτηκε αριστοβάθμιος διδάκτορας των Παιδαγωγικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (στη Νεότερη Ιστορία). Το 2001 πήρε το δεύτερο διδακτορικό του δίπλωμα και αναγορεύτηκε αριστοβάθμιος διδάκτορας Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (στην Παιδαγωγική - Ιστορία της Εκπαίδευσης). Πραγματοποίησε πολυάριθμες γλωσσολογικές και λαογραφικές έρευνες και καταγραφές στον ευρύτερο βόρειο ελλαδικό χώρο, ιστορικές έρευνες σε αρχαιακές μονάδες του εσωτερικού και του εξωτερικού και έλαβε μέρος σε πανελλήνια και διεθνή (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) συνέδρια και συμπόσια.

Κύριο αντικείμενο των επιστημονικών του ερευνών - μελετών αποτελεί ο βλαχόφωνος Ελληνισμός (οι Αρωμόνιοι - Κουτσόβλαχοι - Ελληνόβλαχοι) και γενικότερα ο ευρύτερος Βόρειος Ελληνισμός. Τα ενδιαφέροντά του επεκτείνονται στην ψυχοκοινωνιολογία της αγωγής του εφήβου, στην παιδαγωγική, στη φιλολογία γενικότερα και στη λογοτεχνία. Είναι ο εκδότης του επιστημονικού περιοδικού «Αναζητήσεις», τακτικό μέλος σε επιστημονικές ενώσεις και εταιρείες, αρθρογραφεί σε επιστημονικά περιοδικά, σε εγκυκλοπαίδειες και στον ημερήσιο τύπο και επιμελείται και παρουσιάζει τηλεοπτικά προγράμματα - εκπομπές με ιστορικά και φιλολογικά θέματα.

Το ιστορικό, φιλολογικό και παιδαγωγικό του έργο (επιλογή):

- Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη. Πρώτος τόμος, Θεσσαλονίκη 1976.
- Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσας. Δεύτερος τόμος, Θεσσαλονίκη 1978.
- Λεξικό της πιάτσας. Λέξεις και εκφράσεις της καθημερινής ζωής με ειδική ή μεταφορική σημασία. Φιλολογική ερμηνεία και λαϊκή θρησσοσοφία, Θεσσαλονίκη 1978.
- Λεξικό ελληνο - σερβοκροατικό, Θεσσαλονίκη 1978 (φιλολογική επιμέλεια).
- 200 Φιλολογικά άρθρα στην 55/τομή Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια «ΥΑΡΙΑ» - ελληνική και παγκόσμια - της «Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων», Αθήνα 1978-1988.
- Ψυχοκοινωνιολογία της αγωγής του εφήβου. Η διαμόρφωση του χαρακτήρα και της προσωπικότητας του εφήβου μέσα στο ελεγκτικό του περιβάλλον, Θεσσαλονίκη 1988.
- «Αναζητήσεις» στο χώρο της Ιστορίας, της Φιλολογίας και της Λογοτεχνίας - Περιοδικό σύγγραμμα έρευνας και λόγου (υπεύθυνος έκδοσης και σύνταξης: Δρ. Δρ. Αντώνης Κολτσίδας), Βέροια 1991-2000, τεύχη 1-8 (ISSN 1105-6630).
- Κουτσοβλαχικά ονόματα αγγέλων οικιακής χρήσης, «Ελληνική διαλεκτολογία» (τομέας γλωσσολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1991 - ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1991.
- Κουτσόβλαχοι - Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη (Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας), Θεσσαλονίκη 1993.
- Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913). Η εθνική και κοινωνική διάσταση, Θεσσαλονίκη 1994 (πρώτη διδακτορική διατριβή).
- Διδακτική ιστορίας. Επιστημολογία ιστορίας (πίνακες και διαγράμματα), Θεσσαλονίκη 1995.
- Η εθνική και εκπαιδευτική συμβολή του Μεγαρόβου στον Ελληνισμό της Πελαγονίας κατά την περίοδο 1850-1913, Θεσσαλονίκη 1996.
- Ιστορία της Βωβούσας. Απομνημονεύματα Απόστολου Χατζή ή Τσαρουχά για τη Βωβούσα Ιωαννίνων του 19ου αιώνα, Θεσσαλονίκη 1997.
- *L' état présent de la langue Koutsovalaque sur le territoire de la Grèce*, «Cahiers Balkaniques», N° 25, INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales), Paris 1997 - ανάτυπο, Παρίσι 1997, Θεσσαλονίκη 1997.
- Η σημερινή κατάσταση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στον ελλαδικό χώρο (ιστορική, εθνολογική, κοινωνική και γλωσσολογική διάσταση), «Μακεδονικά» ΛΑ' (ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1998 - ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1998.
- Η Σαμαρίνα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα: Μια περίπτωση έντονα φιλελεύθερης και αστικοποιημένης κοινωνίας, «Συμπόσιο Σαμαρίνας», Σαμαρίνα 1998 - ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1998.
- Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον Ελληνισμό, «Μοσχόπολις» (ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1999 - ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1999.
- Κλεισουριώτες απόδημοι στον ελλαδικό και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο (19ος - αρχές 20ού αιώνα), «Για την Κλεισούρα», Καστοριά 2000 - ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 2000.
- Η εκπαίδευση των Αρωμόνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη 2001 (δεύτερη διδακτορική διατριβή).

Το λογοτεχνικό του έργο:

- Ψυχική Ανύψωση. Ποιήματα (Σκέψεις - στοχασμοί για τη ζωή και τον άνθρωπο), Φλώρινα 1974.
- Χαμένα Χρόνια. Διηγήματα - Λογοτεχνική ανατομία στις ελπίδες και τις πίκρες της ζωής. Αθήνα 1982.
- Το άρρωστο Δίκοδο. Δίδυμο ποιήματος και δοκιμίου - Λογοτεχνική τομή στην κακία και τα ψυχικά ελαττώματα του ανθρώπου, Αθήνα 1985.